

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
CUMHURİYET TARİH ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

GİRİT'İN YUNANİSTAN'A İLHAKINA
TÜRK KAMUOYUNUN TEPKİSİ

HAZIRLAYAN

Niyazi KARAN

2501980796

DANIŞMAN

Prof Dr. Ali ARSLAN

İSTANBUL 2006

ÖZ

TEZ : GİRİT'İN YUNANİSTAN'A İLHAKINA TÜRK
KAMUOYU'NUN TEPKİSİ
HAZIRLAYAN : NİYAZİ KARAN

1866 yılında Giritli Hıristiyanların Osmanlı yönetimine karşı isyan etmeleriyle başlayan Girit meselesi kısa sürede uluslararası bir boyut kazandı. Osmanlı devleti ve Yunanistan'ın adanın kontrolünü ellerinde tutma mücadelesi Avrupalı güçlerin yani İngiltere, Fransa, Rusya, ve İtalya'nın müdahalesine yol açtı. Bu süreç Girit'in 1913 yılında Yunanistan'a ilhakı ile sonuçlandı ve Türk kamuoyunda büyük bir huzursuzluğa yol açtı.

Bu tezde Girit meselesi, özellikle de Girit'in Yunanistan'a ilhakının Türk kamuoyundaki yansımaları incelenmiştir. İlhak sürecinin safhaları kronolojik olarak ele alınmış ve Türk kamuoyunun 1866 -1913 yılları arasında meydana gelen önemli gelişmelere gösterdiği tepkiler incelenmiştir.

Girit meselesi Türk tarih yazımının ihmal ettiği konulardan biridir. Bu tezin konuya belli oranda katkı sağladığına inanıyorum ama tabii ki bu konuda daha fazla araştırmaya ihtiyaç vardır.

ABSTRACT

THESIS TITLE : TURKISH PUBLIC OPINION AND THE
REACTIONS TO THE GREEK ANNEXATION OF
CRETE

SUBMITTED by : NİYAZİ KARAN

The Cretan question emerged in 1866 by an uprising of Christian Cretans against Ottoman rule and in a short time gained an international dimension. The

struggle for taking over the control of the island between the Ottoman Empire and Greece led to the intervention of imperial powers namely England, France, Russia, and Italy. This process culminated in the annexation of Crete by Greece in 1913 and caused great unrest in Turkish public opinion.

In this master's thesis I examine the Cretan question and particularly focused on the Turkish public opinion and reactions to the Greek annexation of Crete. I examine the annexation process step by step in chronological order and look at the Turkish reactions to the important events happened between the years 1866 and 1913.

The Cretan question is one of the highly neglected subjects in Turkish historiography. This thesis I believe makes contribution at some level to the field but naturally it requires further studies.

ÖNSÖZ

Tarihimizin önemli dönüm noktalarından birini teşkil eden Girit'in Yunanistan'a ilhakı bugüne kadar yapılan bazı araştırmalara konu olmuştur. Bazı araştırmalar sadece basına dayanarak hazırlanmış gibi görünürse de bizde uyandırdığı tereddütten dolayı basını tekrar gözden geçirerek meseleyi incelemek ve bu konuda yazılmış eserleri de dikkate alarak ortaya yeni bir çalışma koyabilmek düşüncesiyle bu çalışmayı Yüksek Lisans Tezi olarak yapmış bulunuyoruz. Çalışmamız esnasında konuyla ilgili eserler gözden geçirilmiş ve bu arada bibliyografyada gösterdiğimiz kitap, gazete ve mecmualar da konumuzla ilgili yazılar tekrar araştırılarak daha evvelki yapılan çalışmaların daha az bilgi verdiği hususları mümkün olduğu kadar gazete haberlerine ve makalelerine sadık kalarak daha geniş bir şekilde araştırmaya gayret ettik. Araştırmalarda ayrıntılı çalışılmış olmasına rağmen, konumuzla ilgili yazılmış eserlerde bu ayrıntıları bazen göremedik. Kitap, gazete ve mecmualarda konumuzla ilgili bilgilerin erişemediği bazı hususlar şüphesiz olmuştur. Bu durum karşısında eserlere müracaat ederek bu boşlukları doldurmaya çalıştık ve bunları dipnotlarda belirttik. Çalışmamızın metin kısmı kitap, gazete, mecmua ve konumuzun Türk kamuoyu ile ilgili olması sebebi ile kısıtlı sayıda arşiv belgelerinden oluşmakta olup, bazı değerlendirmeler de tarafımızdan yapılmıştır.

Süreli bir çalışmanın mahsulü olan bu araştırmamızın bütün titizliğine rağmen birtakım eksikleri olacağı şüphesizdir. Buna rağmen bu hususta çalışma yapacaklara da bir fikir verebileceği kanısındayız. Bu araştırmamızın hazırlanmasında bizi sürekli

olarak yönlendiren ve bu konuda yardımlarını esirgemeyen kıymetli hocam Prof Dr. Ali ARSLAN'a sonsuz teşekkür ederim. Ayrıca manevi destek ve moral aldığım başta kıymetli hocam Prof. Dr. Cezmi ERASLAN olmak üzere Doç. Dr. Halil BAL ve Ar. Gör. Sevim HACIOĞLU'na teşekkürü bir borç bilirim.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa Numarası
KISALTMALAR.....	8
GİRİŞ – ONDOKUZUNCU ASIR SONLARINA KADAR	
GİRİT.....	9

I. BÖLÜM

YUNANİSTAN'IN GİRİT'İ İŞGAL TEŞEBBÜSÜ VE TEPKİLER

A) 19. Asır Sonlarında Yunanistan Krallığı'nın Genişleme Politikası, Girit ve Girit Rumlar.....	22
B) İşgal Hadisesi.....	26
C) Osmanlı Devleti'nin İşgale Tepkisi.....	30
D) Türk Kamuoyunun Tepkisi.....	35
1) Basın.....	38
2) Girit Türklerine Yardım Faaliyetleri.....	43
3) Osmanlı Devlet Adamları ve Padişahlar.....	50
4) Giritli Türkler.....	56
E) Avrupalı Güçlerin Girit Politikaları ve İşgale Tepkileri.....	64
1) İngiltere.....	68
2) Fransa.....	72
3) Rusya.....	74
4) İtalya.....	75
5) Almanya.....	77
6) Avusturya-Macaristan.....	80

II. BÖLÜM

GİRİT'İN YUNANİSTAN'A İLHAK TEŞEBBÜSLERİ VE TEPKİLER

A) İlhak Teşebbüsleri, Yunanistan ve Girit Rumları.....	82
B) Osmanlı Devleti'nin Tepkisi.....	84
C) Türk Kamuoyunda Tepki ve İnfial.....	85
1) Basın.....	85
2) Devlet Adamları ve Mühim Şahsiyetlerin Tepkisi.....	94
3) Mitingler ve Protesto Telgrafnameleri.....	100
4) Yunanistan'a Karşı Boykotaj.....	119
5) Girit Türkleri'nin Tepki ve Faaliyetleri.....	121
6) Dış Müslümanların Tepkileri.....	123
D) Avrupa Devletlerinin Tepkisi.....	125

III. BÖLÜM

GİRİT'İN YUNANİSTAN'A RESMEN İLHAKI VE TEPKİLER

A) Balkan Harbi Arefesi Girit Meselesi Tutum ve Tepkiler.....	129
B) Balkan Harbi Öncesi Girit ve Türk Kamuoyu.....	131
C) İlhak'ın Gerçekleşmesi ve Türk Kamuoyunun Tepkisi.....	136
1) İlhak ve Gazeteler.....	136
a) İkdam.....	136
b) Tasvir-i Efkar.....	138
c) Sabah.....	142
d) Tanin.....	145
2) Dergiler.....	154
3) Girit'in İlhakı Sonrasında Türk Kamuoyu.....	155

SONUÇ.....	159
BİBLİYOGRAFYA.....	163
EKLER.....	170

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı Geçen Eser.
a.g.m.	: Adı Geçen Makale
B.O.A	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
Bkz.	: Bakınız.
c.	: Cilt.
ev.	: Çeviren.
G. İr.	: Girit İrade
nr.	: Numara.
s.	: Sayfa
t.y.	: Basım Tarihi Yok.
Yay. Haz.	: Yayına Hazırlayan.
Y.Hus.	: Yıldız Arşivi Sadaret Hususi Maruzat Evrakı
Y.Mtv	: Yıldız Arşivi Mütenevvi

GİRİŞ

ONDOKUZUNCU ASIR SONLARINA KADAR GİRİT

Doğu batı istikametinden uzunluğu yaklaşık 250 km. genişliği is 15 ile 50 km. arasında değişen Girit adası Mora yarımadası ile Anadolu'nun güneyinde yer alan Toros sıradağları arasında bir bağ oluşturup Ege deniziyle Akdeniz'i birbirinden ayırmaktadır. ¹

Adanın kuzey-batı ucu ile Mora'nın Malea burnu arasında mesafe 60 mil, Kris burnundan Anadolu'ya uzaklığı 110 mil, Afrika'nın kuzey kısmına (Libya) 180 mildir. Ada, Doğu Akdeniz, Ege, Anadolu, ve Afrika arasında kilit konumundadır. Üç kıtaya da yakınlığı dolayısıyla deniz ticaret yollarına hükmeder. ²

Kökleri milattan önce üç bin yılına dayanan Dünya kültürlerinin en eskilerinden ve Avrupa'nın en eskisi, Minos adıyla Girit'te ortaya çıkar. Yapılan araştırmalar bu medeniyeti kuranların Anadolu'yla yakın münasebetlerini, hatta Anadolu menşei olduklarını ortaya koymuştur. ³

Yunanistan Roma hakimiyetine girdikten sonra bağımsız kalmasına rağmen korsanlara barınak olması sebebiyle Romalılarca istilası zorunlu görülüp üç sene kadar süren zaptı M.Ö. 66 yılında tamamlanır.

Roma imparatorluğu doğu ve batı olarak bölününce Doğu Roma'da kalan ada ilk defa Emeviler devrinde 673-674 yıllarında İslam akınlarına maruz kalır. 817 yılında Endülüs'te Kurtuba'da çıkan bir isyan sonucunda sürülen başlarında reisleri

¹ Cemal Tükin, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, c.17, 1998, s.85.

² Mithat Işın, **Tarihte Girit ve Türkler**, askeri 374 sayılı deniz mecmuasının tarihi ilavesi, Deniz Matbaası, 1945, s.1.

³ S. Marintos, **İkinci Bin Yılda Girit Adası ve Girit-Anadolu Dünyası**, İkinci Türk Tarih Kongresi, s.157, İstanbul, 1943, Kenan Matbaası; Arif Müfid Mansel, **Ege ve Yunan Tarihi**, TTK Basımevi, 1984, Ankara, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, TTK Kurum Yayınları, s.10.

Ebu Hafs Ömer b. Şuayb el-Belluti bulunan binlerce kişi önce İskenderiye'ye, oradan da 827'de sürülünce kırk parça gemi ile Girit'e geçerek kademe kademe adayı fethedip Rabazulhandak (Kandiye) şehrini de kurdular. ⁴

Bizanslıların adayı tekrar ele geçirmek için sonuçsuz kalan bazı teşebbüslerinden sonra 960 yazında çok güçlü bir donanma ve orduyla Nikephoros Phokas kumandasında adaya çıkarak yaklaşık bir yıllık kanlı çarpışmaların olduğu muhasara neticesinde 6 Mart 961 tarihinde Kandiye şehrini zaptederler. Kanlı geçen muhasara sonrasında, Bizanslılar Araplara karşı acımasız davranmalarıyla bir kısmı adayı terk etmek zorunda kalırken bir kısmı da din değiştirmek zorunda kalmıştır. ⁵

IV. Haçlı seferinde Bizans topraklarının büyük kısmı haçlılarca istila edilince Montferrat Markisi Boniface'in payına düşen ada 12 Ağustos 1204 yılında Yüz bin gümüş karşılığında Venediklilere satıldı. Deniz güçlerini pekiştirmiş olan Venedikliler memleketlerinden insan ve garnizonlar getirerek adaya yerleştirip adayı Hanya, Resmo, Kandiye ve Sitia idari bölgelerine ayırarak başına yönetici olarak maiyetinde bir kumandan ve iki müşavir bulunan, Dük unvanı taşıyan bir valiye verdiler. ⁶

Giritlilerin Venediklilerden farklı olarak Ortodoks mezhebinden olmaları, sosyal ve diğer faktörler sebebiyle adada Venedik idaresindeki ilk iki asırlık süre zarfında küçüklü büyüklü yirmi sekiz ayaklanma vuku bulmuş fakat her seferinde bu isyanlar Venedik idaresi tarafından bastırılmıştır. ⁷

Girit'e ilk Türk akınları 1341 yılı sonrasında Aydın Beyi Umur Bey'in 250-300 parçalık bir donanma meydana getirmesiyle başlamış, Osmanlılar ise 1469 senesinde adaya çıkarak tahribata yol açmışlardır. ⁸

⁴ Cemal Tukin, "Osmanlı İmparatorluğunda Girit İsyanları 1821 Yılına Kadar Girit" **Bellekten**, c. IX, TTK, Sayı: 34, 1945, s. 170.

⁵ Theocharis E. Detorakis, **History of Crete**, Iraklion, 1994, s.130.

⁶ A. Nühket Adıyeko, **Osmanlı İmparatorluğu ve Girit Bunalımı (1896-1908)**, Ankara, 2000, TTK, s.11.

⁷ Theocharis E. Detorakis, **a.g.e.** , s.153.

⁸ Cemal Tukin, **a.g.e.**, s.180.

Akın ve saldırılar her iki taraf kıyılarından karşılıklı olarak vuku bulmaktaydı. Hıristiyan korsanlar Girit ve Kıbrıs'a dayanarak 14. yüzyılda Anadolu ve Suriye kıyılarına akınlar yapmaktaydılar.⁹

Osmanlı fethinden önce Osmanlı taarruzları devam etmiş ve özellikle 1538 senesinde vuku bulan Osmanlı-Venedik savaşı sırasında meşhur denizci Barbaros Hayreddin Paşa Girit'e çıkararak ciddi anlamda tahribata yol açmıştır.¹⁰

Kuzey Afrika ve Suriye sahillerine de hükmedip 1571 senesinde Kıbrıs gibi stratejik öneme haiz adayı da fetheden Osmanlı İmparatorluğu'nun Akdeniz'i bir Türk gölü haline getirmesinde Girit, korsanlara yataklık yapıp deniz ulaşımını ve ticaretini baltaladığı için engel teşkil etmekteydi.¹¹

1644 Temmuzunda maiyeti ile Mısır'a gitmekte olan Sünbül Ağa'nın gemi kafilesi Kerpe adası önlerinde Malta korsanlarının hücumuna uğrar. Korsanların elde ettikleri ganimeti Girit'e götürerek Hanya'da satmaları sebebiyle çeyrek asır sürecektir olan harbin fitili ateşlenmiş olur.¹²

Venediklilerin adada müstahkem mevkiiler tesis etmiş olmaları, denizcilikte kuvvetli olmaları sebebiyle Osmanlı İmparatorluğu harp hazırlığını aylarca devam ettirmiştir. Rodos, Kıbrıs, Mısır, Tunus ve Cezayir beylerinden hazırlık yapılması istenmiş fakat seferin nereye yapılacağı gizlenmiş hatta Malta için olduğu şayiyesi ortaya atılarak Venediklilerin hazırlıksız yakalanması istenmiştir.¹³

⁹ Ali İhsan Gencer, **Bahriyede Yapılan İslahat Hareketleri ve Bahriye Nezaretinin Kuruluşu, 1789 – 1867** TTK, Ankara 2001., s.6.

¹⁰ Mehmed Salahi, **Girit Meselesi 1866-1889**, Haz. Münir Aktepe, Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1967, s.1.

¹¹ Kemal Yükep, Girit Seferi 1645-1669, **Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi III.**, c.3. Kısım Eki, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1977, s.8.

¹² İsmail Hami Danişmend, **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, c.3, İstanbul, 1950, Türkiye Yayınevi, s. 393; Cemal Tukin, Osmanlı İmparatorluğunda Girit İsyanları 1821 Yılına Kadar Girit, **Bulleten**, c.IX, TTK, Sayı 34, 1945, s. 191.

¹³ Ziya Rahmi, **Girit Seferi Mart 1645- Eylül 1669**, İstanbul, 1933, Askeri Basımevi, s.4.

Anadolu askerleri Çeşme’de Rumeli askerleri Selanik’te toplanmış ve 30 Nisan 1645 (4 Rebiyülevvel 1055) tarihinde hareket edilerek Çeşme ve Sakız’dan sonra Navarin’e gidilmiş, 21 Haziran 1645 tarihinde Navarin’den epey açıldıktan sonra da kaptanlar ve serdarlar huzurunda Hatt-ı Hümayun okunarak seferin Malta yerine Girit’e olduğu öğrenilmiştir. ¹⁴

24 Haziran 1645 tarihinde Hanya’nın kuzeybatısına asker ve mühimmat çıkartılarak 27 Haziran’da şehir muhasara edilmiş, 54 gün sonra 19 Ağustos 1645 (26 cumada-l ahire 1055) tarihinde Venedikliler mal ve can emniyetlerinin sağlanması ve Kandiye’ye naklolunmalarına müsaade şartıyla şehri teslim etmişlerdir. ¹⁵

Hanya’nın fethinden sonra Osmanlı kuvvetleri Yusuf Paşa’nın yerine Serdar-ı Ekremliğe gelen, cesaretiyle meşhur Deli Hüseyin Paşa’nın da gayretleriyle Resmo şehrine yönelerek şehri kısa süren bir muhasara neticesinde sulh yolu ile 15 Kasım 1646 tarihinde Venedikliler’den teslim alırlar. ¹⁶

Osmanlılar açısından ümit verici şekilde başlayan fetih hareketinin beklenildiği gibi kısa zamanda bitirilemeyeceği Kandiye Limanı’nın abluka edilmesi ve şehrin muhasara edilmesinden sonra anlaşıldı. Osmanlı Kuvvetlerinin 7 Temmuz 1647’de Kandiye’yi ablukaya almalarına rağmen limanın müsait olması sebebiyle Venedik gemilerinin kale duvarına açılan delikten yardımda bulunmaları ve Venedik kuvvetlerinin de zaman zaman karşı taarruza geçmeleriyle başarısız olan abluka yerine 12 Haziran 1648’de muhasaraya başlanmış fakat Venedik donanması Çanakkale Boğazı’nı abluka ettiği için yardımsız kalan Osmanlı Kuvvetleri muhasara yerine tekrar abluka icrasına dönmüşlerdir. ¹⁷

Girit seferinin uzamasında bir çok sebep vardır. Kuşatma esnasında devam eden Rusya, Lehistan ve Avusturya savaşlarının yanında iç ayaklanmalarla mücadele sebebiyle Osmanlı kuvvetlerine yeterli takviye yapılamamış olması, ihmal edilip

¹⁴ İsmail Hami Danişmend, **a.g.e.**, s. 394-395.

¹⁵ Ersin Gülsoy, *Girit’in Fethi ve Osmanlı İdareinin Kurulması (1645-1670)*, İstanbul, 2004, s.41.

¹⁶ Kemal Yükep, a. g. e., s. 37.

¹⁷ İsmail Hami Danişmend, a. e., s.406.

zayıf kalmış Osmanlı donanmasının yanında güçlü Venedik donanmasının Çanakkale Boğazın'a abluka uygulayıp Girit'e yardım gitmesine mani olması ve de sık sık adalara saldırılarda bulunmasının yanında Venediklilerin Papalık, Fransa ve Malta'dan destek almaları seferin uzayıp gitmesine yol açmıştır. ¹⁸

Sürmekte olan Avusturya savaşının sona ermesiyle Serdar-ı Ekremlige gelen Vezir-i Azam Köprülü Fazıl Ahmet Paşa muhasara işini bizzat üzerine alır. Nihayet 30 Ağustos 1669'da iki taraf sulh için müzakereye başlamış ve 5 Eylül 1669 (8 Rebiülahir 1080) tarihinde, daha sonra fethedilecek olan Suda, Spinalonga ve Granbusa kalelerinin Venediklilerde kalması şartıyla, yapılan 18 maddeye havi anlaşma ile Girit'te Osmanlı hakimiyeti sağlanmıştır. ¹⁹

Girit seferi 24 sene 4 ay 18 gün sürmüş ve sadece 2 sene 3 ay 20 gün süren Fazıl Ahmet Paşanın muhasarası esnasında Osmanlı Ordusu 30 bin şehit, seferin tümünde ise yaklaşık 120 bin şehit vermiştir. ²⁰

Osmanlı hakimiyetinde Girit mümtaz eyalet yapılarak Kandiye Merkez olmak üzere Kandiye, Hanya, Resmo sancaklarına ayrılır. Can ve mal güvenliğini sağlayan Osmanlı idaresi ada Rumlarına dillerinde ve kültürlerinde de serbestlik sağlamıştır. ²¹

Girit'in Osmanlılarca fethinin en önemli bir neticesi de Venediklilerden farklı olarak Ortodoks mezhebine bağlı Girit Rumlarının Katolik baskısı altında asırlardır İstanbul'daki Ortodoks Patrikhanesi ve diğer Ortodoks aleminden tecrit edilmiş hallerinden kurtularak tekrar İstanbul Patrikliğine bağlanmalarıdır. ²²

Rum tebaa üzerinden siyasi menfaat sağlamaya çalışan Avrupa devletlerinden başta Rusya I. Petro devrinden beri Rum tebaa içine dağılan Rus propagandacılar aracılığıyla faaliyet göstermiş ve nihayet 1770 yılında Osmanlı donanmasını

¹⁸ Kemal Yükep, a. g. e., s. 97,100.

¹⁹ Cemal Tükin, a. g. e., s.193.

²⁰ İsmail Hami Danişmend, a.g e., s. 439.

²¹ Cemal Tükin, a. g. m., s.195.

²² Theocharis E. Detorakis, a. g. e., s. 246.

Çeşme’de yakan Ruslar adalarda yaşayan Rumları da kışkırtarak isyana sebep olmuşlar.²³

Ardından Avusturya-Macaristan Kralı II. Josef de ‘‘Büyük Grek’’ planı adında tahtına yeğenini oturtmayı planladığı Bizans imparatorluğunun tekrar ihyası hayaline kapılarak, Rum tebaayı Osmanlı Devletine karşı kışkırtmaya çalışmış ve nihayet Fransız İhtilali sonrasında Napolyon devrinde Yediaday’ı elerine geçirdiklerinde Fransa siyasi emellerine hizmet için Rumlar üzerinde milliyetçilik propagandasına başvurmuştur.²⁴

Rumlar üzerinde tesirli olan bir faktör de bu 18. asır sonlarında Adamantis Korayis ve Rigas adlı Osmanlı Devletinden Rumları koparma fikrine sahip iki Rumun fikirleridir. Zengin bir ipek tüccarının oğlu olan Korayis Fransa ihtilaline tesadüf eden yıllarda Fransa’da tahsil görmüş ve ihtilalin bir neticesi olan milliyetçilik fikirlerine kapılmıştır. Yunanca bir kütüphane tesis ettiği gibi mecmua neşrine de girişmiştir. Rigas da iyi eğitim görmüş birkaç Avrupa dilini öğrenmiş, Rumları Osmanlı Devletinden koparıp yeni bir devlet kurma hayaline kapılmış, Rumlar için marşlar bestelemiş, yeni devletin haritalarını bile çizmiştir.²⁵ Yine de bu kişilerin fikirleri henüz o dönemde büyük bir harekete yol açamamıştır.

Bu faktörler dışında açıktan olmasa da gizli bir harp yürüten Ortodoks Kilisesi’nin de isyanda çok büyük bir tesiri olmuştur.²⁶

Fransız İnkılabı neticesinde ortaya çıkan milliyetçilik cereyanının tesiri Osmanlı Devleti içinde yaşayan Rum tebaa içinde zemin bulunca, Rumlar en yoğun olarak buldukları Mora Yarımadası’nda başta Rusya olmak üzere, Batılı güçlerin destekleri ile Osmanlı idaresine karşı büyük bir ayaklanma başlatmışlardır. Şüphesiz

²³ İdris Bostan, **Girid’e Dâir Bir Lâyiha, Türklük Araştırmaları Dergisi**, Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi 1987, İstanbul, s.19.

²⁴ Yusuf Akçura, **Osmanlı Devletinin Dağılma Devri**, Ankara, 1988, TTK Basımevi, s.17.

²⁵ Yusuf Akçura, a.g.e., s.17.

²⁶ Michael Llewellyn Smith, **The Great Island, A Study of Crete**, London, 1965, s.90.

ki o dönemde hala büyük bir güç olan Osmanlı Devletine karşı asilerin, Batılı güçlerin yardımı olmaksızın başarılı olma şansı olamazdı.²⁷

17 Mart 1821 senesinde başlatılan isyana diğer bazı adalar ile birlikte Girit de katıldı. 1821 senesi ramazan bayramında İsfakya'da ayaklanan asiler Apokoron Kalesini zaptettiler. Gönderilen kuvvetler karşısında dağılan asiler tekrar toparlanıp Hanya ve Resmo'ya saldırdılar. Osmanlı kuvvetleri yerli yeniçeriler ile tekrar asileri dağıtmaya muvaffak oldularsa da kısa bir süre içinde Eflak Voyvodası firari İpsilanti'nin oğlu tarafından gönderilen bir propagandacı tarafından kışkırtılan Rumlar tekrar ayaklandılar. Hanya ve Resmo'yu tekrar kuşatmaları üzerine acil yardım ihtiyacı sebebiyle Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa müdahale ile vazifelendirildi. 1822 Haziranında Suda Limanından adaya çıkan kuvvetler 1840 yılına kadar devam edecek Mehmed Ali Paşa idaresini başlattılar. Ve Mısır'dan gelen askerlerle yerli kuvvetlerin müşterek hareketi neticesinde iki yıl zarfında Girit'te asayiş sağlanabildi.²⁸

1821 isyanının ilk zamanlarında Avrupalı güçler müdahale etmemişlerdir. 7 Ekim 1826 tarihinde Rusya ile yapılan Akerman Antlaşması'nda Mora ile ilgili bir kaydın olmaması henüz batılı güçlerin Yunanistan meselesinde ortak bir karara varamadıklarına işaret etmektedir. Fakat Mehmed Ali Paşanın Girit ve Mora'ya gelmesi Rusya ve İngiltere'de kaygıya yol açmıştır.²⁹

İngiltere ile Rusya 4 Nisan 1827 tarihinde Rusya'nın başkentinde muhtar bir Yunan devletinin kurulması için protokol imzalamışlar, Fransa'nın da katılımıyla 6 Temmuz 1827'de Londra Anlaşması'nı imzalamışlardır. Avusturya ve Prusya itiraz ederek bu anlaşmaya katılmamışlardır.³⁰

²⁷ Theodore George Tatsios, **Megali İdea and the Greek-Turkish War of 1897; The Impact of the Cretan Problem on Greek Irredentism, 1866-1897**, Columbia University Press, New York, 1984, s.139.

²⁸ Mübahat Kütükoğlu, **Yunan İsyanı Sırasında Anadolu ve Adalar Rumlarının Tutumları ve Sonuçları**, III. Askeri Tarih Semineri, Genel Kurmay Basımevi, Ankara, 1986, s.139-140.

²⁹ Nihat Erim, **Devletler Arası Hukuk ve Siyasi Tarih Metinleri, Osmanlı İmparatorluğu Andlaşmaları**, c.1, Ankara, 1953, s.276.

³⁰ Nihat Erim, a.g.e., s.276.

Navarin Vakası'ndan sonra Giritli Rumlar eski bir korsan üssü olan Grambosa adasında komite oluşturarak tekrar ayaklanırlar. Fakat reisleri olan Hacı Michael, Frangokastelo denen mevkide yenilince ayaklanma bastırılır.³¹

Nitekim Rumların koruyuculuğunu üzerlerine alan İngiltere, Rusya ve Fransa 20 Kasım 1827'de Navarin'de Osmanlı ve Mısır donanmasını tahrip ederek Osmanlı Devleti'nin mücadele gücünü kırmışlar, 21 Temmuz 1832 tarihinde de imzaladıkları son bir protokol ile Yunan Krallığı'nın sınırlarını çizmişler ve aynı zamanda da 1922 yılına kadar "Megali İdea" fikr-i sabitinin bütün Yunanlı politikacıların hayalini süsleyeceği dönemi de başlatmışlardır.³²

Yunanistan Krallığı kuruluşundan sonra Osmanlı topraklarında yaşayan tüm ortodokslara yoğun bir Helenizm propagandasına girişmiş, Megali İdea fikri gereği Ege Denizi'ni bir Helen denizi olarak göstermeye çalışmış ve bunu gerçekleştirmek için de ilk hedeflerden biri olarak Girit adasını seçmiştir.³³ Girit Rumları da yıllarca yapılan Helenizm propagandası neticesinde Yunanistan'a ilhak olana kadar mücadelelerinden vazgeçmemişlerdir.

1833 senesinde Hanya yakınlarında Murnes denilen mevkide bir komite oluşturarak İngiltere, Fransa ve Rusya konsoloslarına şikayette bulunmak ve 1840 senesinde kısa süren bir ayaklanma çıkarmak dışında Girit Rumları uzun bir süre sakin durmakla birlikte, Yunan Krallığı kurulduktan sonra artık Girit Avrupa için bir mesele durumuna gelmiştir.³⁴

Fırkaların siyasi çekişmeleri ve çatışmaları neticesi tahtını bırakıp kaçan Yunan Kral Otto yerine Danimarka Kralı'nın oğlu, I. Yorgi ünvanı ile Yunanistan tahtına geçince, hediye olarak İngiltere 1864 senesinde Yediada'yı Yunanistan'a terk eder. Bu olay üzerine tekrar büyük Yunanistan hayaline kapılan Yunanlı siyasetçiler

³¹ Michael Llewellyn Smith, **a.g.e.**, s. 91.

³² Theodore George Tatsios, **a.g.e.**, s.2.

³³ Bilal N. Şimirci, **Ege Sorunu-Belgeler**, c.I, TTK Basımevi, Ankara, 1989, s.XXXII.

³⁴ Michael Llewellyn Smith, **a.g.e.**, s. 91.

ve fırsat kollayan Girit Rumlarına göre artık sıra Girit'in Yunanistan'a ilhakına gelmişti.³⁵

1866 senesinde Giritli Rumlar adada yeni okullar açılması, yeni limanların yapılması, ziraat bankasının kurulması ve vergilerin indirilmesi gibi istekleri ortaya atarak giriştikleri ayaklanmada istekleri yerine getirilmeyince kendilerince bir hükümet kurarak adanın Yunanistan'a ilhakını ilan ederlerken, asiler bazı Avrupa devletlerince destek ve himaye görmekteydi.³⁶

Fransa ve Rusya adanın Yunanistan'a terkini veya muhtariyet verilmesini Osmanlı Devleti'ne önerme cesaretinde dahi bulunmuşlarsa da Babiali bunu hiçbir surette kabul etmeyip şiddetle reddetmiştir.³⁷

Girit'e özel olarak gönderilen Ali Paşa durumun çok karışık olduğunu ve asayişi sağlamanın çok zor olduğunu anlayınca muhtariyeti bile düşünmüş,³⁸ Padişah Abdülaziz muhtariyeti adaya bahşetmemiş fakat fermanlarıyla adada asayişi sağlamak için neredeyse muhtar denilecek bir idareyi tesis etmiştir³⁹. Ali Paşa'nın Girit'ten gönderdiği lâyiha sonrasında gönderdiği fermanlarla Ali Paşa Girit için Girit Vilayet Nizamnamesi ismiyle anılan nizamnameyi teşkil etmiştir. 30 Eylül 1867 tarihli fermana göre Nizamname malî olarak Mart 1284 senesinden itibaren adanın iki senelik aşar vergisinin affedildiğini, sonraki iki senenin vergisinin yarısının ise alınmayacağını, alınan yarı verginin ise ada ıslahatında sarf edileceğini, Girit Müslümanlarını artık askerlik hizmetinden muaf tutulacağı gibi Hıristiyan ahalinin de askerlik bedelinden muaf tutulacağını içeren maddeleri havidir.⁴⁰

³⁵ Ali Haydar Emir, **1866-1869 Girit İhtilali**, 1931, İstanbul, Deniz Matbaası, s. 3.

³⁶ Mehmed Salâhi, **Girit Meselesi 1866-1889**, Haz. Münir Aktepe, İstanbul, Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1967, s.5.

³⁷ Rifat Uçarol, **Siyasi Tarih**, 1985, İstanbul, Filiz Kitabevi, s.183-184 ; Kenneth Bourne, **İngiltere ve Girit İsyanı**, 1866-1869, Çev. Yuluğ Tekin Kurat, Tarih Araştırmaları Dergisi,C.I, Sayı I, 1963, Ankara, s. 253.

³⁸ Mehmed Salâhi, a.g.e. s.12

³⁹ Teocharis E. Detorakis, s.342

⁴⁰ Mehmed Salâhi, a.g.e., s.12.

Nizamnameye göre idarî olarak Padişah tarafından tayin edilen bir Vali olacak, gerekli durumlarda birleştirilebilmek şartıyla kumandanlık görevi başka birine verilecek, sancaklarda padişah tarafından tayin edilen mutasarrıflar olacak, fakat bunların yarısı Müslüman diğer yarısı Hıristiyan olacak ve de Müslüman mutasarrıf muavini Hıristiyan, Hıristiyan mutasarrıfın muavini Müslüman şahıs olarak atanacaktır. Sancaklar başında kaymakamın bulunduğu kazalara ayrılacak her kaymakama aynı dinden olmayan iki muavin tayin edilecek, Bu idari birimlerde başkanlığını mülki amiri yürütmek şartıyla birer idari meclis tesis edilecek fakat resmi memurlar dışında bu meclislerde halk tarafından seçilmiş üçü Müslüman üçü Hıristiyan altı üye bulunacak, Vilayet merkezinde ise her kazadan seçilen iki azanın iştirak edeceği eğitim, ziraat, ticaret, ıslahat gibi işlere bakan bir umumi meclis bulunacak, azalar tamamı Hıristiyan olan kazalardan Hıristiyan, karışık olan kazalardan ise bir Müslüman ve bir Hıristiyan olarak seçilecektir.⁴¹

Bu imtiyazlara rağmen Girit'te Rumlar arasında aday Yunanistan'a ilhak etmeyi amaçlayan bir radikal parti kurulmuştur. 1877'de patlak veren Osmanlı-Rus savaşı yeni bir isyan için bulunmaz fırsat olarak telakki edilerek, Rumlarca Temmuz 1877'de kırk dört kişilik bir komite teşkil edilmiş ve yeni bir isyan hareketi başlatılmıştır.⁴²

1877- 1878 Osmanlı-Rus Harbi sonrası 13 Temmuz 1878 tarihinde imzalanan Berlin Antlaşması'nın 23. maddesi yapılan harple hiçbir alakası olmamasına rağmen 1868 tarihinde Girit adasına tanınan hakların geliştirilmesi ve yapılanlar hakkında devletlere bilgi verilmesini içermekteydi.⁴³

Rumlar ahalice seçilen milli mecliste çoğunluğu teşkil edemediklerinden, memuriyetlerin yerli ahaliye verilmediğinden, gümrük ve vergi hasılatının belli bir oranının adaya bırakılmadığından şikayet edince Avrupa devletlerine karşı taahhüt

⁴¹ Mehmed Salâhi, a.g.e., s.14.

⁴² Teocharis E. Detorakis, a.g.e., s.351.

⁴³ Sawsan Agha Kassab, II. Abdülhamid Döneminde Osmanlı Vilayetleri'ne İskan Edilen Giritli Göçmenler, **Osmanlı**, c.4, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s.687; Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılabı Tarihi**, C. I, 1940, İstanbul, TTK, s.19.

altında olan Bâb-ı Âli 9 Eylül 1878'de Gazi Ahmet Muhtar Paşa'yı Temyiz Mahkemesi üyelerinden Salim Efendi'yle Girit Rum Muhalefet Fırkası ile görüşmek üzere adaya göndermiş ve Hanya'nın Halepa denilen mevkiinde iki taraf 23 Ekim 1878 tarihinde Halepa Mukavelenamesi'ni imzalamıştır. İmza edilen şartlar Avrupa devletlerinin konsolosları kontrolü altında tatbik olacaktır.⁴⁴ Bu mukavele hakkında Padişah II.Abdülhamit'in 20 Kasım 1878 tarihinde Girit Valisi Aleksandr Paşa'ya bir kısım farklılıklara havi bir ferman göndermesi ile nizamname icraya konmuştur.⁴⁵

Ana hatları ile fermanında mevcut Girit nizamnamesinin mer'i olduğu, kanun-ı esasının dahi bu esasları feshetmediği, Girit valilerinin beş sene müddetle nizamnameye uygun olarak tayin olunacağı, valinin farklı dinden bir müşavirinin olacağı, Vilayet umumi meclisininin 49 Hıristiyan ve 31 Müslüman olmak üzere 80 kişiden teşekkül edeceği, mahalli durumlara göre Hıristiyan kaymakamların sayısının Müslümanlardan fazla olabileceği, genel meclisin ceza ve usul hukuku mahkemeleri ile nahiyelere ait nizamnamelerde eksik kalan noktalarda Osmanlı Devleti kanunları ve nizamnameleri esasına mugayir olmadığı sürece yeniden tanzimde bulunabileceği, yerel jandarma teşkilatının kurulacağı, umumi meclis ve mahkeme müzakerelerinde Rumcanın resmi dil olduğu fakat yazışmaların her iki dilde yapılacağı, geçici bir vergi affı ile asiler için genel affın kabul edildiği, adada ilmi faaliyetlerde bulunacak cemiyet ve de matbaalara müsaade edildiği ilan edilmiştir.⁴⁶

Verilen özel imtiyazlarla yarı muhtar bir idare tesis edilerek⁴⁷ Girit meselesinin ilerde nihai çözümü olarak kabul edilecek olan Yunanistan'a ilhakına önemli bir adımı daha atılmıştır.⁴⁸

1885 tarihinde Bulgaristan ile Şarki Rumeli'nin birleşmesiyle ortaya çıkan bunalım ve Osmanlı Devleti'nin dikkatini bu meseleye yoğunlaştırmasını fırsat bilen

⁴⁴ Mehmed Salâhi, **Girid Meselesi 1866-1889**, Haz. Münir Aktepe, İstanbul, Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1967, s.17

⁴⁵ Mehmed Salâhi, a.g.e., s.17.

⁴⁶ Teocharis E. Detorakis, a.g.e., s.354; Mehmed Salâhi, a.g.e., s. 17, 18, 19.

⁴⁷ **Y. A. Res. 85/31** 2. belge 28 Ramazan 1314 -18 Şubat 1312

⁴⁸ Teocharis E. Detorakis, a.g.e., s.354.

ada Rumları Yunanistan kışkırtmaları ile bir kez daha ayaklanırlarsa da, ⁴⁹ Avrupa devletlerinin donanmaları Suda limanına gelerek Osmanlı Devleti'ne karşı sınır tecavüzlerinde bulunan Yunanistan'ı uyarırlar. ⁵⁰

Adada asayiş bir türlü sağlanamayınca Osmanlı Devleti 26 Ekim 1889 tarihinde yayınladığı bir fermanla Halepa Sözleşmesi ile vermiş olduğu ayrıcalıkları büyük ölçüde kısıtlarken adaya kırk bin asker sevk ederek asayiş büyük ölçüde sağlamıştır.⁵¹ Yapılan değişiklikler Halepa Sözleşmesini geniş anlamda kısıtlamış, meclisin toplanması ertelenmiş, yeni vergi sistemi uygulamaya konulmuştur.

Tatbik süresi olan üç yıl dolduktan sonra asayiş tedbirlerinin üç sene daha uzatılması 17 Kasım 1892'de kabul edilmiştir. Bu uygulamalardan rahatsız olan Rumlar Girit'teki Avrupa konsoloslarına şikayette bulununca Avrupa'nın İstanbul sefirleri Osmanlı Padişahı'na bir muhtıra vererek yeni bir vergi düzenlemesi yapılmasını, Girit Umumi Meclisinin toplanmasının sağlanmasını ve adada değişiklikler talep eden Rumlara engel olan Mahmud Celaleddin Paşa yerine Hıristiyan bir vali atanmasını istemişlerdir. Osmanlı Devleti Mahmud Celaleddin Paşa'yı görevden alarak yerine Turhan Paşa'yı atamış ve meclisin toplanabilmesinin sağlanmasını ister. Fakat bu sefer Rum ahali Hıristiyan bir vali atanmadığı için meclise iştirak etmeyi reddedince Avrupalı devletlerin de baskısıyla eski Sisam Prensi Kara Todori Paşa 1895 mayısında Girit valiliğine tayin edilmiştir. ⁵²

1894 senesinde İsfakiye'nin Apokoron kazasında kurulan ihtilalci bir cemiyet olan Epiropi, Ermeni olaylarını fırsat bilerek adada ahaliyi kışkırtmış, Etniki Eteryacı cemiyetiyle irtibata geçerek yardımlar almış, din adamlarını da kullanarak adada geniş bir taban oluşturmuştu. 1895 yazında asayiş bozulmaya başlamış aynı yılın Aralık ayında asiler Vamos'ta Osmanlı askeri birliğini kuşatacak güce erişmişlerdir. Kara Todori Paşa asayiş sağlanamayacağını anlayınca istifasını istemesiyle tekrar

⁴⁹ Rifat Uçarol, a.g.e., s.289.

⁵⁰ Mehmed Salâhi, a.g.e., s.20.

⁵¹ Ayşe Nühket Adıyeke, a.g.e., s.34.

⁵² Ayşe Nühket Adıyeke, a.g.e., s.38-39-40.

Turhan Paşa ikinci kez vali olursa da asayiş sağlanamaz ve adaya Abdullah Paşa vali ve kumandan olur.⁵³

Yunanistan'dan adaya silah ve gönüllülerin gelmesi üzerine Osmanlı Devleti hızla adadaki asker sayısını artırma çabasına girişince Avrupa devletleri sefirleri Osmanlı Devletine Halepa Sözleşmesi şartlarını tatbik etmesi tavsiyesinde bulunurlar. Yunanistan'a da kışkırtıcılığı bırakması için bir nota verirler. Ada asileri için de adaya birer savaş gemisi gönderirler.⁵⁴

Osmanlı Devleti altı büyük Avrupa devletiyle İstanbul'da 25 Ağustos 1896'da Girit'e çok geniş imtiyazlar veren "Tadilat Layihası" nı düzenler. Valinin ve memurların üçte ikisinin Hristiyan olması, meclisin toplanması, gümrük gelirlerinin yarısının adaya ait olması, Avrupalı subayların düzenleyeceği jandarma teşkilatı, matbaaların kurulması gibi bir çok imtiyaz adaya tanınmış olması bile kısa bir sükkûnetten sonra olayların tekrar patlak vermesine mani olamamıştır. 1897 yılının ilk günlerinde isyan hareketi ilhak talebiyle başlamış, ve Müslüman ahalinin köylerine karşı saldırılarda bir çok insan öldürülmüştür. Adada can güvenliği ortadan kalkmış, Vali George Borevitch Paşa istifasını verip cevabını dahi beklemeden önce bir Rus gemisine sığınıp ardından Llyod şirketinin bir gemisi ile İstanbul'a gitmek üzere adadan kaçmıştır.⁵⁵

⁵³ Adıyeke, a.g.e., s.143.

⁵⁴ Adıyeke, a.g.e.,s.152.

⁵⁵ B.O.A., Y. A. Res. 85/34.

I. BÖLÜM

YUNANİSTAN'IN GİRİT'İ İŞGAL TEŞEBBÜSÜ VE TEPKİLER

A) 19. Asır Sonlarında Yunanistan Krallığı'nın Genişleme Politikası, Girit ve Girit Rumları

Asırlarca Osmanlı idaresinde yaşayan Rum tebaanın idare ile ciddi bir meselesi olmamış, fakat 18. asır sonlarında Adamantis Korayis ve Rigas adlı Osmanlı Devleti'nden Rumları koparma fikrine sahip iki Rumun fikirleri ancak kendilerinden sonra Rumlar üzerinde çok tesirli olmaya başlamıştır.⁵⁶

Fransız inkılabı sonrası Napolyon'un 1798'de Mısır'ı işgali ile inkılabın kışkırtıcı fikirleri Osmanlı topraklarına girmiş, önce Fransa'nın işgal ettiği sonrasında İngiltere korumasında sözde bağımsız bir devlet olarak ortaya çıkan Yediada ile Rumların ayrılıkçı fikirleri güç kazanmış, 1814 tarihinde Odesa'da kurulan ve masonluktan oldukça etkilenmiş, dostluk derneği anlamına gelen "Philiki Hetaira" derneği Rumlar arasında güçlenerek Osmanlı Devleti'ne karşı silahlı bir ayaklanma için fırsat kollamaya başlamıştır.⁵⁷

6 Nisan 1821 tarihinde Mora Yarımadası'nda patlak veren isyan, adalara da sıçramış, ve nihayet İngiltere, Rusya ve Fransa'nın baskıları sonucunda Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında 1829 tarihinde imza edilen Edirne Antlaşması ile bağımsız Yunanistan devletinin kurulması Osmanlı Devleti'ne kabul ettirilmiş, bu üç devletin aralarında 3 Şubat 1830'da imza ettikleri protokol ile Yunan Krallığı'nın sınırları

⁵⁶ Yusuf Akçura, **Osmanlı Devletinin Dağılma Devri**, Ankara, 1988, TTK Basımevi, s.19.

⁵⁷ Richard Clogg, **Modern Yunanistan Tarihi**, 1997, İstanbul, s.49.

çizilmiş ve bu sınırlar 24 Nisan 1830 tarihinde Osmanlı Devleti'ne kabul ettirilmiştir.

58

Avrupalı güçlerin yardımıyla Yunan Krallığının kurulması sadece bir adım olmuştur. Ali Paşa'nın oğlunun doktorluğunu yapan, ve bir Ulah olan İoannis Kolettis Yakın Doğu'da Rumların yaşadığı yerleri ki, şüphesiz bunun içine Girit de dahildi, başkent İstanbul olacak şekilde birleştirmek olan büyük ülkü anlamına gelen Megali İdea terimini ilk defa 1844'te dile getirmiştir.⁵⁹

1848 senesinde partisi İngiltere tarafından desteklenen Yunanlı siyasetçi Aleksandr Kordato hazırladığı bir siyasi programda Yunanistan'a ilhak edilmesini gerekli gördüğü yerleri liste haline getirmiş, Teselya, Epir, Makedonya ile Girit'i ilhak edilmesi şart yerler olarak tespit etmiştir.⁶⁰

Paris Muahedesi sonrasında Islahat Fermanı tatbiki milliyet ve mezhep meseleleri yüzünden Romanya, Sırbistan, Suriye, Cidde, Lübnan ve Niş çevresinde de Bulgarların isyanı vuku bulduğu gibi, Girit de Osmanlı idaresine karşı isyan etmiştir.⁶¹

Yunan Krallığı eski Bizans topraklarına yayılma olarak özetlenebilen "Megali İdea" fikrini gerçekleştirmek için yaklaşık her on senede bir teşebbüslerde bulunurken, Girit Rumları da adanın coğrafik yapısının müsait olması ve Osmanlı Devleti merkezinden uzak olması sebeplerinden dolayı isyan etmek için hiçbir fırsatı kaçırmamışlar ve onlarda adeta on senede bir Osmanlı idaresine karşı başkaldırmışlardır. Osmanlı Devleti bu meseleyi halledebilecek güçte iken Batılı güçler "Girit Meselesi" diye bir meselenin var olabilmesi için olaylara müdahil olmuşlardır.⁶²

⁵⁸ Rifat Uçarol, "1878 Berlin Antlaşması'na Göre Yunanistan Sınırı'nın Düzenlenmesi Sorunu ve Yunanistan'a Toprak Verilmesi", **III. Askeri Tarih Semineri**, Genel Kurmay Basımevi, 1986, Ankara, s.210.

⁵⁹ Clogg, **a.g.e.**, s.66.

⁶⁰ Ali Haydar Emir, **1866-1869 Girit İhtilali**, Deniz Matbaası, İstanbul 1931, s.2.

⁶¹ Ali İhsan Gencer, **Bahriyede Yapılan Islahat Hareketleri ve Bahriye Nezaretinin Kuruluşu, 1789 – 1867**, TTK, Ankara, 2001, s.309.

⁶² Theodore George Tatsios, **Megali İdea and the Greek-Turkish War of 1897; The Impact of the Cretan Problem on Greek Irredentism, 1866-1897**, Columbia University Press, New York, 1984, s.2.

1864 senesinde Yediada'nın İngiltere tarafından Yunanistan'a hediye edilmesiyle tekrar Büyük Yunanistan hayaline kapılan Yunanlıların Girit'e gönderdikleri papaz ve öğretmenlerin tahrikleriyle adada 1866 senesi baharında öncekilerden çok daha büyük bir ayaklanma hareketi ortaya çıkmıştır.⁶³

Ayrıca bu isyanda Yunanistan'dan gönüllüler gelmiş, Yunanistan'ın asilere yardım ve koruyuculuğuyla isyan hareketi öncekilerden çok daha büyük boyutlara varmıştır.⁶⁴

1868 tarihinde isyan hareketi bittiği halde ada asayişinin sağlanması işine gelmeyen ve barındırdığı Giritli mültecilere çok kötü şartlar sunan Yunanistan, göçmenleri koz olarak düşünerek geri dönmelerine mani olur. Bunun üzerine Osmanlı Devleti'nin 11 Aralık 1868 tarihinde Yunanistan'a verdiği notayı Yunan hükümeti kabul etmeyince iki devlet arasında ortaya çıkan savaş ihtimali halini çözmek için Fransa, İngiltere, Rusya, İtalya, Prusya, Avusturya ve Osmanlı Devleti 1856 Paris Antlaşması'nı imzalayan devletler olarak bu meseleyi görüşmek üzere Paris'te toplanırlar. Yunanistan Paris Antlaşması'nı imzalayan ülkelerden olmadığı için bu toplantıda taraf olarak yer alması Osmanlı Devleti'nce reddedilir. 20 Ocak 1869'da Yunanistan'ın müşahit olarak katıldığı konferansta Yunanistan'a verilen Giritli göçmenleri serbest bırakması, Osmanlı Devleti'ne karşı çeteler teşekkül ettirmemesi ve Girit asilerine yardım götüren gemileri limanlarında barındırmaması bildirisi, yalnız kaldığını anlayan Yunanistan tarafından 6 Şubat 1869'da kabul edilmiştir.⁶⁵

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nı ilhak için bulunmaz bir fırsat olarak değerlendiren Rumlar bir kez daha ayaklanırken, Atina'da "Girit Merkezi" kurularak

⁶³ Mehmed Salâhi, **a.g.e.**, s.5.

⁶⁴ Rifat Uçarol, **Siyasi Tarih**, 1985, İstanbul, Filiz Kitabevi, s.184; Kenneth Bourne, "İngiltere ve Girit İsyanı, 1866-1869", Çev. Yuluğ Tekin Kurat, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, C.I, Sayı I, 1963, Ankara, s. 253.

⁶⁵ Rifat Uçarol, **a.g.e.**, s.186-187.

asilere silah ve ihtiyaç maddeleri teminine çalışılmıştır. ⁶⁶ İsyân Girit'e çok büyük imtiyazlar hatta yarı muhtar bir idare tahsis edilmesiyle sonuçlanmıştır.

Her karışıklıktan faydalanmaya çalışan Yunan Krallığı, 1885 tarihinde Bulgaristan ile Şarki Rumeli'nin birleşmesiyle ortaya çıkan bunalım ve Osmanlı Devleti'nin dikkatini bu meseleye yoğunlaştırmasını fırsat bilerek, büyüyen Bulgaristan'ın Balkanlar'da dengeyi bozduğu savıyla ezelden beri Megali İdea kapsamında olan Girit'i ele geçirmek için teşebbüse geçerek ada Rumlarını kışkırtır. ⁶⁷ Fakat çıkan bu isyan da nihai amacına ulaşamamıştır.

1896 yılında Giritli Rumlar Avrupalıların kendilerine duyduğu sempati ve yardımına güvenerek ve de Yunanistan'ın adayı işgal etmesi beklentisiyle Osmanlı idaresine karşı bir kez daha ayaklandılar. ⁶⁸

Bu sefer baş gösteren en büyüklerinden biri olan ayaklanmada olaylar dinmek bilmemiş, Girit hakkında eskiden beri emelleri olan Yunanistan'ın artık bu emelini açığa vurarak Girit'e müfsidler göndererek Girit Rumlarını tahrik ettiği Türk basınında da yer almıştır. ⁶⁹

Girit asileri fırsat buldukça Müslümanlara ve Osmanlı askerine saldırmakta, Yunanlıların malzeme ve mühimmat göndermelerinden dolayı cesaret alan asiler hareketlerinden vazgeçmemekte ısrar etmektedir. ⁷⁰

Girit Rumları kendilerine yapılan Pan-Helenizim propagandalarına o derece kendilerini kaptırmışlardır ki, henüz daha Girit resmi olarak Yunanistan'a ilhak olmamışken bile, resmi kayıtlara göre 494 asi Giritli Rum 1903-1908 yılları arasında Makedonya'nın Yunanistan'a katılması için Makedonya'da çeteler teşkil ederek

⁶⁶ Detorakis, **a.g.e.** , s.351.

⁶⁷ Rifat Uçarol, **a.g.e.**, s.304.

⁶⁸ Sabri SÜRGEVİL, "1897 Osmanlı-Yunan Savaşı ve İzmir", **III. Askeri Tarih Semineri**, Genel Kurmay Basımevi, Ankara, 1986, s.296.

⁶⁹ **Sabah**, 21 Şubat 1897, Nr:2599.

⁷⁰ **B.O.A., İr. Girit**, **116/3** 20 Temmuz 1312.

çarpışmalara katılmış⁷¹, Balkan Harbi esnasında da Mart 1913 tarihinde Meis Adasına kadar gelen bir kısım asi Giritli Rum, adayı Yunanistan adına işgal etmeye teşebbüs etmişlerdir.⁷²

B) İşgal Hadisesi

Eskiden beri Girit üzerinde emelleri olan Yunanistan'ın 7. Piyade Alayının üç vapurla Girit'e müteveccihen hareket ettirmiş ve ihtiyat askerini de 48 saat zarfında silah altına alacağını duyurmuştur.⁷³

Girit'te baş gösteren karışıklıklardan sonra Avrupalı büyük güçlerin adayı uluslararası bir güçle işgal etme kararı alacaklarını önceden tahmin etmiş olan Yunanistan, Albay Timothy Vassos'u bin beş yüz askerle Kolymbari denilen mevkiden adaya çıkartarak işgale başlamıştır.⁷⁴ Yunanistan ayrıca Osmanlı Devleti'nin adaya ikmal yapmasını önlemek için, daha sonra Girit'te fevkalade komiserliği hami devletlerce tasdik edilecek olan Prens George'cu bir filo ile ada sularına göndermiştir.⁷⁵

Yunanistan ve Girit Rum'larının adadaki koşulların kötülüğünü bahane olarak öne sürerek karışıklıklara yol açmalarında asıl sebep aslında baştan beri Girit Adası'nı Yunanistan'ın bir parçası olarak gören Megali İdea fikri gereği Girit'in Yunanistan'a ilhakı olmuştur. Nitekim Avrupalı Güçler 17 Şubat 1897 tarihinde ada için muhtariyet kararı almışlar fakat bu karar baştan beri ilhak isteyen Giritli Rumlar ve Yunanistan tarafından reddedilmiştir.⁷⁶

Yunanistan adaya ada Rumlarını kışkırtacak propagandacı provokatörler göndermekle kalmayıp, ayrıca isyanın devamı için asi Rumlara malzeme temin

⁷¹ Detorakis, a.g.e. , s.422.

⁷² İdris Bostan, Ali Kurumahmut, **Trablusgarb ve Balkan Harplerinde İşgal Edilen Ege Adaları ve İşgal Telgrafları**, 2003, Ankara, SAMEK, s.451.

⁷³ **B.O.A. Y.A.Hus. 366/94** 4 Şubat 1312- 14 Ramazan 1314, 2. belge

⁷⁴ Detorakis, a.g.e. ,s.364.

⁷⁵ **B.O.A. Y.A. Res. 85/34.**

⁷⁶ Detorakis, a.g.e., s. 364.

etmekte olduğu basında yer almış olan, Atina'dan gelmekte olup ada asilerine mühimmat ve levazım taşıyan iki Yunan gemisinin bir İngiliz zırhlısı tarafından adaya yanaşmalarının men edildiği haberiyle alenen ortaya çıkmıştır.⁷⁷

Fakat Yunanistan Girit'teki karışıklıklara kendisinin yol açtığını kabul etmediği gibi, Müslümanların Hıristiyanlar üzerine tedhiş hareketleri yaptıklarını iddia edip, göndermiş olduğu sefinelerin Girit iğtişaatında Hıristiyan ahalinin Müslüman ahaliye karşı güvenliğini sağlamak maksatlı olduğunu ileri sürmüştür.⁷⁸

Baştan beri amacı ilhak olan ve Girit'in muhtariyetine sıcak bakmamış olan Yunanistan bir taraftan Girit üzerindeki tarihi emelini gerçekleştirmeye çalışırken diğer taraftan ortaya tuhaf haberler yayarak milletlerarası politikayı tesir altında bırakmaya çalışmıştır. Avrupa gazetelerinde neşredilmiş bir habere göre, Atina Girit için Avusturya-Macaristan himayesini düşünmekte, fakat Atina, Avusturya-Macaristan'ın da diğer Avrupa devletleri gibi Osmanlı hukuk-ı hükümransı yanlısı olduğunu düşündüğü için bu konuda tereddüt duymaktadır.⁷⁹ Bu dönemde Avrupa devletleri arasında Osmanlı Devleti toprakları için, özellikle Balkanlarda ve Akdeniz'de ciddi bir rekabet söz konusu olduğu için bu fikrin gerçekleşmesi mümkün görülmemektedir.

İşgal sürecinde Yunanistan Girit'e sevkıyata devam ederken, haberleşmeyi engelleme ve oyalama gibi icraatlara başvurmuştur. Nitekim Avrupa devletlerine çekilmek üzere Yunanistan telgrafhanesine verilen telgraflar keşide edilmemiş, Yunanistan'ın bu şekilde beynelmilel telgraf kongresi mukarreratını ihlal etmesini de, Yunanistan'ın Berlin sefiri su-i niyet olmayıp , o sırada pek ziyade telgraflar olması sebebiyle Yunan hükümeti telgraflarının bile tehire uğramış olduğu şeklinde izah ederken,⁸⁰ Avrupalı güçlerce 2 Mart 1897'de Yunanistan'a verilen notaya karşılık İngiltere hariciye nazırı müsteşarı Lord Curson 11 mart'ta Avam Kamarası'nda, Yunanistan'ın verilen notaya bir cevabının olup olmadığının hala

⁷⁷ **İkdam**, 21 Şubat 1897, Nr:935.

⁷⁸ **Sabah**, 22 Şubat 1897, Nr:2600.

⁷⁹ **İkdam**, 21 Şubat 1897, Nr:935.

⁸⁰ **İkdam**, 22 Şubat 1897, Nr:936.

kendisince meçhul olduğunu ifade etmesiyle, Yunanistan oyalama taktiğine girişmiş olduğu da anlaşılmaktadır.⁸¹

Yunanistan'ın Girit adasını işgal edip bütün uluslararası hukuku yok sayması neticesinde kaçınılmaz olarak savaş patlak vermiş bir aylık süre zarfında ağır bir yenilgi alan Yunanistan 21 Nisan 1897 tarihinden itibaren askerlerini Girit'ten çekmek zorunda kalmıştır.⁸²

Teselya'da aldığı ağır yenilgi sonrası başkent Atina bile tehlikeye düşünce Yunanistan tarihi emelinden vazgeçmiş gibi görünmüş, Girit'teki askerlerinin bir kısmını geri çekmiş , Atina'dan gelen 16 Mayıs tarihli telgrafa göre Girit'te bulunan Yunan askerinin ikinci kısmının da geri çağırıldığı ve geri kalan üçüncü kısmın da yakında geri çağırılacağı Yunanistanca bildirilmiştir.⁸³

Savaşı kaybetmesi, tepkilere ve bu meselede uğradığı hezimete rağmen Yunanistan aslında emelinden vazgeçmek niyetinde olmamıştır. Nitekim Girit'i abluka eden İngiliz harp gemileri Spatlonga Adası yakınlarında yüklü miktarda mühimmat taşıyan iki eşkıya yelkenlisini yakalayıp el koymuştur.⁸⁴ Avrupalı devletlerin abluka uygulaması sebebiyle gemilerle limanlara yanaşma imkanı olmadığından Yunanlıların küçük yelkenlilerle mühimmat nakliyesine girişilmiş olduğu anlaşılmaktadır.

Nitekim yine Hanya açıklarında bir Yunan zırhlısı ve iki savaş gemisi görülmüş ve iki İngiliz ve bir Fransız savaş gemisinin takip için Yunan gemilerinin görüldüğü yöne açıldıkları Girit'teki Avrupalı kuvvetlerce bildirilmiştir.⁸⁵

Yunanistan'ın almış olduğu ağır yenilgi ve sonrasında askerlerini adadan ihraç etmesine rağmen asi Rumlar faaliyetlerine devam etmiş hatta düvel-i hamiyye

⁸¹ **Sabah**, 12 Mart 1897, Nr:2618.

⁸² Detorakis, **a.g.e.**, s. 364.

⁸³ **Sabah**, 17 Mayıs 1897, Nr:2685.

⁸⁴ **Sabah**, 9 Temmuz 1897, Nr:2737.

⁸⁵ **Sabah**, 22 Temmuz 1897, Nr:2750.

askerleri ile çarpışmaya girmekten bile çekinmemişlerdir. Nitekim Times Gazetesi Girit muhabirinin verdiği malumata göre Kandiye civarında Giritli asilerle İngiliz askerleri msademeye girişmişlerdir.⁸⁶

Osmanlı Devleti'nin Yunanistan karşısında parlak bir zafer kazanması ve Avrupalı glerden bekledikleri desteği alamayan asiler ilhakın olmayacağını anlamış, hiç olmazsa vaat edilen muhtariyeti elde etmek için Hanya'da Furniyes karyesinde toplanarak Kidonya ahalisi ile mzakerattan sonra düvel-i muazzama'nın adanın idaresi hakkındaki emirlerine itaat etmeğe dair karar vermişler ve bunu bildirmek için Ermenos'ta bulunan heyet-i murahhasaya yetki vererek karışıklık çıkarmak için gelen fesedeyi şiddetle protesto etmişlerdir.⁸⁷

Girit'teki karışıklığa karşıymış gibi görünmeye çalışan asi Rumlar buna rağmen Müslüman nüfusun g etmesine yol açmak için her türlü fiile başvurmaktaydı. Müslüman ahalinin ekin ve bahçelerini tahrip edip onları ge zorlamakla nüfus dengesini iyiden iyiye kendi lehlerine çevirmeye çalışmışlardır. Hanya'nın batısında alata adlı köy civarında zeytin ağaçları ateşe verilmiş ve bin adet kadar zeytin ağacının yanmış olduğu, olayın Hristiyan asilerce yapıldığı zannedilmiştir.⁸⁸

Giritli asi Rumların Müslüman ahaliye karşı şiddet ve tecavüz tatbikinde bulunmakta oldukları ham devletlerce dahi kabul edilmiş nitekim İngiliz hariciye nezareti müsteşarı Lordlar Kamarası'ndaki beyanatında Girit'te gittikçe durumun düzeldiği iğtişaşatın bastırıldığı, fakat yine de Müslüman ahaliye karşı Rum asilerin tecavüzüne hedef olduklarını ifade etmiştir.⁸⁹

⁸⁶ **Sabah**, 20 Temmuz 1897, Nr:2748.

⁸⁷ **Sabah**, 20 Temmuz 1897, Nr:2748.

⁸⁸ **Sabah**, 20 Temmuz 1897, Nr:2748.

⁸⁹ **Sabah**, 22 Temmuz 1897, Nr:2750.

C) Osmanlı Devleti'ni İşgale Tepkisi

Defalarca Girit asilerine tavizler vermiş olan Osmanlı Devleti, Yunanistan'ın işgal teşebbüsüne karşı bu oldubitti durumu kabul etme niyetinde olmadığını asker sevkıyâtına girişeceğini bildirip Avrupa devletlerinin Yunanistan'ı uyarmasını talep ederek tepki göstermiş, Avrupalı elçilerin görüş bildirmekten çekinmeleri üzerine de bin kişilik bir birliği Aydın'dan yola çıkarmıştır.⁹⁰

Osmanlı Devleti'nin Avrupa devletleri harekete geçmediği takdirde toprak bütünlüğünü korumak için harekete geçeceğini sefirleri vasıtasıyla bildirmesi üzerine Avrupalı devletler bir savaş istemediklerinden Yunanistan'a milletlerarası hukuka riayet edip, işgal ve kışkırtıcılıktan vazgeçmesi ikazında bulunmuşlarsa da Yunanistan Girit Hıristiyanlarını korumak maksadında olduğu bahanesini ileri sürerek harekate devam etmiştir.⁹¹

Avrupa devletleri 2 Mart 1897 tarihinde Yunanistan'a verdikleri notada, adadan çekilmediği takdirde silaha başvurmaktan çekinmeyeceklerini bildirirlerken, aynı gün adanın kesinlikle Yunanistan'a ilhak edilmeyeceği, adada devletlerce muhtariyet idaresinin kurulacağı şartına havi notayı da Osmanlı Devleti'ne vermişlerdir.⁹² Bâb-ı Âli 6 Mart 1897'de notaya verdiği cevapta adadaki haklarının korunması şartıyla muhtariyeti kabul etmek dışında burada kurulacak idarenin biçimi hakkında İstanbul'daki düvel-i muazzama'nın İstanbul sefirleri ile anlaşma hakkına sahip olduğunu beyan etmiştir.⁹³

İngiltere, Fransa, Rusya, İtalya, Almanya ve Avusturya- Macaristan'dan müteşekkil altı Avrupa devleti adayı işgal ile Yunanistan Krallığı ve Osmanlı Devleti arasında vuku bulması muhtemel savaşı önleme kararı alarak 15 şubat 1897'de Hanya, Resmo ve Kandiye'ye asker çıkarırlar.⁹⁴ Ayrıca Yunan askerlerinin şehir merkezlerini zaptetmelerine mani olmak için altı kilometre derinliğinde hayali bir hat

⁹⁰ Adıyeke, **a.g.e.**, s.161-162.

⁹¹ Adıyeke, **a.g.e.**, s.171.

⁹² Tükin,**a.g.m.**, s..91; Adıyeke, **a.g.e.**,s.177.

⁹³ **B.O.A. Y.A. Res. 85/34**; Tahmizcizade, **a.g.e.**, s. 22.

⁹⁴ Adıyeke, **a.g.e.**,s.173.

oluşturarak, Yunan askerlerini bu hata girmekten men etmişler ve ayrıca 21 Mart 1897'de Avrupa'nın bu altı büyük devleti adaya sevkıyat yapılmasına mani olmak için resmen abluka icrası başlatmışlardır.⁹⁵

Giritli Rumlar daha öncesinde olduğu gibi hem adada karışıklık çıkarıp Girit'i bir Avrupa meselesi yapmak hem de Müslüman unsurları adadan uzaklaştırarak lehlerine olan aradaki nüfus farkını iyice artırmak için tedhiş hareketlerine ara vermeden devam etmişler ve ilk etapta köylerde can güvenliği bırakmamışlardı. Osmanlı Devleti de buna mukabil bazı icraatlarda bulunmuştur.

Adada hakimiyet için nüfus faktörünün öneminin farkında olan Osmanlı Devleti Giritli Rumlarca defalarca çıkarılan isyanlarda köyleri basılıp evleri ve tarlaları yakılan Giritli Türkleri ilk etapta göç ettirmemiş, kendilerine güvenli olan merkezlerde iskan evleri tahsis etmek suretiyle nüfus dengesini korunmaya çalışmış ve ayrıca asilerle mücadele için Giritli Türklerden gönüllülere silah dağıtmıştır.⁹⁶

1896'da Müslümanların can güvenliği sebebiyle köylerini boşaltıp şehirlere dolması üzerine yerel yönetimlerce temel ihtiyaçları sağlanmış ve göçü önlemeye yönelik politika olarak da Girit Valiliği köylerine dönecek Müslüman halka üç lira hazine desteğini vereceğini ilan etmiştir.⁹⁷ Bunun dışında defalarca gıda, para, ve giyecek yardımları yapılmıştır.

Osmanlı Devleti Yunanistan Krallığı gibi küçük ve zayıf bir devletin oldubittiye getirmeye çalıştığı tecavüzünü şüphesiz ki kabullenemezdi. Fakat Avrupalı Güçler muhtemel savaşı önleme bahanesiyle Osmanlı Devleti'ni adaya sevkıyat yapmaktan men edip adaya abluka uygulanmaktaydı. Ve aynı uygulama Yunanistan Krallığı için de geçerliydi.

⁹⁵ Detorakis, **a.g.e.** s.421.

⁹⁶ Ahmet Cevdet Emre, **İki Neslin Tarihi**, İstanbul, 1960, s.17.

⁹⁷ Atom Damalı, **Osmanlı – Girit Sorunu, Sultanın Kermesi**, İstanbul, Mart 2005, s.45.

Her ne kadar Avrupa Güçleri Girit meselesini Avrupa'nın genel meselesi haline getirdilerse de asıl taraflar olan Osmanlı Devleti ve Yunanistan Krallığı arasında savaş çok yakın görünüyordu. Osmanlı Devleti'nin Girit'i bırakmayacağı savaşın yakın olduğunun emareleri basında açıkça görülmekteydi.

Yunanistan tarafında teşkil edilmiş çeteler Teselya'da Alasonya'da sık sık hudut tecavüzlerine teşebbüs etmelerine karşılık Osmanlı Devleti silah altına celp ettiği askeri bu bölge hududuna yığmaya başlamıştır. ⁹⁸

Osmanlı Devleti Girit meselesi sebebi ile Yunanistan ile vuku bulacak harbi kesin gördüğü için hızla hazırlıklara ve tedbirlere başlamıştır. Silah altına alınanların tayin ve sevki için bir komisyon kurulmuş, sekiz alay süvari askeri ile kırk batarya top Yunan sınırına sevk edilmiş, seyyar hastaneler teşkil edilmiş, Yanya vilayeti askeri hareket bölgesine dahil olması sebebiyle her noktasına telgraf hattı döşenmesi için, gerekli edevat ve makinelerin telegraf ve posta nezaretince gerekli mahallerden tedarik edilmesine başlanmış, silah altına alınan süvari askeri için gerekli hayvanlar mahallerince tedarik edilip alaylara teslim edilmiştir. ⁹⁹ Yedi bin takım elbise, on bin adet kundura ve çizme Selanik'e gönderilmiş, bir topçu alayı Selanik'e oradan da Alasonya'ya kaydırılmış, yine Üsküp'ten Selanik'e gelen bir tabur asker Selanik'ten Katrin'e geçmiştir. ¹⁰⁰

Yine sahil ahalisinden üç bin efrad-ı redif silah altına alınarak der İstanbul'a sevk edilirken ¹⁰¹ Yunanistan hududuna yığınak ve takviye için Katrin'de bulunan topçu bataryaları sekiz top ve doksan beş topçu nefer ile takviye edilerek güçlendirilmiştir. ¹⁰² Yine hudud-u Yunaniyye'ye kaydırılan on iki fırka redif askerinin kumandan listesi dahi gazetelerde yer almıştır. ¹⁰³

Osmanlı Devleti'nin rediflerini ve ihtiyat askerlerinin silah altına alındığına dair haberlerle Alasonya ve Yunan sınırına asker kaydırıldığı basında sık sık yer

⁹⁸ **İkdam**, 23 Şubat 1897, Nr:937.

⁹⁹ **İkdam**, 24 Şubat 1897, Nr:938.

¹⁰⁰ **İkdam**, 24 Şubat 1897, Nr:938.

¹⁰¹ **İkdam**, 25 Şubat 1897, Nr:939.

¹⁰² **Sabah**, 31 Mart 1897, Nr:2637.

¹⁰³ **İkdam**, 27 Şubat 1897, Nr:941.

almıştır. Ayrıca tesisat-ı askeriye ianesi haberleri de bu tarihlerde devamlı olarak basında görülmüştür.¹⁰⁴

Harp hazırlıkları ve kuvvet sevkıyatı Avrupalı güçlerin Girit'e uyguladıkları abluka sebebiyle Teselya hududunda ağırlık kazanırken, Girit'e İzmir adlı gemi ve iki torpido istimbotu gönderilmiş ayrıca Daire-i Askeriyye Levazımat Dairesince çok miktarda çadır hazırlanarak Girit'e sevk edilmiştir.¹⁰⁵

Osmanlı Devleti Girit bunalımı sebebiyle muhtemel olan savaş için deniz kuvvetlerinde de hazırlıklara başlamıştır. Mekke adlı vapurun tamirat işlemlerinin son bulduğu, tamir havuzundan çıkarılarak levazımat ikmaline başlandığı ve Tersane-i Amire'ye mensup iki nakliye vapurunun temizleme ve boyama işlemlerini yapılması için tersanedeki büyük havuza alındığı gibi donanma ile ilgili haberler gazetelerde daha fazla yer almaya başlamıştır.¹⁰⁶ Ada sebebiyle çıkacak gibi görünen harpte deniz kuvvetlerinin şüphesiz ki çok önemli bir mevkide yeri olacaktı.

Devlet adamları harp hazırlıklarıyla bizzat ilgilenerak hazırlıkları hızlandırmaya çalışmışlardır. Bahriye Nazırı Hüsnü Paşa'nın tersaneye giderek harp gemilerinin teçhizat ikmalinin hızlandırılması meselesi ile meşgul olup gerekli emirleri verdiği yine bu dönemde basında yer alan haberler arasında olmuştur.¹⁰⁷

Yapılan harpte Osmanlı Devleti bir ay gibi kısa bir süre zarfında Atina'ya kadar ilerleyebilecek parlak bir zafer kazanmış olmasına rağmen yapılan antlaşmada hak ettiği menfaatleri elde edememiş, Girit muhtar bir idareye geçmiş ve Osmanlı askerleri adayı terk etmek mecburiyetinde kalmıştır.

Girit'teki Asakir-i Şahane kumandanlığına atanan Cevat Paşa 21 Temmuz 1897'de İdare-i Mahsusa'nın Kamil Paşa vapuruyla mahiyetinde amedi divan-ı hümayyun hulefasından Tayyar Efendi, ser-i askeri piyade dairesi dördüncü şube

¹⁰⁴ **İkdam**, 25 Şubat 1897, Nr:939.

¹⁰⁵ **İkdam**, 24 Şubat 1897, Nr:938.

¹⁰⁶ **İkdam**, 24 Şubat 1897, Nr:938.

¹⁰⁷ **İkdam** 24 Şubat 1897, Nr:938.

müdür muavini kaymakam ve yaveren-ı hazret-i şehryardan Binbaşı Temur Beyler bulunduğu, Cevat Paşa'nın Girit'e ulaştığı gün düvel-i mütehabbe süferası ile içtima edeceği ¹⁰⁸ haberi basında yer alırken kısa bir sür sonra Girit muhtar idareye geçecek ve Osmanlı askeri adayı terk edecektir.

Girit'in idaresini ellerine alan, İngiltere, Fransa, Rusya ve İtalya'dan müteşekkil hamî devletler bir nota ile Osmanlı Devleti'nden Girit'teki kuvvetlerini çekmesini isteyince Devlet-i Âliyye Girit'ten çekeceği beş bin asker yerine yenilerini gönderme isteğinde bulunmuştur. ¹⁰⁹ Fakat bu teklif hamî devletlerce kabul görmemiş ve 2 Kasım 1898 tarihinde son Osmanlı askeri adayı terk etmiştir. ¹¹⁰

Avrupa devletleri meseleyi kendi ellerine aldıktan sonra bile Osmanlı Devleti Girit ve Müslüman ahaliye sahip çıkmaya çalışmıştır. Girit'teki Müslümanları buldukları zor durumdan bir an evvel kurtarmak için Düvel-i Muazzama nezdinde teşebbüste bulunmuş, ¹¹¹ Osmanlı memurlarından birini adaya vali olarak atayarak asayiş ve sükuneti temin etmeyi önermiştir. ¹¹²

Girit sebebiyle patlak veren 1897 harbinde büyük bir zafer kazanmış olmasına rağmen Osmanlı Devleti Avrupalı güçlerin baskılarından dolayı zaferden müspet neticeler elde etmemekle birlikte, düvel-i muazzama muhtariyet için verdiği müşterek takrirden sonra Osmanlı hükümeti muhtariyeti kabul etmek için, 1- Girit'te valinin Devlet-i Âliyye tarafından tayini 2- Girit'te bulunan İslamların can ve mal emniyeti muhafazası 3- Girit limanlarında ve şehirlerde Osmanlı askeri sefine ve askerinin bulunması 4- Girit idaresi tarafından Hazine-i Celile'ye maktu bir vergi itası 5- Cezirede ve Girit sefinelerinde Osmanlı sancağının keşidesi 6- Evrak-ı resmîyede nam name-i hazret-i padişahi tahrir olunması esaslar üzerine süfera ile

¹⁰⁸ **Sabah**, 22 Temmuz 1897, Nr:2750.

¹⁰⁹ Tahmizcizade, **a.g.e.**, s. 22.

¹¹⁰ Detorakis, **a.g.e.**, s. 367.

¹¹¹ **Tercüman-ı Hakikat**; 27 Teşrin-i Evvel 1897, Nr:5925-725.

¹¹² **Tercüman-ı Hakikat**, 28 Teşrin-i Evvel 1897, Nr:5926-726.

görüşmek üzere Hariciye nezaretine selahiyet vermiş ¹¹³ fakat teşebbüsü müspet bir neticeye ulaşmamıştır.

Osmanlı Devleti Girit'te muhtar bir idare kurulmasına mani olamamış, adanın kaybının tüm Akdeniz'e örnek teşkil edip Çanakkale'ye kadar sirayet edeceği bilincinde olarak şartları lehine çevirmeye gayret etmiş, fevkalade vali olarak Yunan Veliht'ı Prens George'un atanmasına çabalarına rağmen mani olamamıştır. ¹¹⁴ Yunan Prensi George'un valiliği söz konusu olduğunda yerine ada valiliği için Hıristiyan Osmanlı tebaasından Goltz ile Kara Todori Paşayı aday göstermiş ise de hami devletler bu teklifi dikkate almayarak Prens George'u vali olarak Girit'e göndermişlerdir. ¹¹⁵

Londra basınında da Girit meselesi üzerinde Avrupalı güçlerle Osmanlı Devleti'nin ihtilaf yaşadığı ima edilmiş gazeteler Girit meselesinin kati suretle tesviye edildiği gözüyle bakılmakta olduğunu bildirmişlerdir. ¹¹⁶

D) Türk Kamuoyunun Tepkisi

Türk kamuoyu Girit'in mesele olarak ortaya çıktığı andan itibaren ilgi göstermiş ve tepkisini ortaya koymuştur. Nitekim Sultan Abdülaziz Rusya sefiri General İğnatiyev'e Girit meselesi hakkında yaptıkları mülakatta "...Girit ihtilali zuhurunda ale-d-devâm o sırada Yunan gönüllülerinin gemilerle adaya taşındıklarını bizim ahalimiz gördükçe Yunan gönüllülerini adadan kovmak için biz de gönüllü olarak gideriz, devlet bize gemiler versin deyü istid'aya kalkışmış oldukları halde bunu dahi men eyledim..." ¹¹⁷ diyerek Girit meselesi hususunda Türk kamuoyunda var olan kararlığı ifade etmiştir.

¹¹³ B.O.A. Y. A. Res. 85/31, 28 Ramazan 1314.

¹¹⁴ B.O.A. Y.A. Res. 91/41, 19 Şevval 1315.

¹¹⁵ Tahmizcizade, a.g.e., s.22.

¹¹⁶ Sabah, 9 Temmuz 1897, Nr:2737.

¹¹⁷ Ali Fuat Türkgeldi, Mesail-i Mühimme-i Siyasiyye, Yay. Haz. Bekir Sıtkı Baysal, Ankara, c. 3, 1987, s.122.

Girit adasının Yunanistan kuvvetlerince işgal edildiği bu dönemde Abdülhamit devrinin siyaset ve toplumsal tepkilere karşı hassasiyeti sebebiyle daha sonra gerçekleşecek olan, Girit'in Yunanistan'a ilhaki teşebbüslerine karşı, Türk kamuoyunun infial derecesinde tepki ve mitinglerine benzer hadiseler gerçekleşmemiştir. Fakat yinede Londra'da Osmanlılar lehine iki miting yapıldığı, mitinglerde Yunanlılar ve Girit asi Hıristiyanlarının protesto edildiği, Giritli Müslüman ahalinin hukukunun muhafazası lehine İngiltere'nin daha çok çaba göstermesi için Lord Salisbury'nin tebliğde bulunmasına karar verildiği basında yer almıştır.¹¹⁸

Yunanistan'ın işgal teşebbüsüne Türk kamuoyunun tepkisi, genellikle basında yer alan haber ve meseleyle ilgili çok kısa değerlendirmelerle, ada Türkleri için yapılan, hayli ilgi gören yardım faaliyetleri ve de Girit Türklerinin göstermeye çalıştığı mukavemetle sınırlı kalmıştır. Girit ile ilgili makaleler bu dönemde basında yer almamıştır.

Yunanistan'ın Girit'i işgal etmesi ve sınır tecavüzlerinde de bulunması sebebiyle başlayan savaşın devam ettiği günlerde ahali neşe içinde milli ve vatan şarkıları söyleyerek, savaş için gönüllü yazılmak üzere askerlik dairelerine müracaat etmiş,¹¹⁹ müracaatların listeler şeklinde gazetelerde yayınlanmasıyla kamuoyu teşvik edilmeye çalışılmıştır.¹²⁰

Yaygın olarak ilgi gören Girit Türklerine yardım kampanyasının dışında muhtemel olan harbe hazırlık için orduyu güçlendirmek maksatlı Cihet-i Askeriyye'ye yapılan yardım kampanyası da Girit'in işgali hadisesi sonrasında devamlılık kazanmıştır.¹²¹ Özellikle bu yardım kampanyalarına Türk kamuoyunun ilgisi ve katılımı çok yoğun olmuştur.

¹¹⁸ **İkdam**, 22 Şubat 1897, Nr:936.

¹¹⁹ **Sabah**, 5 Mayıs 1897, Nr:2672.

¹²⁰ Sürgevil, **a.g.m.**, s.302.

¹²¹ Sürgevil, **a.g.m.**, s.297.

Doksanüç Harbi mağlubiyeti, Avrupa devletlerinin bahaneler uydurarak Osmanlı Devleti topraklarına el koymaları karşısında devletin bir şey yapamaması Türk kamuoyu ve aydınları üzerinde derin teessüre yol açmış, en önemli sebebi Girit olan ve Osmanlı Devleti'nin tek başına girerek büyük bir zafer kazandığı son savaş olan 1897 Yunan harbi Türk kamuoyunu sevince boğarak adeta coşturmuştur.¹²²

Mâhir Mehdi'nin yazdığı “Bedreka-i Zafer Yahud Teselya ve Yenişehir” ismiyle üzerinde 1314 tarihini taşıyan el yazması eserde savaşla ilgili haber ve havadisler, muhtelif telgraflar, barış görüşmeleri, savaş bölgesinin coğrafik özellikleriyle kamuoyunun coşkusu dile getiren şiirler yer almıştır. Özellikle Edhem Paşa lisanından “Hamiyyet-i Osmaniyye” şiiri

“...
Girid'i yaktınız ma'mûrei mülkü harâb oldu
Akan hûn-âb-ı meserret yerlere mânend-i âb oldu
Ciğerler yaktınız aks-i felekte sûz-tâb oldu
Cezire hâsılı deryâda kandan hebâb oldu
...”

dizeleriyle Müslüman ahaliye yapılan zulmü anlatırken harbin sebebinin Girit olduğunu da açıkça ortaya koymuştur.¹²³

Daha başka bu eserde yer alan şairlerce yazılmış olan diğer şiirler de Osmanlı kahramanlığını dile getirilerek ahalinin hissettiği zafer sevincini ve coşkusu açıkça vurgulamıştır.

Harp bitiminden sonra “evlad-ı şüheda, malulin ve guzat-ı asakir-i şahane” için yardım toplanmış, yardımlar sadece nakdi değil aynı zamanda aynı olup, bunun içerisinde elbise ve eşyalar da bulunmaktaydı. Toplanan yardım defterlere kaydedilip tarih ve defter numarasına göre isim isim gazetelerde yayınlanmıştır.¹²⁴

¹²² Mahir Mehdi, **Bedreka-i Zafer Yahud Teselya ve Yenişehir**, yay.haz. Bayram Kodaman,1897 Türk—Yunan savaşı (Teselya Tarihi), Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1993, s.106.

¹²³ Mahir Mehdi, **a.g.e.**, s.106.

¹²⁴ **Tercüman-ı Hakikat**, 15 Teşrin-i Sani 1897, Nr:5944-744.

1898'den sonra Girit meselesi hususunda tepki ve destek hareketi resmi makamlar ve siyasi çevrelerden ziyade sivil tabanlı olarak büyümüştür.¹²⁵

1- Basın

Bu dönemde genellikle makaleler yazarak mevcut durum hakkında değerlendirmeler yapılmaktan özellikle kaçınılmış, sadece ajanslardan gelen telgraflara gazetelerde yer verilerek meselenin gelişimi kısmen de olsa kamuoyuna yansıtılmıştır.

Fakat haber kaynaklarının genellikle batılı ajanslar olması sebebiyle ve herhangi bir değerlendirme yapılmadığından mesele net olarak kamuoyuna aksetmemiş, özellikle Avrupa gazetelerinde yer alan haberler, Avrupa'dan gelen telgraflar Avrupa devletlerinin umumiyetle Osmanlı Devleti lehine ve Yunanistan aleyhine olan fikirleri kesintisiz olarak Türk basınında yer almıştır.

Türk basını Yunanistan'ın evvelden beri boş hayallerle tamahkarane emelini artık açığa çıkardığı değerlendirmesini yaparken, Avrupa devletlerinin Osmanlı Devleti ile hemfikir olup, Yunanistan'ın küçük bir devlet olmasına rağmen çıkarmaya çalıştığı büyük yangın için bir set çektiklerini, gelen haberlerden Avrupa devletlerinin hiçbirinin Yunanistan'ın Girit'i ilhakına müsaade etmeyecekleri, Yunanistan'ın ve onunla işbirliği yapan Rumların pişman edilmesi için Avrupa'nın müttefik buldukları ifadeleriyle, Türk basınında bazı gazetelerin Avrupa devletlerine tam bir itimadının var olduğu anlaşılmaktadır.¹²⁶

¹²⁵ Johann STRAUSS, **Unutulmuş bir cemaat: Girit Müslümanlarının Abdülhamit devirindeki, II. Meşrutiyet devrindeki ve ilhaktan sonraki faaliyetleri**, XI. Türk Tarih Kongresinden ayrı basım, TTK Basımevi, Ankara, 1994, Sayfa 2105-2106.

¹²⁶ **Sabah**, 21 Şubat 1897, Nr:2599.

Yunanistan'dan gelen bazı şahısların çıkardığı karışıklıkların bastırılıp, ada asayişinin tekrar sağlanmış olmasına rağmen Yunanistan'dan tecavüz hareketlerinin devam ettiği ve bu durumun hami devletlerce fark edildiği basında yer almıştır. ¹²⁷

Türk basınında Yunanistan'ın Girit adasında karışıklık çıkarma ve tecavüz hareketleri devam ettiği için Pire Limanı'nın ablukası konusunda düvel-i muazzamanın hem fikir olduğu ¹²⁸ haberi yer almışsa da Almanya Pire'nin abluka edilmesi gerektiğini öne sürerken, ¹²⁹ genelde meseleyle ilgili olarak mutabık olan Avrupa Devletleri adaya Osmanlı Devleti ve Yunanistan'ın sevkıyat yamaktan men etme konusunda bile ihtilaf yaşamışlardır. ¹³⁰

Avrupa'da neşredilen yarı resmi Correspondance Politics gazetesinde çıkan, Londra ve Roma'nın abluka teklifini reddetmedikleri, kabinelerin hala bunu müzakere ettikleri, bu karar çıkıncaya kadar Atina'ya daha şiddetli tebligatta bulunulacağı ve Londra ile Roma'nın diğer devletlerle aynı görüşleri paylaştıkları haberine Türk basını yer vermiştir. ¹³¹

İngiliz başvekili Salisbury Girit'in ittihat (Osmanlı'yla) durumunun "baş muhafızı" olduklarını, Yunanlıların herhangi bir tecavüz durumuna izin verilmemesi hususunda Hanya'daki filo kumandanlığına emir verdikleri¹³² beyanı ile, Londra'daki New York Herald muhabirinin bildirdiğine göre İngiltere Parlamentosu ayan meclisinde aza Curzon 8 Şubat 1897'de beyanatında Osmanlı askerini Girit'te şayan-ı takdir hareket ettiği şeklinde Avrupalı politikacıların da Osmanlı Devleti yanlısı olarak gösterildiği haberler Türk basınında mütemadiyen yer bulmuştur. ¹³³

Yine Osmanlı'nın asayişini sağladığı halde Yunanistan'ın gönderdiği müfşitlerle bazı karışıklıklar çıkardığı İngiliz ve Avusturya gazetelerine göre

¹²⁷ **İkdam**, 21 Şubat 1897, Nr:935.

¹²⁸ **İkdam**, 21 Şubat 1897, Nr:935.

¹²⁹ Niyazi Ahmet Banoğlu, **Tarihte Girit ve Osmanlılar Dönemi**, 1991, İstanbul, s.86.

¹³⁰ **B.O.A. Y.A. Res.** 85/34.

¹³¹ **İkdam**, 27 Şubat 1897, Nr:941.

¹³² **İkdam**, 21 Şubat 1897, Nr: 935

¹³³ **İkdam**, 16 Şubat 1897, Nr:928.

Yunanistan'ın Avrupa düşmanı olacağı, Girit'in Osmanlı mülkü olduğu, bütün Avrupa'ca teminat altına alındığı, Girit'in Avrupa gemilerince korunduğu ve tüm düvel-i sittenin kumandanlarına bu konuda yetki verdiği basında yer almıştır.¹³⁴

Gelinen noktada Osmanlı Hükümeti'nin ne yapması gerektiği yazılmadığı için hasım olan taraf eleştirilmiş, nitekim Avrupa'da çıkan gazetelere göre Osmanlı Devleti'nin tebaasına eşit muamele ettiği, dilini ve mezhebini rahatça yaşadıkları, daima Osmanlı Devleti'nin barıştan yana olduğu, fakat Yunan basını tarafsız tetkik edildiğinde Yunanistan'ın Girit Hıristiyanlarını haksızlığa uğruyormuş gibi gösterdiği, halbuki Girit Müslümanlarının zulüm gördüğü, Yunanistan'ın borçlar içinde kendi menfaatlerini bilmeyen bir devlet olduğu için yakın tarihte yönetilemez bir memleket olacağı, bütün bunlara bakmaksızın barışı bozarak Avrupa'yı ateşe atmaya çalıştığını içeren makale Türk basınında da yer almıştır.¹³⁵

Avrupa Devletleri hakkında tenkitte bulunamayan dönemin Türk basını Yunanistan ve asi Girit Rumlarını sürekli tenkit etmiştir. Nitekim Yunanistan'ın kendi menfaatlerine aykırı hareket ettiği ve Girit'te "iğtişaat" çıkaran bir takım cezire ahalisinin de akılsızca davrandığı, Yunanistan'ın bu iğtişaatı faydalanmaya çalışmak gibi boş bir hayale kapılmış olduğu tenkidi¹³⁶ ile Osmanlı Devleti'nin daha geçenlerde yeni bir ıslahata giriştiği, fakat bazı basının fesatlık yaparak kışkırtmalarda bulunduğu, düvel-i muazzamanın ıslahatı takdir ettiği, Devlet-i Âliyye'nin mülkiyetinin "taht-ı temine" alındığı, mesele sükunet bulmuşken Yunanistan'ın bir fırka-i fesedeyi göndererek birkaç adi cinayet ve yaralamanın Atina yaygaracılarını "cuş-u huruşa" getirdiği ifade edilmiştir.¹³⁷

Girit'te Müslümanları Rumlar üzerinde şiddet hareketlerine girişmiş gibi göstererek Yunanistan'ın sefine göndermesi gazetelerde devamlı olarak şiddetle tepki görmüştür. Muhtelif ajansların telgrafları ve İngiliz Dışişleri Nezareti Müsteşarı'nın avam kamarasında ki resmi beyanatı delil gösterilerek Yunanistan'ın

¹³⁴ **İkdam**, 21 Şubat 1897, Nr:935.

¹³⁵ **Sabah**, 22 Şubat 1897, Nr:2600.

¹³⁶ **Sabah**, 22 Şubat 1897, Nr:2600.

¹³⁷ **İkdam**, 22 Şubat 1897, Nr: 936.

bu konudaki mazeretlerinin yalan olduğu ispata çalışılmıştır. Beyanatta esasen Girit asi reislerinin Yunanistan'a davet edilmeleri sonrasında meşhur bir Yunanlı bankerin katibinin Girit'e gelip askerlerle görüştükten sonra bazı Rum ailelerin eşya ve hayvanları ile dağlara çıkmalarıyla, şehir dışında yaşayan Müslümanların yerlerini terk etmek zorunda kaldığı ifade edilmiştir. ¹³⁸

Basın makaleler ile tenkitlere yer veremediği için Osmanlı Devleti lehine müsbet, iyimser bir hava oluşturmaya çalışmakta, nitekim abluka ve tepkiler karşısında Girit'teki Yunan kuvvetlerinin zor durumlara düşmüş olduğu, Girit'te artık açlık sebebiyle Yunan kuvvetleri kumandanı Vasos'a hiç kimsenin kulak asmadığı, yakında asilerin Hristiyanlarca bile öldürüleceği gibi doğruluğu meçhul ve Osmanlı Devleti lehinde müspet, haberler neşrederek iyimser bir hava oluşturmaya çalışmıştır. ¹³⁹

Türk basını, Avrupalı devletleri beyanatlarında Yunanistan karşıtı ve Osmanlı Devleti yanlısı göründüklerinden, haber kaynakları da Avrupa ajansları olduğundan genelde Avrupa devletleri lehine sempatiyle bakmıştır.

Fakat bazen bu sempati abartılmıştır. Nitekim basın Avrupalı güçlerin ada idaresini ele almalarından sonra Avrupa devletleri askerlerinin yangınlar dahil, her türlü asayış ve güvelik faaliyetlerinde bulunduğu, Müslümanlar ile Hristiyanlar arasında çıkan çatışmalara müdahale ederek olayların büyümesini önledikleri ¹⁴⁰ gibi haberlerin yanında, Kandiye civarında şekavet etmekte olan eşkıyayı tedip etmek için Ferik Tevfik Paşa'nın dört yüz nefer ile Kandiye'ye hareket ettiği ¹⁴¹ haberinin verildiği günün ertesinde, Haziran ayı ortalarında meydana gelen bazı kk hadiseler dışında, şimdilik eşkıyanın faaliyetinden vazgeçtiği ve bir dereceye kadar asayışın sağlandığı gibi çelişkili fakat ham devletleri dolaylı olarak övücü haberlere yer verilmiştir. ¹⁴²

¹³⁸ **Sabah**, 22 Temmuz 1897, Nr:2750.

¹³⁹ **Sabah**, 17 Mart 1897, Nr:2623.

¹⁴⁰ **Sabah**, 17 Temmuz 1897, Nr:2745.

¹⁴¹ **Sabah**, 8 Temmuz 1897, Nr:2736.

¹⁴² **Sabah**, 9 Temmuz 1897, Nr:2737.

Türk basını Girit meselesinin geçmişinden bahisle, Girit Hıristiyanları'nın defalarca hariciye ile bağlantılı karışıklara yol açtığı, 1866'da Yunan hayalperestlerle birlikte Girit'i Yunanistan'a ilhak etme hayal ve vehminde buldukları gibi, düşman olarak görülen Yunanistan ve Girit Rumlarını yerici değerlendirmelerde bulunurken, Yunanlılar'ın İngiltere'ye güvenmekte olduğu, halbuki İngiltere'nin umumi sulhu korumakta düvel-i muazzama ile hiçbir ayrılık göstermediği, Avrupa'nın Yunan hayallerine hiçbir ehemmiyet atfetmediği, Yunanlılar'ın hayallerine artık bir set çekildiği, gibi Avrupa gazetelerinde neşredilen Avrupa güçlerini, özellikle İngiltere'yi övücü ve lehine sempatiye yol açacak yazılara yer vermiştir. ¹⁴³

Basın aslında Osmanlı Devleti'ne güvenmekte, nitekim Girit isyanının bastırılmasına meseleye farklı bakan Avrupalı Güçlerin kabinelerinin mani olduğu yoksa Osmanlı Devleti'nin gelinen safhada "usâtı te'dib" edebileceği değerlendirmesinde bulunmuştur. ¹⁴⁴ Fakat Avrupalı güçlerin neden mani olduğu açıklanmazken, onları doğrudan tenkit edip karalamaktan dikkatle kaçınılmıştır.

Türk Basını adanın işgali meselesinde tepkisini açık olarak dile getirememiş fakat saldırılara uğrayarak köylerini terk etmek zorunda kalıp şehir ve kasabalara göç eden ve çok zor koşullar altında yaşama savaşı veren Giritli Türkler için düzenlenmiş olan yardım kampanyalarına ahaliyi teşvik etmek hususunda çok büyük gayretler göstermiş olduğu gibi, satış hasılatlarını bir kısmını da Giritli Türkler'e iane olarak vermişlerdir.

Türk basını Türk kamuoyunun Girit Türkleri ve orduyu güçlendirmek maksatlı yapılan yardım kampanyalarına katılan kişilerin isimleriyle, savaşa gönüllü olarak katılmak için müracaatta bulunan kişilerin isimlerini listeler halinde her gün yayınlamak için çalışmıştır. Mart ve Temmuz arası "Girit vakayı, Girit ianesi" köşeleri ile hususi telgraflar da basında sürekli yer almıştır.

¹⁴³ **Sabah**, 22 Temmuz 1897, Nr:2750.

¹⁴⁴ **Sabah**, 22 Temmuz 1897, Nr:2750.

Basın Girit'te çok zor durumlara düşmüş olan Müslüman ahaliye yardım için kamuoyunu teşvik etmeye gayret göstererek, Girit cezaresinde “..Müslüman ahalini duçar olduğu halin bil-cümle ehli dinin kalbini dağdar ettiği..” ve onlara ne suretle yardım edilebileceğinin düşünölmeye mecburiyet olduğu şekilde sık sık uyarılarda bulunmuştur.¹⁴⁵

2- Girit Türklerine Yardım Faaliyetleri

Amaçları Girit'i Yunanistan'a ilhak etmek olan asi rumlar müslümanları göçe zorlamak için köylere saldırmış, ekili alanları tahrip etmiş ve neticede şehir ve kasabalara göçmek zorunda kalan ahali yardıma muhtaç zor durumlara düşmüştür.

Bunun üzerine irade-i seniyye ile Maarif-i Umumiyye Nazırı Ahmet Zühtü Paşa riyasetinde Girit muhacirin-i İslamiyyesi için iane komisyonu teşkil edilmiş ve birkaç gün zarfında bağışlara yoğun bir katılım sağlanmışır. Cezair-i bahr-i sefid Valisi Abidin Paşanın oğlu Rasih Bey kendi ve eşi adına yüz adet Osmanlı lirasını iane olarak vermesinin “her türlü medhe ve sitayişe” değdiği gazetelerde yer almıştır.

¹⁴⁶

Özellikle temel gıda olan un hususunda adada kıtlık baş göstermesi üzerine başta un olmak üzere erzak gönderilmeye başlanmışır. Hanya'dan talep edilen bin çuval dakikin İzmir'den temin edilip gönderildiği, ayrıca Yera Petra'daki Müslümanlara da erzak gönderildiği gazetelerde yer almıştır.¹⁴⁷

3 Kanun-i Evvel 1897 tarih ve 855 numaralı İkdam gazetesinde “Girit ianesi” başlığıyla çıkan haberde son yapılan tahkikata göre karışıklık içindeki Girit'te aciz ve yokluk içindeki Müslüman ahali için Sultan Abdülhamit tarafından bin Osmanlı Lirası irsal edildiği yer almıştır. Bu para dahil olduğu halde der saadet ve vilayet-i şahane ianesi rayiç belde hesabı ile 164. 747 Kuruş, özellikle de Hanya sancağındaki

¹⁴⁵ **Sabah**, 16 Haziran 1897, Nr:2715.

¹⁴⁶ **İkdam**, 18 Mart 1897, Nr:955.

¹⁴⁷ **Tanin**, 27 Şubat 1897, Nr:941.

Müslüman ahaliye verilmek üzere “hamiyyetmendan ahalice” verilen para miktarı 37 480 Kuruşa baliğ olduğu da ifade edilmiştir.¹⁴⁸

İane haberleri basında süreklilik kazanmış nitekim “Girit’te bulunan muhacirin-i islamiyyenin iaşe ve def-i ihtiyacına medar olmak üzere evvelce iki bin çuval gönderildiği” gibi “ihsan-i padişahi olarak Hazine-i Hassa-i şahanece mubayaa ve derdesti irsal olan iki bin çuval dakikden başka hazine-i celile-i maliyeden dahi beş bin çuval dakikin daha irsali hususuna irade-i seniyye cenab-ı hilafet penahi sarf-ı sudur” buyrulduğu ve “Naciz İkdam heyeti bundan mukaddem Giritli tüccar-ı müteberriden bir zatın delaletiyle cem olunan Girit ianesi dahil olmak üzere dört yüz kuruşu müteceviz bir ianede” bulunduğu haberlerine basında yer verilmiş ve aynı yazıda bütün Müslümanlar yardıma çağrılmıştır.¹⁴⁹

Girit ahali-i İslamiyyesi için nakdi iane toplanmış, iane yardımında bulunan kişinin isim, unvan ve ne kadar yardımda bulunduğu defterlere kaydedilmiş, sonrasında yardımı teşvik amaçlı olarak bunlar gazetelerde yayınlanmıştır. Yayınlanan şahısların isimlerini ihtiva eden birinci deftere göre sadrazam ve şeyh-ül İslam on beşer bin kuruş, adliye nazırı, ser asker, bahriye nazırı, şura-yı devlet reisi on biner kuruş bağıшта bulunmuşlardır.¹⁵⁰

Basın iane haberlerine detaylarıyla yer verirken, ahaliyi yardım kampanyalarına katılmaya sürekli olarak davet etmiştir. “...dünyada en büyük, en şerefli his, en mukkades, en mübeccel hikmet Girit muhacirini gibi felaket-zedegan insaniyetin istimdadına yetişmekten ibarettir...” şeklinde ifadeler ile kamuoyuna olumlu tesirde bulunmaya çalışmıştır.¹⁵¹

Girit Müslümanları için Türk kamuoyunun yardımları sadece nakdi olmayıp aynı zamanda aynı de olmuştur. Gömlek, çorap, ayakkabı, fanila gibi eşyanın kim

¹⁴⁸ **İkdam**, 3 Kanun-i Evvel 1897, Nr:855.

¹⁴⁹ **İkdam**, 15 Mart 1897, Nr:952.

¹⁵⁰ **İkdam**, 17 Mart 1897, Nr:954.

¹⁵¹ **İkdam**, 17 Mart 1897, Nr:954.

tarafından kaç adet bağışlandığı defterlere kaydedilip bu defter numaralarına göre isim isim gazetelerde ilan edilmiştir.¹⁵²

Tercüman-ı Hakikat gazetesi de Girit Türkleri için şark'ın ve garp'ın edebiyatı üzerine meşhur ediplerin yazılarını ihtiva eden fevkalade bir nüsha neşretmiş, nüshanın kısa sürede tükeneceğinden şüphe duyulmadığını zira Osmanlıların Girit Müslümanları için olan bu nüshaya talep göstereceklerini ifade etmiştir. 9 Teşrin-i Sani 1897 tarihine kadar 1022 adet satılmış 24.997 kuruş gelir elde edilmiştir.¹⁵³ Altı gün sonrasında 25.533 kuruş toplanmıştır.¹⁵⁴ Bu tarihten dokuz gün sonrasında ise 1929 adet nüsha satılarak 30.309 kuruş iane toplanmıştır.¹⁵⁵

Benzer şekilde Resimli Gazete de 1897'de adada Müslümanlara karşı artan şiddetten dolayı köylerini terk etmek zorunda kalıp mağdur olan Müslüman ahali için "Girit ahali-i islamiyyesi muhtacını menfaatine mahsus" bir "nüsha-i fevkalade" neşretmiş, 164 sayfadan mürekkep nüsha da Girit'ten bol miktarda fotoğraflar yer almıştır.¹⁵⁶

Yine benzer şekilde Sabah gazetesi de 22 Mart 1313 Pazartesi günü yayınlanacak nüshasının "mecmu hasılatı"nın Girit Muhacirin-i Müslimesi İane Komisyonuna takdim edileceğini üç gün önceden ilan ederek yardım için ahaliyi teşvik etmeye çalışmıştır.¹⁵⁷

22 Mart'ta Sabah, çok büyük bir başlıkla o günkü hasılatın Girit muhtaçlarına ait olduğunu ilan etmiş ve gazete "Girit ahal-i İslamiyyesi muhtacına bir hizmet-i nacizanede bulunmak ameli ile gazetemizin bugünkü nüshasının hasılatını hiçbir masraf ve hatta pul-ı osmanini dahi tenzil etmeyerek Girit iane komisyonuna takdim

¹⁵² **Tercüman-ı Hakikat**, 28 Teşrin-i evvel 1897, Nr:5926-726.

¹⁵³ **Tercüman-ı Hakikat**, 9 Teşrin-i Sani 1897, Nr:5938-738.

¹⁵⁴ **Tercüman-ı Hakikat**, 15 Teşrin-i Sani 1897, Nr:5944-744.

¹⁵⁵ **Tercüman-ı Hakikat**, 24 Teşrin-i Sani 1897 Nr:5953-753.

¹⁵⁶ M. Seyfettin Özege, **Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Kataloğu**, c.II, İstanbul, 1973, s.451.

¹⁵⁷ **Sabah**, 19 Mart 1897, Nr:2625.

edeceğimizi yazmıştık. Bugün şu arzu halisanemizi ifaya muvaffak oluyoruz.” ifadeleriyle, yardımı teşvik için;

*“Osmanlıların adetidir lütuf ve mürüvved
Hem ahz-i müsavat, hem ibzal-i hamiyet”*

beyitine yer vermiştir.¹⁵⁸

Sabah gazetesinin 17 Mart 1897 tarih ve 2623 sayılı nüshasında Girit ahal-i İslamiyyesi için iane yardımında bulunan kişilerin yazılı olduğu birinci defter isim isim neşredilmeye başlanmış ve sadrazamın on beş bin kuruş ile yardımda bulunmuş olduğu, birinci defterde toplam yüz kırk sekiz bin otuz kuruş toplanmış olduğu ilan edilmiştir.¹⁵⁹

Girit’e gönderilecek iane ihaleleri için ise;

“Girit muhacirin-i İslamiyyesi için erbab-ı hamiyet tarafından verilen iane akçesinden mecdiye yirmi kuruş hesabıyla tesviye olmak üzere üçüncü neviden şimdilik mübayaasına lüzum görülen iki bin beş yüz çuval dakikin ihalesi için mezkür dakiki itaya talep bulunanların şehri-i carinin altıncı perşembe günü saat sekiz raddelerinde maarif nezareti celilesinde müteşekkil komisyon mahsusuna müracaat eylemeleri...”

şeklinde gazetelere ilanlar verilerek ihaleye katılmak isteyenler haberdar edilmiştir.¹⁶⁰

Sabah gazetesi yine masrafı “bila tenzil kaffe-i hasılası Girit ahali-i islamiyyesi muhtacına mahsus olmak” üzere nüshası on ve beş kuruştan satılan fevkalade bir nüsha neşretmiş ve “fütüvvet” gösterip nüshayı alan kişilerin isimlerine de sütunlarında yer vermiştir.¹⁶¹

¹⁵⁸ **Sabah**, 22 Mart 1897, Nr:2628.

¹⁵⁹ **Sabah**, 17 Mart 1897, Nr:2623.

¹⁶⁰ **Sabah**, 17 Mart 1897, Nr:2623.

¹⁶¹ **Sabah**, 10 Nisan 1897, Nr:2647.

İstanbul basını dışında kendi yerel basını olan Bursa gibi büyük şehirlerde de gazetelerde yardım kampanyalarına iştirak etmek ve Girit Müslümanlarına yardım maksadıyla masraflarını dahi düşmeden bu hasılatlarını Girit Muhacirin-i İslamiyyesi İane Komisyonu'na vermişlerdir. ¹⁶²

Osmanlı Devleti tarafından Girit'e gönderilecek olan yardımların ihale ilanları sürekli olarak basın yolu ile duyurulmuştur. 7 Teşrin-i Sani 1897 tarihinde beş bin adet baş yemenisi ve fanila ihalesine talip olanların maarif nezaretinde teşkil edilmiş komisyona müracaatları ilan edilmiştir. ¹⁶³

Yine 16 Teşrin-i Sani 1897 tarihinde on bin yarda mavi boyalı yerli Amerikan bezi ¹⁶⁴, 25 Teşrin-i Sani'de üç bin çuval simitçi ekmeği unu ve üç bin adet battaniye için ihale ilanı yapılmıştır. ¹⁶⁵

Girit'e mayıs 1897'de Mısır'dan beş yüz çuval ve İzmir'den bin elli çuval pirinç, İstanbul'dan dört yüz çuval kurufasülye, Müslüman kadınlar için giyime hazır yedi bin beş yüz parça elbise gönderildiği halde adada sadece on beş güne yetecek un kalmıştır. ¹⁶⁶

Kamuoyundan Girit Müslümanları için erzak bağışında bulunan hayli sayıda gönüllü bulunmuştur. Kış erzakı olarak Girit'e gidecek olan malzemenin elli sekiz balyası at pazarı esnafınca, iki yüz adet battaniye de tüccardan zatlarca bağışlandığı bağışta bulunanların isimleriyle basında yer almıştır. ¹⁶⁷ Yine ferdi olarak bağış yapanlardan Aydın'lı Hacı Ahmet Ağa yüz yetmiş bir adet koyun bağışlamıştır. ¹⁶⁸

¹⁶² **Sabah**, 9 Nisan 1897, Nr:2646.

¹⁶³ **Tercüman-ı Hakikat**, 7 Teşrin-i Sani 1897, Nr:5936-736.

¹⁶⁴ **Tercüman-ı Hakikat**, 9 Teşrin-i Sani 1897 Nr:5938-738.

¹⁶⁵ **Tercüman-ı Hakikat**, 25 Teşrin-i Sani 1897 Nr:5954-754.

¹⁶⁶ **Affairs of Crete**, Londra, 1898, s.1.

¹⁶⁷ **Tercüman-ı Hakikat**, 25 Teşrin-i Sani 1897, Nr:5954-754.

¹⁶⁸ **Affairs of Crete**, Londra, 1898, s.1.

Gayri Müslim tüccarlardan ikisinin de beş yüz top amerikan bezi vererek Girit ianesine katkıda buldukları yine basında yer alan haberler arasında olmuştur.

169

Girit muhtacin-i İslamiyye ianesi olarak toplanan yardımlar defterlere kaydedilerek bu defterlerden isim isim ne kadar bağış yapıldığı gazetelerde neşredilmiştir. On altıncı defterde toplam 274.586 kuruş toplandığı ilan edilmiştir.¹⁷⁰

Girit muhacirin-i İslamiyyesi için para yardımları dışında, en çok un ihaleleri yapılmakta ve bu ihale ilanları gazetelerde yayınlanmıştır. 17 Mart 1897 tarih ve 954 sayılı İkdam gazetesinde tebligat-ı resmiyye başlıklı köşede

“Girit muhacirin-i İslamiyyesi için erbab-ı hamiiyet tarafından verilen iane akçesinden mecdiye yirmi kuruş hesabıyla tesviye olunmak üzere üçüncü nevdin şimdilik mubayaasına lüzum görülen iki bin beş yüz çuval dakikin münakasası icraa olunacağından vapurda teslim olunmak üzere mezkur dakikin itaya talep bulunanların Mart ayının altısı Perşembe günü saat sekiz raddelerinde maarif nezaretinde oluşturulmuş komisyona müracaatta...”

bulunmaları diğer gazetelerde olduğu gibi ilan edilmiştir.¹⁷¹

Un ianesi genelde Girit’e yakın limanlardan gönderilmekteydi. Daha önce iane gönderilenden başka iki bin beş yüz çuval dakikin hemen satın alınarak Girit’e gönderilmesi için Aydın ve Selanik vilayetlerine telgrafla bildirilmiştir.¹⁷²

İhale ilanları gazeteler aracılığıyla ilan edildiği gibi ihtiyaç maddelerinin yola çıkış ve gönderildikleri mahallere ulaştıkları yine basın yolu ile duyurulmuştur. Nitekim dört yüz yirmisi Hanya, iki yüz on’u Resmo, yüz altmış’ı Laşid, sekiz yüz yetmiş çuvalı Kandiye’ye olmak üzere 23 Ağustos 1313 tarihinde gemiye yüklenmiş olan dakik mahallerine ulaştırılmış olduğu basında yer almıştır..¹⁷³

¹⁶⁹ **Tercüman-ı Hakikat**, 7 Teşrin-i Sani 1897, Nr:5936-736.

¹⁷⁰ **Tercüman-ı Hakikat**, 23 Teşrin-i Sani 1897, Nr:5952-752.

¹⁷¹ **İkdam**, 17 Mart 1897, Nr:954.

¹⁷² **İkdam**, 18 Mart 1897, Nr:955.

¹⁷³ **Tercüman-ı Hakikat**, 13 Eylül 1898, Nr:588-681.

Girit meselesi hakkında hassas olan Türk kamuoyu Girit'teki Müslüman ahaliye düzenlenen yardım kampanyalarına iştirak etmiş, merkezi iane kampanyaları dışında da mahalli olarak Girit Müslümanları için iane kampanyaları teşkil etmiştir. Buralarda toplanan iane, sonrasında Komisyon-u mahsusa'ya verilmiştir.

Yerel iane kampanyalarından biri de Silistre'de eşrafından Hacı Yahya Nafiz Paşa riyasetinde teşkil edilen bir komisyon tarafından tertip edilip, 16 Mart 1897 tarihi itibarıyla beş yüz Fransız Lirasını müteceviz ianeyi Girit Müslümanları için toplamış, ¹⁷⁴ bu para Komisyon Mahsusu'na Silistre ianesini uhdesinde toplayan Yahya Nafiz Paşa tarafından bizzat getirilmiş, ahalinin iane toplamaya devam edeceği beyan edilerek ahalinin teşvikine çalışılmıştır. ¹⁷⁵

Ayrıca Silistre'de Müslüman ahali dışında Hıristiyanların dahi iane yardımında bulunmak istediği, Bulgaristan memurlarının bunun için kolaylık sağlamak istediği dahi basında yer almıştır. ¹⁷⁶

İane kampanyalarına katılan şahısların isimleri gazetelerde verilerek kamuoyu katılımının teşvikine çalışılmaktaydı. Silistre'de yapılan mahalli kampanya haberinden sonra İkdâm gazetesinde "...İkdâm'ın sahifeleri o gibi ashab-ı hamiiyeti kemal-i şükran-ı kalb ile ilan edecektir..." ifadelerine yer vermiş ve bu hareketin "erbab-ı hamiiyet" ve "mürüvveti" gayrete getirecek havadis olarak değerlendirilmiştir. ¹⁷⁷

1897 senesi kurban bayramında Girit'te muhtaç durumda olan Müslümanlara yardım için kurban bedelleri irade-i seniyye ile maarif nezaretinde teşkil edilmiş Girit İane Komisyonu'nda toplanmaya başlanmış, kurban bedelini nakden veren şahısların

¹⁷⁴ İkdâm, 17 Mart 1897, Nr: 954.

¹⁷⁵ İkdâm, 18 Mart 1897, Nr:955.

¹⁷⁶ İkdâm, 18 Mart 1897, Nr:955.

¹⁷⁷ İkdâm, 17 Mart 1897, Nr:954.

isimleri defterlere kaydedilerek bu defterlerdeki isimler defter numarasına göre sırayla gazetelerde yayınlanmıştır.¹⁷⁸

Girit Müslümanlarına yardım konusunda Türk kamuoyunun gösterdiği ilgi dışında Dekken'de¹⁷⁹ ve Mısır'da da¹⁸⁰ yardım kampanyaları olmuştur.

3- Osmanlı Devlet Adamları ve Padişahlar

Osmanlı Devleti'nin en zayıf halkalarından birini teşkil eden Girit Adası'na Osmanlı padişahları gerekli önemi vermişler kaybedilmemesi için çeşitli tedbirler almaya çalışmışlardır.

Yunan Krallığı kurulup da Girit bu krallığın dışında kalınca Girit Rumları bir kez daha ayaklanınca dönemin padişahlarından II. Mahmut adayı yitirmektense idaresini o dönem Osmanlı devleti için büyük tehlike arz eden Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'ya dahi bırakmayı göze almıştır.

Mehmet Ali Paşa Girit'i tekrar Osmanlı idaresine bıraktıktan sonra idareyi ele alan Mustafa Naili Paşa'nın yönetimine dair şikayetler ve huzursuzluğun devam etmesi üzerine Sultan Abdülmecit beraberinde Veliht Abdülaziz, oğlu Murat Efendi ve maiyeti ile Girit'e gitmiş, durumu daha iyi görebilmek için Hanya dışında Kandiye ve Resmo şehirlerinde de incelemelerde bulunmuştur. Padişah Abdülmecit'in Girit ziyareti üzerine hatıra posta kartları da basılmıştır.¹⁸¹

Yediadanın İngiltere tarafından Yunanistan'a hediye edilmesiyle şevke gelen Girit Rumları 1866'da İlhak için bu kez çok büyük bir isyan başlatmışlar bu isyanı

¹⁷⁸ **Sabah**, 30 Nisan 1897, Nr:2667.

¹⁷⁹ Cezmi Eraslan, **II. Abdülhamid ve İslam Birliği**, İstanbul, Ötüken Yayınları, 1992, s.325.

¹⁸⁰ **İkdam**, 3 Kanun-i Evvel 1897, Nr:855.

¹⁸¹ Atom Damalı, **a.g.e.**, s.23.

nihayete erdiren ıslahat programı anısına 1868 (1285) Yılında elli bin adet gümüş madalya çıkartılmış, hizmette bulunmuş asker ve memurlara dağıtılmıştır.¹⁸²

Rus sefiri İgnatıyev Sultan Abdülaziz'e devletlerin bazı sözler verdiğini, bu sebeble Girit'in terk edilmesi gerektiği imasında bulunması üzerine Sultan Abdülaziz asla böyle bir şeyin yapılmayacağını, cebren yapılırsa dahi hükmü Allah'ın vereceğini söyleyerek bu husustaki kararlılığını göstermiştir.¹⁸³

Fransa Kralı III. Napolyon tarafından Fransa'ya davet edilen ve 29 Haziran 1867'de Fransa'ya ulaşan Sultan Abdülaziz III. Napolyon ile memleket meseleleri üzerine konuşurken III. Napolyon Girit isyanının devam ettiğini, meselenin halli için adanın Yunanistan'a terkini teklif edince Sultan Abdülaziz bu teklifin kendisini meyas ettiğini, Girit toprağının Osmanlı kanıyla yoğrulmuş olduğunu, büyük devletlerin bu resmi nota ile bile teklif ettikleri halde Osmanlı askerinin son neferine kadar adaya sevk edilip adanın savunması için tek bir sandal kalıncaya kadar mücadele edileceğini ifade etmiştir.¹⁸⁴

Devlet adamları da meseleyle hep alakalı olmuşlar, nitekim 1868 senesinde Ali Paşa bir fermanla Girit'e ve asilere imtiyazlar tanıyarak çıkan isyanı sona erdirmesi Ziya Paşa tarafından şiddetle tenkid edilmiş ve bu hususda Zafername ismi ile yapılanları alaya alan altmış altı beyitlik bir eser yazılmıştır. Eserin tamamı Girit ıslahatı ve Ali Paşa ile alakalıdır.¹⁸⁵

Girit adasının Avrupa'nın meselesi haline getirildiği en buhranlı dönemleri Sultan Abdülhamit'in saltanatı dönemine isabet eder ki sultanın tavrı farklı taraflarca farklı yorumlara yol açmıştır.

Girit meselesinin her alevlenişinden sonra mesele geçici olarak çözülsede, anısına hizmette bulunanlar madalya ile taltif edilmekteydi. Girit'te hizmette

¹⁸² Atom Damalı, **a.g.e.**, s. 33.

¹⁸³ Ali Fuat Türkgeldi, **Mesail-i Mühimme-i Siyasiyye**, c.3, Ankara, TTK, 1987, s.12.

¹⁸⁴ Banoğlu, **a. g. e.** , s. 70.

¹⁸⁵ Bkz, Ziya Paşa, **Zafername**, Yay. Haz. Pars Tuğlacı, Tercuman Yayınları, İstanbul

bulunmuş askerler için 1888 yılında çıkarılan irade-i seniyye ile elli adet altın ve daha çoğu gümüş Abdülhamit tuğrası ile ve üzerinde “Girit’te müessir hüsn-ü hizmet ve besalet ibraz etmiş olan asakir-i şahaneye mahsus madalyadır” ibaresi ve 1890 tarihi (1308) yazılı madalyalar dağıtılmıştır.¹⁸⁶

Eğitim hususunda çok hassas olan II. Abdülhamit’in, 21 Nisan 1309 tarihli Girit İslam Maarifine Mahsus Nizamnamesi ile Girit Müslümanları için ilk öğretim zorunlu hale getirilmiş, erkek çocuklar için yedi yaşından on bir yaşına kadar, kız çocuklar için altı yaşından on yaşına kadar beşer yıl eğitim zorunlu hale getirilmiş, her kaza’da maarif şubesi açma kararı alınmış, kırk öğrencisi olan her köye veya araları yarım saatlik mesafede olan ve kırk talebesi olan köyler için okul açılmasına, çocuklarını mazeretsiz olarak okula göndermeyen velilere para cezası uygulama kararı da alınmıştır.¹⁸⁷

II. Abdülhamid eğitim politikası ile yakından ilgilenmiş, bir çok yeni okul açtırmıştır. 15 Haziran 1904’de yapılan maarif programında

“...Mekteb sayısı az ve kalitesiz, halkı değişik mahalli lisanlar konuşan Ege adaları, Doğu Anadolu, Rumeli ve Arnavutluk gibi yerlerde ilkokuldan başlayarak mevcut eğitim müesseselerinin ıslahı, ihtiyaca göre yenilerinin yapılması, ayrıca çocukların ahlak ve fikriyatı üzerinde büyük etkisi olan mahalli lisanla eğitimin engellenmesi hiç olmazsa ilköğretimin Türkçe olmas ...i”

gibi kararlar alınmıştır.¹⁸⁸

Yunanistan’ın Girit’i işgal etmeye kalkması ile meydana gelmiş krizde II. Abdülhamit idaresi, Yunanistan’ı Balkanlar’da Bulgaristan ve Sırbistan’a karşı bir denge unsuru olarak görmüş, ilk etapta savaş başlatmak istemese de Yunan askerlerinin Yunan çetelerle birlikte sınır tecavüzlerinde bulunup Türk karakollarına saldırılar düzenlemesi üzerine savaş kaçınılmaz olmuştur.¹⁸⁹

¹⁸⁶ Damalı, **a.g.e.**, s.57.

¹⁸⁷ **Düstur**, I. Tertip, c. 6, Ankara Devlet Matbaası, 1939, s.1380-1382.

¹⁸⁸ Eraslan, **a.g.e.**, s 328.

¹⁸⁹ Sürgevil, **a.g.e.**, s.297.

Yunanistan'ın tutumuna karşı savaşın kaçınılmaz olduğunu Serasker Rıza Paşa Yıldız Sarayı'nda yapılan toplantıda Abdülhamid'e beyan ettiyse de Abdülhamid yenilginin felaket olacağını, bundan dolayı savaşa sıcak bakmadığını ifade etmiş fakat gelişen durumlar karşısında ikna olmuştur. ¹⁹⁰

Yine 1897 Yunan harbi sırasında savaştaki ilk zaferden sonra Abdülhamit tuğralı yirmi üç zilkade, sene 1314 tarihli yüz otuz bin adet gümüş madalya bastırılmıştır. ¹⁹¹

1897 harbi zaferi sonrası madalya dağıtımına katılan Sultan Abdülhamit Gümüşsuyu Askeri Hastanesi'nde yaralı askerleri ziyaret ederek bir nutukta bulunmuş, kendi ülkesinde çok sert bir padişah olarak tanınan Abdülhamit nutkunda Osmanlılarının emelinin sulh ve müsalemetin muhafazası ve kan dökülmemesi olduğu halde Yunanistan'ın Osmanlı Devleti topraklarına tecavüz etmek istediğini ve Osmanlıların hukuklarını muhafaza etmek için harp ettikleri şeklinde gayet makul cümleler kullanmıştır. ¹⁹²

Sultan Abdülhamit uğradıkları tecavüz ile yaşadıkları toprakları terk etmek zorunda kalmış, çok güç şartlarda yaşayan Girit Müslümanları için toplanan yardım kampanyalarını destekleyip iştirak etmiştir. Çıkardığı bir irade ile Maarif-i Umumiye Nazırı Ahmet Zühtü Paşa riyasetinde Girit muhacirin-i İslamiyyesi için iane komisyonu teşkil edilmesi sağlamış, ¹⁹³ ve tertip edilen kampanyaya bin Osmanlı Lirası irsal ederek katılmıştır. ¹⁹⁴

Ayrıca 6 Haziran 1313 (18 Haziran 1897) tarihli Cuma günü “Der-saadet Evrak-ı Havadis” gazetesinde yayınlanan tebligat-ı resmîyede Sultan Abdülhamit'in Girit olaylarında zarar görenlere ve Türk – Yunan savaşında şehit olanların

¹⁹⁰ Banoğlu, a.g.e., s. 95.

¹⁹¹ Damalı, a.g.e., s. 81.

¹⁹² Damalı, a.g.e., s.83.

¹⁹³ **İkdam**, 18 Mart 1897, Nr:955.

¹⁹⁴ **İkdam**, 3 Kanun-i Evvel 1897, Nr:855.

yetimlerine ve gazilere yardım için kermes yapacağı kamuoyuna ilan edilmiş, Padişah II. Abdülhamit kermes için çok kıymetli birçok eser bağışlayıp, serginin 13 Mart 1898 tarihinde açılışına bizzat teşrif etmiştir. Kermeste 20 lira değerinden yüksek eşya satın alanların isimleri gazetelerde yayınlanmış, paranın paylaşılması için bir komisyon oluşturulmuştur. 20 – 100 lira arası bağış yapana nikel, 100 – 500 Lira arası bağış yapana gümüş madalya verilmiş, Madalya üzerinde “nişane-yi insaniyet ve şefkat ibaresi” ile Sultan Abdülhamit’in tuğrası yer almıştır.¹⁹⁵

Prens George umum vali tayin edilince padişah II. Abdülhamid şahsi bir mesajını Rus Çarı’na göndererek Osmanlı tebaasından bir Rum’un adaya vali olmasını istemişse de bu isteğini kabul ettirmekte başarısız olmuştur.¹⁹⁶

Hakikaten dışardan gelecek bir valinin Osmanlı hukuk-u hükümlerine halel getireceğinin bilincinde olarak Petersburg sefirine Osmanlı Devleti’nce seçilecek üç adayın Girit Meclisi’ne sunulması, muhtariyet idaresini geliştirecek bu adayların Rum tebaa tarafından hüsn-ü niyet ile telaki edileceği, Girit meclisi tarafından seçilecek adayın padişah tarafından onaylanmasıyla devletlere ecnebi bir vali atama şartının yerine getirildiği beyan edilerek, Rusya’yı ikna etmesi istenmiş, Rus Çarı Osmanlı Devleti’ni bu konuda haklı bulmakla birlikte İngiltere ve Fransa’nın bu konuda taraf olmadığını ima etmiştir.¹⁹⁷

II. Abdülhamit dış politikada da ısrarcı bilinmektedir. Nitekim Türk askerinin adadan çekilmesini isteyen Giritli asilerden Hacıdaki İngiltere’nin Girit’teki birliklerinin komutanı olan Albay Herbert Chermiside’a gönderdiği mektupta, Türk askerinin adadan çekilmesi gerektiğinin sebeplerini izah ettikten sonra Padişah II. Abdülhamit’in buna büyük bir direnç göstereceğini ifade edip padişahı ikna için her türlü baskının kullanılmasını talep etmiştir.¹⁹⁸

¹⁹⁵ Damalı, **a.g.e.**, s. 148.

¹⁹⁶ Banoğlu, **a.g.e.**, s. 107.

¹⁹⁷ **B.O.A. Y.A. Res. 91/41**, 19 Şevval 1315.

¹⁹⁸ **Affairs of Crete**, s.14.

Bu gün hala farklı görüşlerce tartışma meselesi olarak devam eden II. Abdülhamit'in politikaları geçmiş dönemlerde bile farkı taraflarca müspet ve menfi olarak değerlendirilmiştir. Giritli Tahmiscizade Mehmed Macid eserinde;

“...1880'ler de artık devlet adamlarında bir çok kimseler Girit'in Yunanistan'a verilmesini tavsiye edecek kadar ileri gitmişlerdi. Sultan II. Abdülhamit ise Yunanistan'a toprak terk edilmesine şiddetle muhalefet etmiştir.”

değerlendirmesini yapmıştır.¹⁹⁹

Berlin Anlaşması gereği Yunanistan'a toprak terk etmek gerektiğinde Türk tarafı kendi içinde hararetli bir şekilde tartışıp Rumeli bölgesinden toprak vermektense Osmanlı Devleti'ne sürekli ekonomik ve askeri sorun yaratan, imtiyazlara rağmen sık sık isyan eden, Anadolu'dan uzak Girit ve bazı küçük adaların hatta Rodos'un terki fikrini savunanlar çoğunlukta iken, başta Said Paşa, Harbiye Nazırı Osman Paşa, Hariciye Nazırı Asım Paşa, Binbaşı Nazım Bey azınlıkta olmalarına rağmen Girit terk edilirse bu tür durumların diğer adalara sirayet edeceği, Kuzey Afrika ile Osmanlının irtibatı kesileceğinden ve yetmiş bin Müslüman nüfus barındırdığından bu görüşe karşı çıkmışlardır.²⁰⁰

Avrupalı büyük devletler Osmanlı Devleti'ne toprak terki için baskı yapmaya başlamışlardır. Sadrazam Said Paşa bir taraftan Avrupalı sefirleri oyalamakta iken diğer taraftan Yunanistan'la bir harp için ne kadar para gerektiğini tespit ettirip gerekli olan altı milyon lirayı Galata bankerleri ekseriyetle Yunanlı olduğu için, Osmanlı Bankası Londra ve Paris komiteleri yardımıyla bu parayı bulmuş, diğer taraftan altı fırka askeriyeyi techizat-ı lazıme ile Yunan hududuna sevk etmiştir.²⁰¹ Fakat hadise Balkanlar'dan sınırlı bir arazinin Yunanistan'a terki ile neticelenmiştir.

¹⁹⁹ Tahmiscizade, **a.g.e.**, s. 19.

²⁰⁰ **Tanin**, 26 Teşrin-i Sani 1907, Nr:116.

²⁰¹ **Tanin**, 27 Teşrin-i Sani 1907, Nr:117.

Osmanlı devlet adamlarının bazıları Girit'in terkedilmesi taraftarı iken, II. Abdülhamid dahi Girit'i terk etme fikrinde iken özellikle Said Paşa'nın ısrarı ile Girit'in terkedilmesinden vazgeçilmiştir.²⁰²

Girit'te Müslüman ahali arasında meşrutiyet yanlıları hayli fazla miktarda bulunduğundan haliyle bu zümrenin bir kısmı sultanı kötü olan durumdan sorumlu görmüştür.

Meşrutiyet fikri Girit'te bir hayli taban bulmuştur. Sıkı bir meşrutiyet taraftarı olan ve Hanya'da neşrolan gazetesi sadece gizlice Osmanlı topraklarına girebilen İstikbal gazetesi sahibi Yüzbaşızade Lütfü, Abdülhamit idaresi için devleti batıracağı hatta daha ileri giderek hainlik yaptığı şeklinde ağır tenkitlerde bulunmuştur.²⁰³

Meşrutiyet ilanı Giritli Müslümanlarca sevinçle karşılanmış, Hanya'da şenlikler düzenlenmiş, Abdülhamit tahttan indirilince bütün adadan yeni sultana tebrik telgrafnameleri gönderilmiş, dükkanlarda hürriyet kahramanı Niyazi'yle Enver Beyin resimleri satılmıştır.²⁰⁴

Devlet adamları da Girit'in haiz olduğu önemi anlamış, nitekim bir mülakatta Fransa Dışişleri Bakanı Fuad Paşa'ya Girit'in kangren olduğu ve kangren uzvun kesilmesinin icap ettiğini söyleyince, Fuad Paşa Osmanlı Devleti'nin bu uzvu tedaviye muktedir olduğunu, ayrıca Girit'in herhangi bir uzuv değil baş olduğunu, başı kurtarmak için bütün vücudu fedaya hazır oldukları yanıtını vermiş olması devlet adamlarının bazılarının adanın önemini anladıklarına örnek teşkil etmektedir.²⁰⁵

4- Giritli Türkler

Kendisinde bir Giritli olan Tahmizcizade Mehmed Macid yazdığı kitapta

²⁰² Tanin, 26 Teşrin-i Sani 1907, Nr: 116.

²⁰³ Strauss, a.g.e., s. 2109.

²⁰⁴ Strauss, a.g.e., s. 2110.

²⁰⁵ Banoğlu, a.g.e., s. 82.

“...Girit Türklerinin kalplerinde besledikleri Türk milli duygusu, Türk hamîyyet perverliği, hiçbir zaman, hiçbir suretle sarsılmamıştır, sarsılmayacaktır da. Ben değil, Türk tarihi diyor ki, bu unsur yalnız son günlerde değil, ta II. Mahmut devrinde Yunan Devletinin kuruluşundan (14 Eylül 1829) şimdiye kadar geçen bir asrı aşkın bir müddetten beri Yunan parmağıyla Girit de çıkarılmış olan devamlı isyanlara karşı, her zaman kahramanca çarpışarak vatanını müdafaa etmiş, kardeşlerini olan Türk askerlerinin adada giriştikleri askeri hareket esnasında, onların yanında daima ileri karakol vazîfesini görmüş, bu yolda mal ve can feda etmekten bir an geri kalmamış, cidden kahraman, Türk oğlu Türk bir unsurdur...”

ifadelerinde bulunmuştur.²⁰⁶

Tahmiscizade yazdığı eserde Giritli Türklerin vermiş olduğu mücadeleye bahisle; “Girit adası üzerindeki haklarımızı yavaş yavaş ortadan kaldırabilmek için devamlı çalışmış olan amansız düşmanlarımıza karşı Türk ordusuyla ada Müslümanlarının gösterdikleri fedakarlıklar, gerçekten adanın işgal ve fethinde gösterilmiş olan fedakarlıklardan daha az değildir.” İfadesiyle ada Türklerinin vermiş olduğu mücadeleyi özetlemeye çalışmıştır.²⁰⁷

Girit Türkleri isyanların bastırılması hususlarında her fedakarlığı yapmakta Osmanlı askerlerine yardımda bulunarak, silah kullanmıştır.²⁰⁸ 1867 ihtilalinde Serdar Ömer Paşa idaresinde Türk askeriyle birlikte yerli mücahitler olarak bizzat çarpışmalara iştirak etmişlerdir.²⁰⁹

Yerli Türkler Osmanlı Devleti’nin adadaki asilerle mücadele için gönderdiği muntazam kıtaların yanında, bayrak sahibi gönüllü bölükler teşkil etmiş ve pek çok Giritli Türk bu bölüklerde gönüllü olarak görev almıştır.²¹⁰

1897’de Albay Vassos’un kendilerinden kat kat fazla olan kuvvetlerine Kadano köyünde Giritli Türkler, kuşatılıp topla saldırıya uğramalarına rağmen

²⁰⁶ Tahmiscizade, **a.g.e.**, s.25.

²⁰⁷ Tahmiscizade, **a.g.e.**, s..34.

²⁰⁸ Mehmet Hayrettin, **Girit’in Talihi ve Kıbrıs**, yay. Haz. Behçet Kemal Çağlar, Refah Basımevi, t.y., İstanbul, önsöz.

²⁰⁹ Tahmiscizade, **a. g. e.**, s.34.

²¹⁰ Ahmet Cevdet Emre, **İki Neslin Tarihi**, 1960, İstanbul, s. 17.

canlarını feda ederek günlerce direnmiş ve ikinci bir Plevne örneği göstermişlerdir.
²¹¹ Müslüman ahali kurtarılmış ve asakir-i bahriyye tarafından iki bin kişi Hanya'ya gönderilmek üzere gemilere bindirilmiştir. ²¹²

Girit adasına Yunan Kuvvetlerinin çıkıp Adayı işgale başlamaları üzerine, Avrupalı Güçler savaş çıkmasını önleme bahanesiyle adaya Osmanlı Askerlerinin çıkmasını engelleyip abluka tatbik etmesi üzerine Girit Müslümanları konsoloslara müracaat ederek Yunan işgaline karşı olduklarını beyan ederek Avrupa'nın müdahale etmesi talebinde bulunmuşlardır. ²¹³

Hanya'dan çekilen 16 Mayıs 1897 tarihli telgrafnamede Müslüman ahalinin güya adadan kısa sürede hicret edeceği rivayet edilince, Giritli Türklerin bu şayiaya karşı protestoda bulunarak "saye-i şahanede" asayişin Girit'te tekrar temin edildiği nazarı ile bakılıp Giritli Müslümanların vatanlarını hiçbir zaman terk etmeyeceklerini beyan ettikleri bildirilmiştir. ²¹⁴

Saldırılarına maruz kalan ada Müslümanlarının birlik olup tepki verme refleksi geliştirdikleri meydana gelen hadiselerden anlaşılmaktadır. Müslümanların otlamakta olan hayvanlarını çalmaya kalkan asi eşkıyalara karşı koymak için Müslüman ahalinin toplandığı haberiyle birlikte, hac farızasından Kandiye'ye dönen sekiz hacının iskelede önlerinde dokuz sancak-ı şerifle sekiz bin kişilik Müslüman ahalinin karşıladığı fakat taşkınlık yapmaktan kaçındıkları, Girit'ten gönderilip basında neşredilmiş mektuplardan öğrenilmiştir. ²¹⁵ Yunanistan'a ilhak için sürekli nümayişler yapan ada Hıristiyanlarına karşı Müslüman ahali de fırsat buldukça birlik ve gücüne kanıtlamaya çalışmıştır.

Girit Türkleri Hıristiyanların kendilerine uyguladıkları şiddete karşı kendilerini müdafaa edip mukabelede bulunmaktan geri durmamışlardır. 23 Ocak

²¹¹ Tahmizcizade, **a.g.e.**, s.35.

²¹² Sabah, 12 Mart 1897, Nr:2618.

²¹³ Adıyeke, **a.g.e.**, s.173.

²¹⁴ **Sabah**, 17 Mayıs 1897, Nr:2685.

²¹⁵ **Sabah**, 9 Temmuz 1897, Nr:2737.

1312'de (1897) Hanya'da Rumlar Müslümanlar üzerine kurşun yağdırınca Müslümanlar şiddetle karşılık vermişlerdir.²¹⁶

1866 isyanında Osmanlı Devleti'nce kendilerine silah dağıtılmış olan Girit Türkleri İstanbul'dan kendilerini savunmak maksadıyla tekrar silah talebinde bulunmuşlar, fakat ada meselesinin daha çok karışmamasını istemeyen Osmanlı Devleti bu isteği reddedmiştir.²¹⁷

Giritli Türkler Türk ve Dünya kamuoyunun dikkatini adaya celp etmek maksadıyla eserler neşretmişlerdir. Giritli Türklerden Hüseyin Kami Hanyevi daha 1871 tarihinde İstanbul'da 307 sayfadan mürekkep, antik devirlerden başlayarak coğrafi yapısı dahil, Venedik idaresi ve teferruatlı olarak Osmanlı Devleti fethine kadar olan geçmişi kaleme aldığı "Girit Tarihi" adlı eseri yayınlamıştır. Eser Mühendis Oğlu Ohanes matbaasında tab ettirilmiştir. Münevver bir şahsiyet olan Hüseyin Kami 1874 senesinde Hanya'da Girit Sıbyan Mektepleri için cem olunan "Kelimat-ı Türkiye ve Rumiye" adlı bir de sözlük yazmıştır.²¹⁸

1890'lı yıllarda adada asayişin bozulup Girit Türklerine saldırılar artınca Girit ile ilgili kitap sayısında da büyük bir artış yaşanmıştır. Girit'te Ahmet Saki, Cevat Efendi, Ahmed Nesimi, Hüseyin Zeki gibi ileri gelen münevver Müslümanlar İslam ahaliye yardım için Muhibb-i İnsaniyyet Cemiyet-i İslamiyyesi ismiyle bir dernek kurarak faaliyetlerde bulunmuşlar, "Girid Hailesi" ismiyle üç ciltten mürekkep Yunan milliyetçiliğiyle başlayan Girit meselesinin safhalarıyla, Müslüman ahaliye tatbik edilen şiddet ve tecavüzün anlatıldığı eseri 1895 senesinde yayınlamış, ayrıca eser Ahmed Saki tarafından Fransızca'ya tercüme edilerek Paris'te tab edilerek meccanen dağıtılmıştır.²¹⁹

Aynı cemiyet, Girit Hailesi adlı esere Halepa Mukavelenamesi ve Girit'e imtiyazlar veren fermanları da ekleyerek "Girit Vakayına Atf-ı Nazar" adlı eseri

²¹⁶ Tahmizcizade, **a.g.e.**, s.39.

²¹⁷ Banoğlu, **a.g.e.**, s.105.

²¹⁸ Özege, **a.g.e.**, s.451.

²¹⁹ **Girid Hailesi**, İstanbul, 1324, , s.3.

rumi 1313 senesinde tab ettirmiş ve eseri yine Girit Türklerinden Galatasaray Lisesi mezunu İbrahim ve İsmet efendilere Fransızca'ya tercüme ettirtmiştir.²²⁰

Yine adada patlak veren isyan esnasında asi Hristiyanların Girit Müslümanlarına yaptıkları zulüm ve saldırıları teferruatıyla ele alan, Hüseyin Nesimi ve Mehmed Behçet tarafından kaleme alınmış yirmi altı sayfalık kitap ile müellifi bilinmeyen Hanya Mekatib-i İslamiyye Matbaası tarafından yayınlanmış rumi 1313 tarihli yüz sayfadan mürekkep “Girid İhtilali” ve yine müellifi bilinmeyen rumi 1312 tarihli Girid Hristiyanlarının “Numune-i Mezalimi” adlı otuz altı sayfalık eserler yayınlanmıştır.²²¹

Hanya'da 1895 tarihinde Mehmed Behçet ve Hüseyin Nesimi tarafından kaleme alınan ve İstiye'de Kadano köyünde saldırıya uğramış Müslümanları anlatan, vaka ile ilgili bir çok fotoğraf ihtiva eden bir eser yayınlanmıştır. Hanya Yusuf Kenan matbaasında tab edilen bu eser üç kuruş fiyat ile satılıp, masrafı düşüldükten sonra kalan meblağ muhacirler için Hanya İaşe Muhacirin Komisyonuna verilmiştir.

Adanın elden çıkmaması ve kamuoyu zihnini meşgul etmesi için kitap yazımı devam etmiş, Giritli önde gelen Müslüman ailelerden Kavurzade ailesine mensup İbrahim Reşad da rumi 1317 tarihinde yine Girit tarihini ele alan doksan iki sayfadan mürekkep bir eser neşretmiştir.²²²

Yunanistan'ın Girit'i işgali sebebiyle patlak veren 1897 Türk-Yunan savaşı esnasında Girit Müslümanları savaşa dair özellikle muvaffakiyet haberlerini günlük olarak almaktaydı. Hanyalı Kaurzade Hasan Bey'e İkdam gazetesi muhabiri Cevdet “muzafferiyetin bütün ehl-i İslâma tebşir edilmesi” için düzenli olarak telegrafla bilgi vermiştir.²²³

²²⁰ **Girid Hailesi**, İstanbul, 1324, s.4.

²²¹ M. Seyfettin Özege, **a.g.e.**, s.452.

²²² M. Seyfettin Özege, **a.g.e.**, s.452.

²²³ Bayram Kodaman, **1897 Türk—Yunan savaşı (Teselya Savaşı)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1993, s.7.

Bunun dışında Hanya'da Hakikat gazete müdüriyetine hudut boyundan, Girit Valiliğine Dahiliye Nezareti'nden, Girit Fırka-i Askeriyyesi Kumandanlığına Serasker Rıza'dan, Kandiye Evkaf Riyasetine Sabah gazetesi muhbiri Tevfik'ten harple ilgili bilgi telgrafları gönderilmiş ve sürekli olarak harbin akıbeti Girit Müslüman ahalisince heyecanla takip edilmiş, Hanya, Resmo ve Kandiye şehirleri de aldıkları malumatı birbirlerine iletmişlerdir. ²²⁴

En önemli sebebi Girit olan ve Osmanlı Devleti'nin tek başına girerek büyük bir zafer kazandığı son savaş olan 1897 Yunan Harbi Türk kamuoyunu Girit'te de adeta coşturmuştur. Girid Resmolu Mavnahoyuzade Kasım bin Ahmed'in "Teselya Tarihi 1313" adıyla, el yazması eserde savaşla ilgili haber ve havadisler, muhtelif telegraflar, barış görüşmeleri, kamuoyunun coşkusunu dile getiren bir çok şiir yer almıştır. Kasım bin Ahmed isminin başına eklediği ibareden anlaşılacağı gibi Girit'ten Resmo'dan dır. Fakat bilinen bir müellif olmadığından anlaşıldığı üzere amatör bir yazardır. ²²⁵ Eser Girit sebebiyle çıkmış olan harp'te Girit Türklerinin yaklaşım ve tepkilerine örnek teşkil etmektedir. Şiirlerde kahramanlık, coşku ve düşmanın zulmü ile ilgili ifadeler göze çarpmaktadır.

"Mükemmel Dâsitân-ı Zafer

....

İbtidâ Girid'e bir parmak urdu

Miralay Vaso'yu kumandan koydu

Cezire usâtı bunlara uydu

Şüphesiz onlar da bulur belayı

.....

Toplandı adaya hep ecnebler

Kan dökülmesin diye çok cehd ettiler

Vaso'ya çık git buradan dediler

O da bilakis arttırdı kavgayı

Vaso'ya nasihat hiç kâr etmedi

Ettiği fenâlıktan hiç vaz geçmedi

Henüz oradadır çıkıp gitmedi

²²⁴Kodaman, a.g.e., s.22-24.

²²⁵ Kodaman , a.g.e.,s.VII.

*Lâkin kaptırmazlar hazır lokmayı
Yunaniler kat'en karar verdiler
Hayır yok Girit'den bize dediler
Hududun boyuna yüz çevirdiler
Bak şimdi yediler tatlı helvayı....*

Selânikli Felek Mehmed ²²⁶”

“Osmanlı Dilâverleri

.....

*Girdi Girit'e gizli gidip etti perişan
Bir furka-i mazlûmeyi cem'iyetimizden
Nâ-hak yere ma'sûmları doğradı kesti
Endişe bile etmedi satvetimizden...*

Sa'di ²²⁷”

“Âheng-i Cenk Yâhûd “Berk-i Celâdet”

.....

*Girit'de müslimini kanlara gark eyledi bidâd
Vatan imdâd bekler arkadaşlar süngüden imdâd
Görünmez bir cihândan etmesin la'net bize ecdâd
Ölüm var dönme yok kalsın cihânda şân ile bir ad
Yiğitler arş... kanlar damlasın seyf-i celâdetten...*

Abdülkadir –zade Hüseyin Haşim ²²⁸”

Osmanlı Devleti'nin Teselya zaferi Girit Müslümanlarını dini hislerle harmanlanmış olan vatanperverlik hislerini o derece canlandırıp güçlendirmiştir ki bu durum Girit politikasını kendilerine göre şekillendirmek isteyen Avrupa devletleri arasında bile kaygılara yol açmıştır. ²²⁹ Adada asker bulunduran Avrupalı devletler bu zaferden sonra ada Türklerinin yardımıyla Türk askerinin tekrar adayı ele geçirebileceği endişesine kapılmışlardır.

²²⁶ Girit Resmolu Mavnahoyuzade Kasım bin Ahmet, yay.haz. Bayram Kodaman, **1897 Türk—Yunan savaşı (Teselya Tarihi)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1993, s.40.

²²⁷ Girit Resmolu Mavnahoyuzade Kasım bin Ahmet, **a.g.e.** s.63.

²²⁸ Girit Resmolu Mavnahoyuzade Kasım bin Ahmet, **a.g.e.**, s.64.

²²⁹ **Affairs of Crete**, 1898, Londra, s. 10.

Girit Müslümanlarından zengin bir şahsiyet olan Ayrıca Hanya'da İttihat ve Terakki şubelerini açıp uzun yıllar çalıştıran Giritli Alyodzade Mustafa Tevfik Bey Giritli Müslümanlar için çok miktarda para harcayarak cephane ve silah teminine çalışmıştır.²³⁰

Avrupalı güçlerin Rum ve Yunanistan yandaşı olduklarını düşünen ve kazanılan parlak zafere rağmen Abdülhamit idaresinin pasif davrandığı değerlendirmesini yapan Girit Türkleri, ümitsizlik içinde silahlı çarpışmalar başlatmışlardır.²³¹

Girit Müslümanları yıllarca saldırılara maruz kalmış, köylerini terk ederek kasaba ve şehirlere sığınarak sıkıntı içinde yaşamaktaydılar. Zor şartlar altında yaşamak zorunda bırakılan bu insanlar tahriklere kapılarak 6 Eylül 1898'de İngiliz işgal birliği ve Hıristiyan mahallelerine saldırmışlar, bunun üzerine Osmanlı idarecileri gerekli önlemleri almamakla sorumlu görülüp, hami devletlerce verilen ultimatomla Türk askerinin adadan çekilmesi talep edilmiştir.²³²

Girit'in kaybında Osmanlı Donanmasının zayıflığının şüphesiz çok büyük etkisi vardır. Osmanlı Devleti'ni içinde bulunduğu duruma hassasiyet gösteren Girit Türkleri Osmanlı Donanmasını güçlendirmek maksatlı düzenlenen yardım kampanyasına iştirak ederek para yardımında bulunmuşlardır.²³³

Girit'e muhtariyet verilince Girit Müslümanları İstanbul'daki Alman, Avusturya, Fransa, Rusya, İngiltere, İtalya sefirlerine müracaat ederek Hıristiyan zulmü ve Yunan kışkırtmalarını dile getirerek, Girit'te yaşayan yüz binden fazla ve Türkiye'de yirmi bin Giritli'nin haklarının korunması için Osmanlı idaresi veya Avrupa devletleri ile müşterek idare talebinde bulunmuşlardır.²³⁴

²³⁰ Banoğlu, **a.g.e.**, s. 116.

²³¹ Mehmet Hayrettin, **a.g.e.**, önsöz.

²³² Banoğlu, **a.g.e.**, s. 106.

²³³ Strauss, **a.g.e.**, s. 211.

²³⁴ Banoğlu, **a.g.e.**, s. 103.

E) Avrupalı Güçlerin Girit Politikaları ve İşgale Tepkileri

1866 tarihli isyandan beri bir Avrupa meselesi haline gelmiş olan Girit Yunanistan tarafından işgal edilmeye kalkışılınca tekrar tüm Avrupa'nın odak noktası haline gelmiş hatta milletler arası politikada etkin olmayan İspanyanın dahi düvel-i muazzama ile birlikte bir kıta sefain-i harbiyyeyi Girit'e göndereceği Madrit'te yayınlanan Herald Gazetesince bildirilmiştir.²³⁵

Avrupalı bazı devletler Yunan askeri adaya çıkıp işgale başlamadan dahi adaya harp gemileri göndermişlerdir. Nitekim Almanya ve Fransa'nın birer kruvazörlerini Girit'e gönderdiği basında yer almıştır.²³⁶

Yunan askeri Hanya yakınlarında adaya çıkıp Akrator nahiyesine ilerlediğinden Avrupa sefinelerinden müdahale için asker çıkardıkları, müzakerede bulunup mahsur olan Osmanlı askeri ve Müslümanların tahliyesi için yüzer asker çıkarmak için daha önce İstanbul'daki İngiliz ve Rus sefirlerince Bâb-ı Âli'ye bilgi verilmiş, nihayet 4 tabur Yunan askerinin adada ilerlemeye devam etmesi üzerine Avrupa güçlerince muvakkaten yüzer asker adaya çıkarılmış, ayrıca Yunan askeri'nin adadan ihracı için Yunanistan'a bir nota verilmiştir.²³⁷

Asi Rumlar zaman zaman düvel-i muazzama askeriyle bile karşı karşıya gelmekten çekinmemişlerdir. Girit'de Hanya'da Akrator ve Malaksa tepeleri altında su kulesi ve tersane tarafına asilerce taarruzda bulunulup Yunan Bayrağı çekilmesi üzerine, İngiliz, Rus ve İtalyan zırhlılarınca Akrator tepesi on dakika boyunca top atışına tutulmuştur.²³⁸ Amirallerin bu esnada ihtilaf yaşadığı, sonrasında Hanya Koyu'nun batısında demirli İngiliz, Alman, Rus ve Nemçe gemilerinden Yunan bayrağı indirilene kadar top atışının devam ettiği, Hanya Koyu'nun en ucunda

²³⁵ **İkdam**, 21 Şubat 1897, Nr:935.

²³⁶ **İkdam**, 12 Şubat 1897, Nr:925.

²³⁷ **B.O.A. Y. A. Res.** 85/16, 2 Şubat 1312 /13 Ramazan 1314.

²³⁸ **İkdam**, 23 Şubat 1897, Nr: 937.

bulunan Fransız ve İtalyan vapurlarının dahi atış için yanaştığını fakat atışların o zamana kadar kesildiği bildirilmiştir.²³⁹

Avrupa gazetelerinde Yunan gemilerinin Atina'ya dönmeye zorlanacağı, İngiltere'nin bile Yunanistan aleyhinde olup Avrupa devletleri ile hem fikir olduğu ve alınan tedbirlere iştirak edeceği haberleri yer almıştır. Düvel-i muazzamaca Yunan hükümetine beynelmilel kavanine uyması için gönderilen nota dışında İngiliz sefain kumandanı da Yunan kumandanına Yunan hükümeti emrini icra ederse kendilerinin kuvvet uygulayacağını tebliğ etmiştir.²⁴⁰

Yunanistan'ın tecavüz teşebbüsüne muhalefet için ittifak olan düvel-i sitte-i muazzama, Yunan tecavüzüne katiyen izin verilmemesi için amirallerine emir vermiş ve bu konuda salahiyet verilerek Hanya, Resmo ve Kandiye şehirlerini ecnebi gemilerce muhafaza edilip, Yunan gemilerinin yanaştırılmaması Dersaadet'teki sefirlerce kabinelerine teklif edilmiştir.²⁴¹

Avrupalı güçler adaya kuvvet sevkıyatına devam etmekte, bir kruvazörün daha düvel-i muazzamaca Girit'e gönderildiği haberi basında yer alırken, düvel-i muazzama donanmasında bir Fransız ve bir İngiliz amiralin bulunduğu donanmanın Fransız amiralin sorumluluğunda olduğu, İtalya'nın da Amiral Canevaro'yu göndermesi beklenmekte olduğu bildirilmiştir.²⁴²

Girit'de bulunan Yunan harp sefaini hasmane hareketleri sebebiyle adadan uzaklaştırılmaları zımında bir kararın ittihazı için düvel-i muazzama amiralleri düvel-i muazzama konsoloslarına notalar vermişler, ayrıca düvel-i muazzama Girit'teki Yunan askerlerinin 24 saat içinde çekilmesini Atina'dan istemiştir.²⁴³

²³⁹ **İkdam**, 27 Şubat 1897, Nr:941.

²⁴⁰ **İkdam**, 21 Şubat 1897, Nr:935.

²⁴¹ **İkdam**, 21 Şubat 1897, Nr:935.

²⁴² **Sabah**, 21 Şubat 1897, Nr:2599.

²⁴³ **İkdam**, 27 Şubat 1897, Nr:941.

Girit'te hadiseler böyle vuku bulurken Yunanistan doğru olmayan haberler yaymaya çalışmış, nitekim Atina'dan Avrupa devletlerinin Yunanlıların Girit'e çıkmasına müsaade etmedikleri haberi yayılmıştır.

Avrupalı Güçlerden Avusturya – Macaristan, Fransa, İngiltere Girit'e gemi takviyesi yaparken 21 Şubatta Resmo'ya beş düvel-i muazzama sefinesi gelmiş, Avusturya-Macaristan bir zırhlı ve üç torpido göndermiştir.²⁴⁴

Alınan tedbirler etkisini göstermiş, 23 Şubatta Atina'dan bildirildiğine göre Girit'te Yunan askeri çok güç durumlara düşmüştür. Yunan gemileri ile bağlantıları kesilmiş, ileri gitmeleri halinde topa tutulacakları bildirilmiş, küçük Yunan tekneleri dahi Yunan bayrağı yerine beyaz bayrak çekmek zorunda bırakılmıştır.²⁴⁵

Avrupa basını da sürekli meseleyle meşgul olmuştur. İngiltere'nin önde gelen gazetelerinden Times'a göre düvel-i hamiyeye beyinde karar alarak, iki tarafın da, Yunan ve Osmanlı'nın adaya kuvvet sevk etmesini men etme kararı aldıklarını bildirmekte ve Belçika veya Felemenk gibi bitaraf memleketten bir zabıt kumandasında jandarma teşkil edilmesini tavsiye etmekte.²⁴⁶

Osmanlı Devleti üzerinde emelleri olan kendi menfaatlerine uygun farklı politikalar tatbik etmesi muhtemel olan, Rusya, Almanya ve İngiltere, Avrupa gazetelerinin bildirildiğine Girit meselesinin geçirmekte olduğu safhada, diğer Avrupa Güçleri ile mutabıktırlar.

Avrupa'daki ciddi ekonomi cerideleri dahi isimler vererek Yunanistan'ın Girit'e bir hareket başlatacak, yeni savaşa girecek maddi gücünün olmadığını, savaş başlatarak borçlarını arttırmak yerine, hali hazırdaki borçlarını ödemeye çalışması gerektiğini yazmışlardır.²⁴⁷

²⁴⁴ **İkdam**, 27 Şubat 1897, Nr:941.

²⁴⁵ **İkdam**, 27 Şubat 1897, Nr:941.

²⁴⁶ **B.O.A. Y. A. Hus. 366/95 13 Rebiülahir 1314, 15 Şubat 1897**

²⁴⁷ **İkdam**, 22 Şubat 1897, Nr:936.

Yunanistan'ın Girit meselesindeki cüretkar hareketi bütün Avrupa devletlerince kötü karşılandığı, yinede Avrupa basınında çıkan bir makalenin tercümesinde borç batağındaki Yunanistan'ın Girit'te ıslahat yapmaya çalışan Osmanlı Devleti'ne karşı tavrının serkeşane olduğu, Avrupa barışını bile tehlikeye atan akılsızca hareketinin tüm Avrupa hükümetlerince çok kötü görüldüğü, Avrupa'nın Girit için yaptığı teklifin Osmanlılarca hüsn-ü telaki olurken, Yunanistan'ca karşı çıktığı ve Yunanistan'ın emelinde asla muvaffak olamayacağı basında yer almıştır.²⁴⁸

Yunanistan düvel-i muazzamanın meseledeki tutumunu idrak etmemekte ısrar etmiştir. Fakat Düvel-i muazzama bu sefer Yunanistan'a tavrı almak niyetindedir. Yine amiraller bir türlü söz dinlemedikleri ve yaptıklarından rahatsızlık duydukları Hanya'da bulunan Yunan konsolosuna karşı icraatta bulunarak cebren vapura bindirip göndermişlerdir.²⁴⁹

Diğer bir tedbir olarak Avrupa kuvvetleri amiralleri asayişin sağlanabilmesi için vali muavini İsmail Bey'e rica ile bir emirname yayınlatarak mahalli hükümetten ruhsat alınmadan Kandiye ve kazalarında silah taşınması yasaklanmıştır.²⁵⁰

Balkanları kendi nüfuz bölgeleri olarak gören Rusya ve Avusturya-Macaristan güçlü bir Yunanistan'ın bu bölgede rakip olabileceği ihtimali sebebiyle, İngiltere ve Fransa söz dinlemeyen Yunanistan'ın cezalandırılması isteğiyle, Almanya ise Osmanlı Devletiyle başlattığı ekonomik münasebetler sebebiyle Osmanlı Devleti'ni ve Yunanistan'ı baş başa bırakmışlardır.²⁵¹

Avrupalı Devletler iki tarafı kendi başlarına bırakmasıyla savaş Osmanlı Devleti'nin kısa sürede parlak bir zafer kazanması ile neticelenmiştir.

²⁴⁸ **Sabah**, 22 Şubat 1897, Nr:2600.

²⁴⁹ **Sabah**, 12 Mart 1897, Nr:2618.

²⁵⁰ **Sabah**, 17 Temmuz 1897, Nr:2745

²⁵¹ Sürgevil, **a.g.e.**, s.297.

Yunanistan'ın aldığı ağır yenilgiye rağmen niyetinden vazgeçme niyetinde olmadığı Hanya açıklarında bir Yunan zırhlısı ve iki savaş gemisi görülmesi üzerine iki İngiliz ve bir Fransız savaş gemisi takip için Yunan gemilerinin görüldüğü yöne açıldıkları haberiyle anlaşılmıştır.²⁵²

Türk-Yunan Savaşı sonrasında basına yansıyan haberlere göre Avrupa devletlerinin donanmalarının yarısını Girit'ten çekecekleri haberine rağmen, Avrupa basınında Avrupalı devletlerin Girit'te asker sayılarını artıracakları haberi görülmüştür.²⁵³ Aynı yazıda bu tedbirlerin asayiş için fayda etmeyeceği, Avrupa ahali için bir endişe kaynağı olan bu meselenin bir an evvel çözülmesi gerektiği halde Avrupa diplomasisinin oyalandığı ifade edilmiştir.

1- İngiltere

İngiltere şüphesiz dönemin en kuvvetli donanmasına sahip deniz aşırı bir güç olarak Akdeniz'de kendi menfaatlerine uygun hususi bir politika takip etmiştir. Mısır ve Kıbrıs ile Ortadoğu'ya, bu istikametın devamı olarak Süveyş Kanalı ve Kızıl Deniz yolu ile sömürgesi durumunda olan Hindistan ve de Uzakdoğu'ya güvenli şekilde geçiş yapabileceği rotayı kontrolü altına almıştır. Bu rotanın çok yakın bir noktasında yer alan stratejik öneme haiz Girit Adası da her zaman İngiltere'nin dikkatini celp etmiştir.

İngiltere'nin Akdeniz adaları ile alakası "Yediada" diğer ismiyle Cezayir-i Seba meselesi ile başlamıştır. Napolyon iktidarıyla Fransa'nın hızla yayılma ve işgal faaliyetlerine girişip, Mısır işgali sonrasında Venedik seferini yapmış ve oradan yaklaşmış bulunduğu Yunanistan ana karası batısında yer alan Korfu, Paksos, Santo Mavro (Agio Mavro), İtaki, Zanta, Çuka (Cerigo) ve Kefalonya'dan müteşekkil Yediadayı işgal etmesi üzerine, Doğu Akdeniz'in stratejik öneminin farkında olan, o dönem Fransa İle Rusya arasında sıkışmış olan Osmanlı Devleti'ni henüz yaşatma

²⁵² **Sabah**, 22 Temmuz 1897, Nr:2750.

²⁵³ **Tercüman-ı Hakikat**, 28 Teşrin-i Evvel 1897, Nr:5926-726.

siyaseti güden İngiltere Napolyon'u yenerek 9 Kasım 1815 tarihli Paris Antlaşması ile Yediadayı ele geçirmiş, fakat Yunan meselesini Avrupa meselesi yapmaktan geri kalmamış ve "ilerde Türkiye'ye karşı gelebilecek ayaklanmaları teşvikten kaçınmak şartıyla" bu adaları Yunanistan Krallığına bağışlamıştır.²⁵⁴

1870 yılında Süveyş Kanalı'na hakim olan İngiltere Osmanlı Devleti'ne karşı politikasını değiştirmiş, artık doğrudan işgal politikası da izleyerek 1882'de Mısır'ı işgal etmiştir. Kıbrıs adasını zaten elinde bulunduran İngiltere Akdeniz'de egemenliğini perçinleyecek politikalar arayışına girmiştir.²⁵⁵

İngiltere 1890 yıllarının sonunda Mısır'dan Sudan'a doğru harekete başlamış ve Akdeniz'de faaliyetlerini arttırmaya başlamıştır. Akdeniz'in tamamıyla ilgili olan İngiltere bir dönem Taşöz adasını hedef seçerek sık sık donanmasını bahanelerle göndermiş, adada maden arama vesaire sebeplerle bazen adanın idaresinin bağlı olduğu ve İngiltere kontrollü altında olan Mısır Hıdivliği aracılığıyla, bazen doğrudan adada faaliyetlere girişmiştir.²⁵⁶

İngiltere baş vekili Salisbury İngiltere Meclisi'nde yaptığı konuşmada Yunanistan'ın Girit'e tecavüzünün bir günde önlenebileceği ve İstanbul ve Atina sefirleri ile filo kumandanına düvel-i muazzama sefir ve filo kumandanları ile bi-l-ittifak hareket etmeleri için emir verdiğini ifade etmiştir.

Mösyö Curzon'da avam kamarasındaki nutkunda bütün devletlerin ittifak halinde asker ve donanmaları ile uygunsuzluğa izin vermemek için çalıştıklarını ifade etmiştir. Bu da Mösyö Curzon'un Salisbury ile aynı düşündüğünün göstergesi olmuştur.²⁵⁷

²⁵⁴ Tülay Duran, "Yunanistan'ı Adalar Siyasetine İten İlk Uygulaması İngiltere'nin Armağanı" "YEDİ ADA", **Belgelerle Türk Tarih Dergisi**, Ocak 1971, s.40.

²⁵⁵ Ali Arslan, **a.g.e.**, s. 56.

²⁵⁶ Ali Arslan, **a.g.e.**, s. 64.

²⁵⁷ **İkdam**, 21 Şubat 1897, Nr:935.

Şubat 1897'de Londra'da Herald gazetesine verilmiş olan malumata göre parlamentonun gerek ayan, gerekse Lordlar Kamarası'nda Girit hakkında son zamanlarda müzakereler yapılmış, baş vekil Lord Salisbury Yunanistan'ın tecavüzkarane tutumuna karşın müdahale için düve-i muazzamanın hem fikir olduğunu beyan etmiştir. Girit'te ıslahat programının icra edildiği sırada Yunanistan'ın Girit sularına donanma göndermesini akılsızca bir müdahale olarak değerlendirmiş ve istisnasız düvel-i muazzamanın bunu böyle değerlendirdiğini ifade etmiştir.²⁵⁸

15 Şubatta Londra'dan gelen telgrafnameye göre Lordlar Kamarası'nda Lord Salisbury Girit ile ilgili izahatında, Girit'te ıslahatın tehir edildiği, ancak Yunanistan gemilerinin Girit'ten çekilip de asayiş tam olarak temin edildiği zaman ıslahatın yapılacağı, hiçbir Avrupa devletinin Yunanistan'ı haklı görmediği, İngiltere'nin diğer Avrupa devletleri ile birlikte Yunanistan'a karşı icra edilecek harekate katılacağı, İngiliz zabitanının ferden hareket etmeyeceği, tüm Avrupa'nın Yunanistan'ı protesto ettiği, asayiş ve sulhun korunması politikasından çıkılmayacağı beyanında bulunmuştur.²⁵⁹

Bu dönem İngiliz basını ve politikacılarının değerlendirmeleri hep Osmanlı Devleti lehine, Yunanistan aleyhinde görülmüştür. Nitekim Times gazetesinin Yunan hareket-ı tecavüziyyede devamını şiddetle takbih ederek düvel-i muazzama'nın tebligatına göre Yunanistan'ın salihane hareket etmediği takdirde bütün Avrupa'nın düşmanı addedilip tedbir alınacağı haberini yayınlamış, yine Times gazetesi heyet-i vükelanın efkârını yazdığı ve Akdeniz'de dolaşan iki Yunan kruvazörünü bir İngiliz zırhlısınca müdahale edilmelerini İngiliz fikrinin somut delili olarak beyan etmiştir.

260

²⁵⁸ **İkdam**, 21 Şubat 1897, Nr:935.

²⁵⁹ **Sabah**, 21 Şubat 1897, Nr:2599.

²⁶⁰ **İkdam**, 21 Şubat 1897, Nr:935.

İngiltere'den gelen telgrafnamelere görede İngiliz hükümeti Yunanistan'ın Girit işlerine karışmasını istememekte ve karıştırılmaması için gerekli olanın yapılması gerektiğini bildirmiştir.²⁶¹

İngiliz Hariciye Nezareti Müsteşarı Lordlar Kamarası'ndaki beyanatında Girit'te gittikçe durumun düzeldiği iğtişaatın bastırıldığı, fakat yinede Müslüman ahaliye karşı Rum asilerin tecavüzüne hedef olduklarını ifade ederek yapılan tecavüzlerden İngiltere'nin haberdar olduğunu ortaya koymuştur.²⁶²

Yine Londra basınında Yunanistan'ın Girit'te harp sefaini göndermesi, aç bir adamın sofraya yanaşmasına benzetilerek Yunanlıların Girit'te gönderdiği harp gemilerinin kendisine ait olmadığı, çünkü gemilerin kredi ile borç yolu ile Fransa'ya yaptırıldığı, henüz milyonlarca Frank borcun ödenmediği ve Yunanistan'ın ödünç aldığı evi ateşe veren adama benzetilerek, gemileri ateşe atmak isterse önce ödemesini yapması gerektiği değerlendirilmesi yer almış, böylelikle İngiltere basınıının Yunanistan'ın şu durumda izlediği politikadan rahatsızlık duyulmakta olduğunu ortaya koymuştur.

Yine İngiliz gazetelerinin yazdığına göre Yunanistan'ın Girit hakkında su-i hareketi tespit edildiğinde Osmanlı Devleti'ne yönelik hayallerinden vazgeçirmek için bütün devletlerin müttefikten Yunanistan'ı zorlayacakları ifade edilmiştir.²⁶³

Bu arada abluka devam etmekte ve Girit'i abluka eden İngiliz harp gemileri Spatlonga Adası yakınlarında mühimmat taşıyan iki eşkıya yelkenlisini yakalayıp el koymuştur.²⁶⁴

Yunanistan'a karşı abluka uygulamasında titiz görünen, Yunanistan'a karşı sert beyanlarda bulunan İngiltere dönemin en etkili uluslar arası gücü olarak Yunanistan'a istediklerini dikte edebildiği halde Yunanistan'ın işgal yolu ile Girit'i

²⁶¹ **Sabah**, 22 Şubat 1897, Nr:2600.

²⁶² **Sabah**, 22 Temmuz 1897, Nr:2750.

²⁶³ **Sabah**, 22 Şubat 1897, Nr:2600.

²⁶⁴ **Sabah**, 9 Temmuz 1897, Nr:2737.

ilhak teşebbüsüne tepkisi gayet yumuşak olmuş sonrasında idaresini aldıkları adayı müsait şartlar oluştuğunda diğer devletlerle Yunanistan'a terk etmiştir.

2- Fransa

Fransa'nın Avrupalı bir güç olarak Akdeniz'de yayılma çabaları olmuştur. Sadece Girit değil diğer Akdeniz adaları da Fransa'nın ilgisini celp etmiştir. Nitekim Rusya Balkanlarda faal olunca İngiltere Kuzey Afrika ve Akdeniz'de faaliyetlerde bulununca Fransa pasif kalamazdı. II. Abdülhamid'in yaveri Mashar Bey gönderdiği telgraflarda Hıristiyanların bahane edilerek Taşöz'e bir müdahalenin yapılabileceği uyarısında bulunmuştur.²⁶⁵

Fransa Yunan Krallığı'nın kurulmasına destek veren ülkelerden olduğu gibi, Girit meselesinde de etkin bir rol oynamış, Akdeniz politikasında etkin rolünü kaybetmemek için adaya filo göndermekten geri kalmamıştır.

Daha önce de ada sularında filosu bulunan Fransa destek amacıyla 450 personelini 27 topa sahip gambotuyla Cezayir'den Girit'e gönderdiği basında yer almıştır..²⁶⁶

Girit'deki Fransız filo kumandanı Fransız Bahriye Nezareti'ne çektiği telgrafnamede, görevli amirallere göre adaya erzak çıkışı yasaklanmadıkça Yunan gemi ve askerleri çekilmeye mecbur kalmadıkça başarılı olamayacaklarını hükümetlerine 21 Şubat 1897'de bildirdiler.²⁶⁷

Fransa Girit'teki kuvvetlerini takviyeye devam etmiş nihayet 10 Mart tarihli bir telgrafnameye göre Fransa'dan yüz elli "nefer-i bahriyyenin silah endaz olarak" Girit'e gönderilmesi için hazırlık yapmaktadır.

²⁶⁵ Arslan, a.g.e., s. 68.

²⁶⁶ **İkdam**, 24 Şubat 1897, Nr:938.

²⁶⁷ **İkdam**, 27 Şubat 1897, Nr:941.

Yine Paris'ten gelen 10 Mart 1897 tarihli telgrafnamede Fransa Meclisi'nde Girit meselesi hakkında sorulan sorulara cevaben Fransa Hariciye Nazırı Girit'te Osmanlı hukuk-u hükümransı altında devletler notası ile bazı ıslahatların yapılacağını, devletlerin adaya çıkardığı asker sayısının beş yüzden altı yüze takviye edileceği, adaya çıkmış olan Miralay Vasos kumandasındaki Yunan askerinin adadan çekileceği, çekilmediği takdirde Girit'in muhasara edileceği, hatta Yunan sahillerinin bile abluka edileceğini beyan etmiştir.²⁶⁸

Fransa Reis-i Vükelası'na Girit'in Yunanistan'a bırakılıp bırakılmayacağı sorulduğunda cevaben ancak Avrupa ittihadı ile bunların mümkün olacağını beyan ederek "Avrupa ittihadı bozuldu mu da Girit verildi" ifadesinde bulunmuş olması Fransa Osmanlı Devleti yanlısı imajını vermektedir.

Paris'ten gelen telegrafla gelen haberler de bunu tasdik eder mahiyettedir. Nitekim Fransa meclisinde azalardan birinin Fransa hükümetinin Girit meselesinde tarafsız olması gerektiğini teklif etmesi üzerine Fransa Reis-i Vükelası Fransa menfaatinin beyneldüvel iğtişasına meydan vermemekte olduğunu "Devlet-i Aliyye'nin tamamıyet-i mülkiyyesine zerrece hanel gelecek olursa sulh ve müsalemet-ı umumiyenin dahi hanel-pezir" olacağını cevaben ifade etmiştir.²⁶⁹

Fakat Fransız memur ve kamuoyu içinde Yunanlılara geçmişten gelen bir hayranlık ve Türklere karşı antipati duyan şahıslar bulunmakta, nitekim Fransa'nın Girit konsolosu Blanc 1897 isyanı sırasında Fransa Dışişleri Bakanlığı'na çektiği telegrafla İstiye de vuku bulan bir olayı Türklere'in Hıristiyanlara katliam yaptığı şeklinde bildirilmiş, Fransız kamuoyu olaya büyük tepkiler göstererek Paris'te üniversitede eğitim gören Türk öğrencilere saldırıda bulunmuşlardır. Ayrıca Provlia köyünde Fransız karakolunda görevli erlerden biri cinnet getirerek Türklere saldırmış ve bir Türkü öldürmüştür.²⁷⁰

²⁶⁸ **Sabah**, 17 Mart 1897, Nr:2623.

²⁶⁹ **Sabah**, 17 Mart 1897, Nr:2623.

²⁷⁰ Tahmizcizade, **a. g. e.**, s. 40 – 41.

Fransa İngiltere ile paralel bir politika takip etmiş, beyanlarda Yunanistan'ın işgal ve ilhak teşebbüsüne sert tepki verirken fiili icraatı sadece 1897 harbinde Yunanistan'ı Osmanlı Devleti karşısında yalnız bırakmak olmuştur.

3- Rusya

Resmi dış politikası Akdeniz'e açılmak üzerine temellenen Rusya, Osmanlı Devleti'nin Balkan ve Akdeniz'deki topraklarında sürekli faal olmaya çalışmış ve bu topraklardaki gayri Müslim tebaa üzerinde de etkili olmuştur.

Mora İsyanı'nda, 1866 Girit İsyanı'nda ve bunu takip eden dönem boyunca meydana gelmiş hadiselerde Rusya en önemli aktörlerden olarak hep meselelerin içinde var olmuştur.

1896 ve 1897 Girit isyanlarından sonra Rus donanması da diğer Avrupalı güçlerin donanmaları gibi Girit sularına gelmiş ve Rusya, İngiltere, Fransa ve de İtalya ile adanın geleceğini belirleyen devletlerden biri olmuştur.

Diğer Avrupa devletlerinden gelen haberler basında yer aldığı gibi, Türk basınında Rus kamuoyu ve siyasetçilerin fikirlerini yansıtan Rus basınından haberlerde sürekli yer almıştır.

Rusya'da çıkan gazetelere göre Yunanistan'ın Avrupa himayesini kaybettiği ve düvel-i muazzamanın sulh yanlısı olduğu Yunanistan'ın tecavüz teşebbüsünün muntazam bir hükümete yakışmadığı ve mahafil-i siyaside "takbih" görülmekte olduğu, bildirmiştir.²⁷¹

Petersburg'daki Rus gazeteleri Rusya hükümetinin Yunanistan'a muhalif olduğunu ve Avrupa devletlerini Yunanistan'a Girit için müsaade etmeyeceği resmi makamlardan aldıkları malumata göre yazarken Almanya İmparatoru II. Wilhem'in Yunanistan'a fiili icra fikrini satayışgarane takdir etmekte, ayrıca Yunanistan'ın

²⁷¹ İkdâm, 21 Şubat 1897, Nr:935.

Girit'e tecavüzüne karşı muamelede bulunmakla Girit Adası önlerinde bulunan Rus sefainin mezun olduğunu yeklisan ile yazmaktaydı.²⁷²

Bu sırada Rusya Ege Denizi'ndeki kuvvetlerini iki zırhlı göndererek takviye ederken²⁷³ Rusya'nın Atina sefiri Yunanistan'ın Girit sularındaki sefinelerini geri almasını Rusya İmparatoru adına talep eder.²⁷⁴

1897 Osmanlı-Yunan Harbi sonrasında Rusya Osmanlı Devleti'nin Girit'teki hukukunu koruma taraftarı görünmekte, nitekim Rus gazetelerin yazdığına göre Girit'teki Osmanlı hükümransini korumayı vazife bildiklerini beyan eden Avrupa devletlerine Rusya'nın tamamı ile mutabık olduğu ve Yunanistan'ın Rusya'dan kesinlikle ümitvar olmaması gerektiği beyan edilmiştir.²⁷⁵

Girit'e abluka uygulanmakta, gemiler kontrol edilmekte ve gemilerin adaya gitmesi yasaklanmışken Petersburg 10 Temmuzda Rus tüccar gemilerine ödenek almaları durumunda bundan sonra Girit'te uğrayabileceklerine dair bir mukavelename kabul edilmiştir.²⁷⁶

Basına yansıdığı kadar Rusya da diğer Avrupalı güçler gibi Osmanlı Devleti'nin Girit'teki hukukunun koruyucusu olduğu izlenimini hararetle vermektedir.Fakat Yunanistan'a karşı fiili icraatta diğer devletler gibi pasif kalmıştır

4- İtalya

Birliğini geç sağlayıp sömürge elde etme yarışında geç kalan İtalya, daha sonraki yıllarda Trablusgarp ve Onikiada meselesinde görüleceği gibi, bu husustaki

²⁷² **Sabah**, 21 Şubat 1897, Nr:2599.

²⁷³ **İkdam**, 21 Şubat 1897, Nr: 935.

²⁷⁴ **İkdam**, 22 Şubat 1897, Nr:936.

²⁷⁵ **Sabah**, 22 Temmuz 1897, Nr:2750.

²⁷⁶ **Sabah**, 16 Temmuz 1897, Nr:2744.

açığını kapatmak için Osmanlı Devleti toprakları üzerinde emeller beslemeye başlamıştır.

İtalya Osmanlı Devleti'nin topraklarının paylaşımı yarışında geç kalmamak için Girit meselesine müdahil olmak istemiştir. Girit adasında bozulan asayişin temin edilmesi amacıyla diğer Avrupalı Güçler gibi İtalya da adaya zırhlı göndermiştir.

277

Türkiye ile Yunanistan arasında Savaşı önlemek için abluka uygulaması söz konusu olduğunda ise Yarı resmi Correspondance Politics gazetesi Londra ve Roma'nın abluka teklifini reddetmediklerini, kabinelerin hala bunu müzakere ettikleri, bu karar çıkıncaya kadar Atina'ya daha şiddetli tebligatta bulunacakları ve diğer devletlerle aynı görüşleri paylaştıkları haberini neşretmiştir.²⁷⁸

Roma'dan gelen telgrafnamelere göre İtalyan Hükümeti Girit meselesinin umumi sulh için çok önemli olduğu ve düvel-i muazzama buna çözmeye yönelik mesai sarf ettiğinden İtalyan Hükümetinin bu devletlerle müttefikten hareket edeceği gazetelerde yazılmaktadır.²⁷⁹

Abluka meselesi İtalya Parlamentosu'nda müzakere edilmiş "İtalya Meclis-i Vükelası'nda Girit ve Yunanistan meseleleri ile alakalı müzakerat cereyan etmiş ve sonrasında İtalya'nın da iştiraki ile Yunanistan'ın bahren muhasarası kararının alındığı" haberinin basında yer almasıyla öğrenilirken, Girit adasının muhasaraya alınmasının mukarrer olduğunun tebliği bütün amirallere verildiği tekrar basında yer almıştır.²⁸⁰

İtalya Parlamentosu ile ilgili bu tür haberler basında yer alırken İtalya'nın Girit'teki amirali Canevaro Giritli Rumlarla yaptığı mülakatta Rumlara sakin

²⁷⁷ **İkdam**, 21 Şubat 1897, Nr:935.

²⁷⁸ **İkdam**, 27 Şubat 1897, Nr:941.

²⁷⁹ **Sabah**, 22 Şubat 1897, Nr:2600.

²⁸⁰ **Sabah**, 17 Mart 1897, Nr:2623.

olmalarının gerektiği ve Girit meselesinin bir ay zarfında çözüleceği ifadesinde bulunmuştur.²⁸¹

Sömürge elde etme yarışında geri kalmış olan İtalya'nın Girit'teki amirali Canavaro Akdeniz'de denge politikasını Girit anahtarıyla tesis etmeyi düşünerek, İngiliz politikasına karşı Girit meselesinin hallini Roma'ya getirterek Osmanlı hukuku-u hükümlerini Roma'dan yönetmeyi düşünmüştür²⁸². Böylelikle Osmanlı Devleti'nin paylaşımı mücadelesinde diğer Avrupa devletlerinden bu sefer daha geride kalmamış olacaktır.

İtalya'nın Yunanistan'ın Girit'i işgal ile ilhak teşebbüsüne tepkisi diğer Avrupalı Devletler gibi tehditkar sözlerle sınırlı kalmıştır.

5- Almanya

Almanya da İtalya gibi birliğini geç sağlayıp, sömürge elde etme mücadelesinde sanayileşmiş bir ülke olmasına rağmen diğer Avrupalı devletlerden geri kalmıştır. Büyük ekonomik menfaatler sağlamayı tasarladığı Osmanlı Devleti'ne yaklaşmaya gayret göstermiştir.

Almanya'nın Osmanlı hukukunu savunan birinci ülke olduğu basında yer alırken²⁸³ Osmanlı Devleti ile ticari ilişkilerini güçlendirmek isteyen Almanya Osmanlı Devleti lehinde görünmekte, nitekim Alman Hariciye Nazırı Yunanistan'ın tavrını eleştirmekte, düvel-i muazzamanın Osmanlı Devleti'nin kendi haklarını koruma hakkına sahip olduğu konusunda hemfikir olup bu noktada garanti verdiklerini, Alman Hariciye Nazırı Yunan kumandanına ihtarda bulunduğu, Alman gemilerinin ancak ayın yirmisine kadar Girit'e gidebileceği, Alman kruvazörlerindeki askerinin gerekirse karaya çıkacağı beyanatında bulunmuştur.²⁸⁴

²⁸¹ **Tercüman-ı Hakikat**, 28 Teşrin-i Evvel 1897, Nr:5926-726.

²⁸² **Sebil-ür-Reşad**, 3 Mayıs 1328, Adet 11 -193, s. 206.

²⁸³ **İkdam**, 21 Şubat 1897, Nr:935.

²⁸⁴ **B.O.A. Y.A.Hus 366/ 94**, 13 Rebiülahir 1314, 15 Şubat 1897.

Almanya’da çıkan gazeteler de Almanya’yı Türk yanlısı olarak gösterirken Almanya’nın Osmanlının hükümlerinde ısrarlı olduğu ve vazgeçmeyeceği ifade edilmiştir.²⁸⁵

Girit asilerini topa tutan düvel-i muazzamayı Yunan hükümetinin protesto ettiği ve münasebetlerini keseceğini haberi üzerine Alman gazeteleri bu bilgi sahih ise “kudret ve kuvvetten arı olan böyle küçük bir hükümetin o çirkin latifelerine düvel-i muazzama müsaade etmemeli, herkes Yunanlıların halini görmelidir” değerlendirmesini yapmışlardır.²⁸⁶ Alman Hükümeti tamamen Osmanlı Devleti lehinde görüldüğü gibi Alman kamuoyu da Osmanlı Devleti lehinde gayet olumlu fikirlere sahip görünmüştür.²⁸⁷

Türk basını da bu müsbet haberleri neşretmiştir. Basın Berlin’den gelen telgrafnamelere göre Alman hükümeti Yunanistan asker ve gemilerinin çekilmeye zorlanmadığı sürece müzakeratın faydasız olacağı, Yunanlılar Girit üzerindeki alakasını kesmedikçe Almanya’nın müzakerata yanaşmayacağı haberine yer vermiştir.²⁸⁸

Almanya İmparatoru’da, Hanya’da bulunan Almanya sefain-i harbiyesi kumandanına çektiği telgrafnameyle, Yunanlıların tecavüzüne ve hasmane hareketlerine mani olunmasını istemiştir.

Berlin’de yarı resmi olarak matbuatın neşrettiği bir beyanata göre,

“...bircümle düvel-i muazzama sefirlerinin Yunanistan hükümetine beynelmilel kavanine mugayir hareketlerinin sulh-u umumu tehlikeye soktuğuna dair ikazda bulunacağı bildirilmiştir. Almanya’nın ise tebligat-ı siyaside...”

²⁸⁵ **İkdam**, 21 Şubat 1897, Nr:935.

²⁸⁶ **İkdam**, 27 Şubat 1897, Nr:941.

²⁸⁷ **B.O.A. Y.A.Hus 366/ 94**, 13 Rebiülahir 1314, 15 Şubat 1897.

²⁸⁸ **İkdam**, 27 Şubat 1897, Nr:941.

bulunmamaya karar verdiği yazılmıştır.²⁸⁹

Kölnische Zeitung gazetesi Alman İmparatoru Wilhem'in Yunanistan'a karşı sert eleştiri ve tavrı ile alakalı olarak Alman halkının temennilerini dile getirdiği değerlendirmesini yapmıştır. Aynı şekilde Almanya'nın Atina sefiri de "iflas etmiş, utanmaz ve arsız" bu hükümete karşı sert açıklamalarda bulunduğunu da ifade edip, Yunanlıların rahat durmayacağının İngilizlerin alıkoyduğu iki Yunan gemisi hadisesi ile açık olduğunu değerlendirmesini yapmıştır.²⁹⁰

Alman gazetelerinin yazdığına göre Alman hükümeti Yunanistan'ın Girit'e tecavüzünü engellemek için bazı tedbirlere baş vurmaya karalaştırmış, Yunanlılara kendi memleketlerinde hücum ile Atina ve Pire'nin abluka altına alınmasını düvel-i muazzamaya teklif etmiştir. Alınan haberlere göre altı düvel-i muazzamanın bu tasvibe meyilli olduğu bildirilmiştir.²⁹¹

Atina'da Almanya sefiri diğer devlet sefirlerinin Yunanistan'ın Girit'teki gemilerini geri alması yönündeki son taleplerine iştirak etmemiş, sebep olarak ta Almanya Başvekili Almanya'nın Yunanistan Hariciyesinden aldığı cevap telegrafından sonra nasihatten anlamayan bu hükümete tekrar "icra-i nasayih" etmenin kendi şanına yakışmadığını bildirmiştir.²⁹²

Paris'ten Frankfurt gazetesine gelen bir telgrafnamede Almanya İmparatoru Wilhem'in tebligat-ı şifaiden sarf-ı nazar ile Pire önünden nümayiş-i bahri icrasını düvel-i hamiyeye teklif ettiği bildirilmiştir.

Girit meselesi hakkında Avrupa devletlerinden Almanya ile İngiltere arasında çekişme emareleri belirlemekte, nitekim Köln gazetesi 14 Mart tarihinde Yunanistan'a karşı gerekli olan cebrin sonraya bırakılmasının kesinlikle münasip

²⁸⁹ **İkdam**, 21 Şubat 1897, Nr:935.

²⁹⁰ **İkdam**, 27 Şubat 1897, Nr:941.

²⁹¹ **İkdam**, 22 Şubat 1897, Nr:936.

²⁹² **Sabah**, 21 Şubat 1897, Nr:2599.

olmadığını ve İngiltere'nin gösterdiği müsamahaya diğer devletlerce itibar gösterilmemesi gerektiğini yazmıştır.²⁹³

Almanya Yunanistan'ın işgal yolu ile Girit'i ilhak teşebbüsüne en radikal tepkiyi veren ülke olarak öne çıkmaya çalışmakta, bu noktada İngiltere ile var olan rekabetlerinden dolayı İngiltere'yi Yunanistan'a sempati duymakla itham ederek Osmanlı Devleti ile daha yakın münasebetler kurmak istemekle birlikte fiili olarak Yunanistan'a karşı herhangi bir icraatı olmamış, diğer Avrupalı devletlerle birlikte hareket etmiştir.

6- Avusturya-Macaristan

Avusturya-Macaristan da özellikle Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'daki topraklarına ilgi gösterirken milletler arası politikada bir güç olarak ortaya çıkmak ve paylaşım yarışından pay alabilmek için meseleye müdahil olmuştur.

Girit'e sefineler göndermiş olan Avusturya – Macaristan'ın en büyük torpido ve gemileri ile de Yunan sularında ki filosunu takviye ettiği basında yer almıştır.²⁹⁴

Avrupa'da çıkan bir habere göre Atina Girit için Avusturya – Macaristan himayesini düşünmüş, ama Avusturya'nın diğer Avrupa devletleri gibi Osmanlı hukuk-u hükümransı yanlısı olması sebebiyle vazgeçmiştir.

Gerçekten Viyana gazetelerine yazdıklarına bakılırsa Avusturya-Macaristan Girit'te Osmanlı hükümranlılığı konusunda düvel-i muazzama ile müttefik olduğu vurgulanmakta²⁹⁵ ve Avrupalı devletlerin tamamı Osmanlı Devleti yanlısı görülmekteydi

22 Şubat tarihli Viyana gazeteleri Girit'te asilerin karargahının düvel-i muazzama ve harp gemilerince topa tutulmaları hadisesi üzerine “sulh-i umumi için

²⁹³ **Sabah**, 17 Mart 1897, Nr:2623.

²⁹⁴ **İkdam**, 21 Şubat 1897, Nr:935.

²⁹⁵ **İkdam**, 21 Şubat 1897, Nr:935.

emin bir hareket” değerlendirmesini yapmışlar, tebligatlara rağmen Yunanistan’ın serkeşliğe devam etmesi durumunda sonuçlarına katlanacağını ifade ederek, yine Avusturya-Macaristan Hariciye Nazırı “Devlet-i Aliyye’nin tamam-ı mülkiyesine hanel getirmeksizin adada sürekli bir asayişin” sağlanması amacıyla birleştiklerini, topa tutma fiilinde İngiltere’nin dahi beraber hareket ettiğini beyan ettiğini neşretmişlerdir.²⁹⁶

Viyana’da neşrolunan gazetelere göre Hanaya’daki ecnebi konsolosları sulhu bozacak en küçük hareketlere bile muamele edilmesi yönünde emirler aldıkları, ayrıca Girit sularına gelen Yunan gemilerinin düvel-i muazzama filosunca derhal nezaret altına alınarak Pire’ye geri götürüleceğı, herhangi bir hareketlerine karşı, karşı muamelede bulunulacağı kararları alınmıştır.²⁹⁷

Avusturya – Macaristan gemileri abluka tatbikine katılmış ve nihayet Girit’te muhabere maksatlı kullanılan bir vapur Hanya yakınlarında Selino önlerinde Avusturya harp gemisince durdurularak Hanya’nın Suda Limanı’nda birkaç gün alıkonulduktan sonra salıverilmiştir.²⁹⁸

Barışın korunması için Avusturya – Macaristan Hükümeti diğer büyük Avrupa devletleriyle hem fikir olduğunu beyan etmiş, Osmanlı Devleti’nin de Avrupa ile ihtilaf yaşamadığı sürece uzlaşmanın var olabileceğini bildirmiştir.²⁹⁹

Avusturya-Macaristan diğer Avrupalı devletler ile aynı politikayı takip etmekte olduğunu göstermekte haliyle Yunanistan’ın işgal ile Girit’i ilhak teşebbüsüne tepki göstermekte olduğunu gösterme çabası içine girmiştir.

²⁹⁶ **İkdam**, 27 Şubat 1897, Nr:941.

²⁹⁷ **Sabah**, 22 Temmuz 1897, Nr:2750.

²⁹⁸ **Sabah**, 9 Temmuz 1897, Nr:2737.

²⁹⁹ **Sabah**, 17 Temmuz 1897, Nr:2745.

II. BÖLÜM

GİRİT'İN YUNANİSTAN'A İLHAK TEŞEBBÜSLERİ VE TEPKİLER

A) İlhak Teşebbüsleri, Yunanistan ve Girit Rumları

Çok küçük bir krallık olarak kurulan Yunanistan kurulduğu tarihten itibaren toprak kazanımını ve genişlemeyi bir milli politika olarak kabul etmiş, 1897 senesinde Girit'i ilhak maksadıyla işgale kalkması neticesinde Osmanlı Devleti'yle girdiği savaştan ağır bir yenilgi almıştır. 1897 yenilgisinden sonra Girit hakkında emellerini artık mümkün olduğu kadar gizli tutmaya özen göstermiş ve ilhak faaliyetlerini artık ağırlıklı olarak Girit Rumları yürütmüştür.

Bulgaristan'ın istiklalini ilan etmesi, Avusturya-Macaristan'ın Bosna-Hersek'i ilhak etmesini fırsat bile Giritli Rumlar 24 Eylül 1908 tarihinde Yunanistan'a ilhak teşebbüsünde bulunmuşlar fakat bu durum hami devletlerce kabul edilmediği gibi Yunanistan bile bunu kabul etmekten çekinmiştir.

Doğrudan ilhak yerine yavaş yavaş fiili bir durum oluşturmak çabası da devam etmekte nitekim daha önce Girit yerel kuvvetlerini eğitmek ve teşkilatlandırmak maksadıyla Girit'e gönderilmiş Yunan subayları, terfi ve maaşlarını Yunan hükümetinden almaya devam edip Yunanistan'a dönerek görevlerine devam etmeleri üzerine, Osmanlı Devleti Yunanistan'a bir nota vermiştir. Yunanistan hükümeti Bâb-ı Âli'ye cevabında Girit'te bulunan Yunan subaylarının "1882 kanunu mucibince" kadro dışına çıkarılmış olduklarını ifade etmiştir. Fakat subaylara maaş ödemeye ve terfi ile beş altı ay sonra tekrar Atina'ya çağırarak Girit Yunanistan'a bağlı gibi fiili bir durum meydana getirmekteydi. Bu durum Türk basını tarafından tenkit edilmiştir.³⁰⁰

³⁰⁰ **Tasvir-i Efkar**, 26 Ağustos 1909, Nr:87.

Hami devletlerde Girit'i Yunanistan'a bağlayacak aşamalardan birini daha yerine getirmişler ve Girit fevkalade komiseri Zaimis'in 26 Mart 1906 tarihinde askerlerini Girit'ten çekmeleri yönündeki notasını 23 Temmuz 1906'da kabul etmişlerdir.³⁰¹ Ve 1909 senesi yazı itibariyle aşamalı olarak askerlerini adadan çekmişlerdir.

Aynı yöntemle Girit Meclis-i Mebusan'ı Girit cezaresinde Yunan kanunlarının icraa-i ahkamı için doğrudan doğruya emir verilmesini Yunan hükümetine yazmıştır. Böylelikle Girit Rumları adayı Yunanistan'ın bir parçası yapmak için bir adım daha atmış olacaktı.³⁰² Yine nihai amaca yönelik yeni intihabat kanunu Girit Milli Meclisi tarafından kabul edilmiştir.

Girit Milli Meclisi'nin 9 Mayıs 1910'da Helenlerin kralı adına açılması ve bu kral adına mebusların yemin ettirilmesi, Müslüman mebuslar ile ihtilaflara ve hamî devletlerin müdahalesine sebebiyet vermiştir.³⁰³

29 Kasım 1910'da Osmanlı hukuk-ı hükümraniyesi içeren notanın Girit Hükümetine verilmesiyle Hıristiyan azalar tepki göstermiştir. Bir heyet oluşturarak protestoname hazırlamışlar ve hamî devletlerin konsoloslarına iletmişlerdir. Protesto namede daha önce 24 Eylül 1908'de ilan olunan ilhakın 15 Ekim 1910'da hamî devletlerce iyi niyetle tetkik edileceği vaat edilmiş, fakat 29 Kasım 1910 tarihli notayla Osmanlı hukuk-ı hükümraniyesi kabul edilmiştir. Bu durumu protesto eden Rum heyet hamî devletlerin velinimetleri olduklarını, lütuflarını görmekle birlikte bu küçük toplumun ilelebet güçsüz bırakılmayacağını ümit ettiklerini protesto namelerinde yazmışlardır.³⁰⁴

³⁰¹ **B.O.A., Y.Mtv. 309/113**, 14 Rebiülahir 1326.

³⁰² **Tanin**, 6 Kanun-i Sani 1910, Nr:13.

³⁰³ Tahmizcizade, **a.g.e.**, s.24.

³⁰⁴ Tahmizcizade, **a.g.e.**, s.90.

B) Osmanlı Devleti'nin Tepkisi

Girit Müslümanları can güvenliği olmadığı sebeple adayı terk etmek istemişler ve bununla ilgili Bâb-ı Âli'den talepte bulunurlarsa da bunun adanın Yunanistan'a terki anlamına geleceğinden bu isteğe Osmanlı hükümeti ihtiyatlı yaklaşır.³⁰⁵

Fakat tecavüze uğrayan Müslümanların hicret etmeye gayret göstermeleriyle hakimiyetinin tehlikeye düşmesinden endişelenen Osmanlı Devleti, düvel-i hamiyeye nezdinde her türlü müracaata bulunmuş, Londra sefirinin teşebbüsüne İngiltere Hükümetince verilen cevapta mevcut halin devam edeceği, Müslümanların emniyet altına alınacağı bildirilmiştir³⁰⁶

Osmanlı Devleti, üzerinde hakları var olan adanın hükümetince yapılan posta pulları öteden beri tanınmamıştır. Bu pullarla postanelere gelen evrak pulsuz kabul edilip posta nizamname-i dahiliyyesi ahkamına göre muamele olunmuştur. Gelen pulların bazılarında Kral George resmi bazılarında Rumca hellas ilavesi yapılmıştır. Bunlar üzeri karartılmak suretiyle imha edilmekte fakat ecnebi postanelerine gelenler hal-i aslileri ile tevzi edilmişlerdir.³⁰⁷

Yunan sefiri Griparis Tanin muhabetine verdiği beyanatta Girit'te ahalinin ara sıra ilhak teşebbüsleri olduğu matbuattan aldığı telgrafa göre yine böyle bir teşebbüsün olduğu, fakat bu haberin kendi devletince resmen tasdik edilmediği ve Yunan ahalisinin Osmanlı Devleti'ne halisane hisler beslediğini ifade etmiştir.³⁰⁸

Girit Rumlarının ilhak teşebbüslerine karşı Osmanlı Devleti Yunanistan'a bir nota vererek Girit üzerinde emelleri olmadığını beyan etmesini istemiş, 19 Ağustos 1909 günü Osmanlının ikinci notasına Yunanistan hükümetinin cevabını reis-i vükelası Mösyö Ralli Atina Sefiri Nabi Bey'e tebliğ eylemiştir.

³⁰⁵ Niyazi Ahmet Banoğlu, **Tarihte Girit ve Osmanlılar Dönemi**, İstanbul, 1991, s. 88.

³⁰⁶ **B.O.A. Y.Mtv. 129/30**, 17 haziran 1325- 12 cemziül ahir 1327.

³⁰⁷ **Tasvir-i Efkar**, 18 Ağustos 1909, Nr:79.

³⁰⁸ **Tanin**, 10 Ekim 1908, Nr:71.

Cevapta “...Yunanistan meselenin bu şekilde addedilmesine beyan-ı teessüf ederek Devlet-i Osmaniyye’ye karşı idameyi münasebetten başka gayesi olmayacağı...” beyanatında bulunmuştur. Bu ifadeler üzerine Tasvir-i Efkar Gazetesi “Şimdi Osmanlı Devleti Yunanistan’ı teminat-ı faaliyete davet etmeli” şeklinde bir tepki göstermiştir.³⁰⁹

Osmanlı Devleti Viyana sefaretı Girit bayrağının Osmanlı Devletince tanınıp tanınmadığını, sefinelere çekilip çekilemeyeceğini Bâb-ı Âli’ye sormuş Bâb-ı Âli hala üzerinde hukuksal ve egemenlik hakları olan adanın bayrağını kabul etmediğini bildirmiştir.³¹⁰

Avrupa Devletleri dahi Osmanlı Devletini Girit konusunda çok kararlı görmüşler ve Avrupa’da İstanbul’dan geldiği öne sürülen bir telgrafnamede Türkiye’nin Yunanistan’a karşı “hin-i hacette” açacağı harbin planlarına dair bazı malumat verilmiştir.³¹¹

Girit Milli Meclisi’nin Yunan Kralı namına açılması üzerine 28 Mayıs 1910 tarihinde mebusan meclisinin bir mahşer yerine döndüğü, mebusan ve ayanın devletin hukukunu çiğnetmeme yönünde kararlılıklarını sertlikle ifade ettiklerini ve gerçekten halkın hislerine tercüman oldukları ayan ve mebusanın milletin ruhunu taşıdığı dünkü celsenin İstanbul’un her yerinde yankılara yol açtığı basında yer almıştır.³¹²

C) Türk Kamuoyunda Tepki ve İnfial

1- Basın

Türk basını Girit’in bir mesele haline gelmesinden beri ve özellikle Meşrutiyet sonrası çok büyük ilgi göstererek meseleyi takip etmiş, meselenin aldığı hale göre tepkisini göstermiştir. Sadece İstanbul’da değil diğer illerde de basın

³⁰⁹ **Tasvir-i Efkar**, 20 Ağustos 1909, Nr:81.

³¹⁰ **B.O.A. Y.Mtv. 98/26**, 9 Rabiülevvel 1317.

³¹¹ **Tasvir-i Efkar**, 19 Ağustos 1909, Nr: 80.

³¹² **İkdam**, 29 Mayıs 1910, Nr:77.

meseleyi hararetle takip etmiştir.³¹³ Basın Girit meselesine olan ilgisini hiç kaybetmemiştir. Tanin gazetesinin 26 Teşrin-i Sani 1907 tarih ve 116 sayılı nüshasında, açık sütunlar köşesinde sadr-ı sabık Said Paşa'nın hatıratı adı altında Girit'in Yunanistan'a terki meselesi başlıklı yazıya yer vermiştir. Girit'in Yunanistan'a terk edilip edilmemesinin Osmanlı Devletince önemini vurgulamak için Berlin Konferansı'nda terk edilecek arazi derin bir şekilde tartışılarak, nihayetinde Girit'in verilmemesi yazıda yer almıştır.

Türk Basını Girit'in akıbetiyle meşgul olmuş, hamî devletler Girit'ten askerlerini çekince ne olacak sorusunu tartışmıştır. Hamî devletlerin asayiş için az da olsa asker bırakabileceği veya sefain gönderebileceği sanılıp, Yunanistan'ın 1897 harbinden ders aldığını ve kendisine yemek verileceğinden emin olan uslu çocuklar gibi önceden yemeğe el uzatmadığı yazılmıştır. Girit'te muhtariyetin devam edebileceği ifade edilmiş, gerekirse Hıristiyan tebaadan bir valinin de tayin edilebileceği ifade edilmekte ve Girit'in Osmanlı'dan koparılma teşebbüsünün Türk basınıca harp sebebi kabul edileceği vurgulanmıştır. Osmanlı Devleti'nin hamî devletlerin askerleri adayı boşaltınca bir nota vererek hakimiyetini Girit üzerinde devam ettiğini ve bunun hamî devletlerce de kabul edildiğini beyan ile herhangi bir vukuatın olmasını engellemeye çalışacağı haberi de basında yer almıştır.³¹⁴

Türk Basını Girit mevzuu bahis olduğunda hislenmekte nitekim;

*“Ey mezarlardan derin yüksek zemin inhitat
Ey cezire, ey mezar, ey makber derya-i muhat...
...
Düşmüşüz, yoktur seninle beynimizde farkımız
Mezalin olmaktan bugün birdir bizim afakımız”*

gibi hisli şiirlere de zaman zaman yer vermiştir.³¹⁵

³¹³ Ayşe Nükhet Adıyeke, “Türk Basınında Girit'in Yunanistan'a Katılması”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, c.1, sayı 1, İzmir, 1991. s.47.

³¹⁴ **Tanin**, 10 Haziran 1908, Nr:277.

³¹⁵ **Sırat-ı Müsatkim**, 19 Mart 1325-1 Nisan 1909, Sayı32, s.84.

Girit'ten gelen mektupları yayınlarak ilgiyi adaya çekmeğe çalışmıştır. Gelen bir mektuba göre camilere bile bayrak asmanın yasaklandığı, Müslümanlara hücum edildiği, Rum ve Yunan basının yazdığına göre İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ni ikna ettiği, Temmuz ayında düvel-i hamiyeye askerinin çekilip Yunan askerinin adaya çıkacağı bildirilmektedir. Mektup adada Müslümanların çektiği çileden herkesin haberdar olması dileğiyle bitirilmiştir.³¹⁶

Girit Hükümeti'nin yabancı gazetelere yazı yazmayı yasakladığı, yazanın adadan ihraç edileceği Girit'ten gelen mektupta bildirilmiştir. Mektuplar isimsiz gönderilmiştir.

La Turki Gazetesi muharriri İstanbul'da Avrupalı bir diplomatla yaptığı mülakatta Girit meselesinin istikbali ne olacak sorusuna karşılık diplomat bazı gerçeklerin söylenemeyeceği, meselenin kendiliğinden hallolması gerektiğini söyleyince tanınmış gazetecilerden Hüseyin Cahid köşesinde şiddetle diplomatu tenkid edip, açıkça Girit'in Yunanistan'a ilhakının düşünüldüğü, Osmanlı Hariciye Nazırı Rafet Paşa'nın böyle bir mesele yokmuş gibi davrandığı, bütün millet-i osmaniyyenin Osmanlı hakimiyetinin muhafazası için hükümetin ne gibi teşebbüslerde bulunacağını öğrenmek istediğini ifade etmiştir.³¹⁷

Basın Girit'i bir mesele diye kabul etmemiştir. Tanin gazetesi siyaset başlığı ve Girit alt başlıklı yazıda Hüseyin Cahid, Bosna – Hersek ve Bulgaristan meseleleri sonrasında tekrar Girit lakırdısı ortaya çıktı şeklinde serzenişte bulunduktan sonra, Girit ne olacak sorusunu sormakta ve sonrasında muhakemeye ve düşünmeye gerek olmadığı, zira Girit'in Osmanlı Devleti'nin bir parçası olduğu ve daima böyle olacağı, fakat gelinen noktada meselenin hem Osmanlı ve hem Yunanistan için pek fena olduğunu, hami devletlerin emaneten aldıkları Girit'ten çekilirken yerlerine Yunan askerleri mi adaya çıkacak diye sormanın manasız olduğunu, Girit'in Selanik, Yanya, Midilli gibi yerlerden farksız olduğunu, neden bu yerler içinde bu sorunun sorulmadığını, Girit'in sadece mümtaz bir vilayet olduğu, bunun da bir içi mesele

³¹⁶ **Tanin**, 1 Haziran 1908, Nr:268.

³¹⁷ **Tanin**, 4 Haziran 1908, Nr:271.

olduğunu, Yunanlıların adaya çıkmaları durumunda bunun tecavüz addedilip tecavüz karşısında bir devlet ne yapacaksa onun yapılacağı, yani harp edileceği ve sadece zayıf kaldıkları takdirde adayı terk edeceklerini ifade etmiştir.³¹⁸

Hüseyin Cahid yazısında devamla Yunanistan'ın Giritlilerce ilhaka zorlanmasından dolayı zor durumda kaldığı, zira Osmanlı Devleti'ne karşı harp anlamına gelen bu fiile karşı yoğun bir kamuoyu baskısında olduğu, fakat Osmanlı ile harbi göze alamayacağı, öyle bir vaka karşısından Osmanlı ordusunu hiçbir gücün durduramayacağını Yunanistan'ın bildiğini, meselenin onun için bir an önce çözümlenmesinin herkesin yararına olduğunu ifade etmiştir.³¹⁹

Aynı yazıda Yunanistan ve Osmanlı Devleti'nin menfaatlerinin ortak olduğu, Giritlilerin de bir an evvel huzura ihtiyaç duydukları, muhtar idarenin kaldırılmasının düşünülmeyeceği, fakat kesinlikle Yunanistan'ın atayacağı komiserin kabul edilmeyeceği, vali olarak bir Müslüman veya Hıristiyan'ın atanması gerektiği, istenirse ecnebi bir valinin düşünülebileceği, bir an evvel hariciye nezareti teşebbüse girilerek Osmanlı lehine çözüm üretmesi, aksi halde meselenin başkalarının lehine çözüleceği ifade edilmiştir.³²⁰

Viyana'dan gelen bir telegrafda düvel-i muazzamanın Girit meselesini Osmanlı Devleti'ni memnun edecek şekilde çözmek için son derece uğraştıkları, fakat Yunanistan amel-i mecbursini kabul etmek zorunda kalırlarsa Osmanlı Devleti'ne tazminat ödeneceği bildirilince Hüseyin Cahid küçük Yunanistan'ın cebren nasıl böyle bir şey yapacağı, bunun hapın yaldızlanması cinsinden bir olay olduğu, Girit'in Yunana terk niyetinde olan batılıların bu teklifini müzakereye değil katiyen işitmeye bile razı olmadıklarını söyler.³²¹

Hüseyin Cahid Girit pullarının Yunanistan'la ilhaka işaret ettiğini, adliyesinin Yunan Kralı adına icrasını yürüttüğünü ifade ettikten sonra Osmanlı Hariciye

³¹⁸ **Tanin**, 2 Haziran 1908, Nr:269.

³¹⁹ **Tanin**, 2 Haziran 1908, Nr:269.

³²⁰ **Tanin**, 2 Haziran 1908, Nr:269.

³²¹ **Tanin**, 4 Haziran 1908, Nr:271.

Nezareti'nin hiçbir teşebbüste bulunmayarak hasta durumunda görünen Girit'i öldürmediği gibi hiçbir müdahale de etmemekle suçlamıştır. Hüseyin Cahid'e göre önce hariciye vazifesini yapıp teşebbüste bulunduktan sonra kuvve-i askeriyyeyi icraya davet etmelidir. Ayrıca kuvve-i askeriyye de gerekirse Girit limanlarını top atışına tutar veya eşkiya ile savaşır, şeklinde sert açıklamalar yapmıştır.³²²

“Girit Ceziresi Hakkında Bazı Hatırat başlığıyla” Selanikli Tevfik yazdığı makalede Ermenilerin Anadolu'da olaylara yol açtıkları sıra Girit Rumlarının da Yunanistan teşvikiyle isyan ettikleri ve 1897'de yapılan harpte Yunanlıların ağır bir yenilgi alıp, Atina'nın dahi tehlikeye düştüğü anda başta Rusya olmak üzere Avrupa devletleri araya girmiş ve harp sonrası Osmanlı Devleti ile yapılan anlaşmada Osmanlı Devleti Girit'i tamamen Yunan tesirinden kurtarıp kendi hakimiyetini perçinleme şansına sahip iken bu çok önemli meseleyi çözmeyi başaramamış ve şu durumda son derece karışık olarak Girit meselesi Osmanlı Devleti'ni meşgul etmeye devam etmiştir. Bütün Osmanlıların fikrine göre Osmanlı hakimiyetinin devamı ve meselenin çözümü Avrupa'nın adalet ve hakkaniyetine bağlı olduğunu yazmış olan Selanikli Tevfik hami devletlerin askerlerini çekme tarihi yaklaştığı halde Yunanistan'ın endişesiz olmasını Yunanistan'ın meseleyi düvel-i muazzamaya bıraktığını işaret ettiğini ifade etmiştir.³²³

Meselenin uzamasının faydasız olduğu görüşünde olan Türk Basını bir an önce ne yapılacaksa hükümet ve hami devletlerce yapıp Girit'teki zulmün bitirilmesini, Müslümanlara yapılan şiddete bir an önce son verilmesini, hükümet ve hami devletlerin nazar-ı dikkatlerine arz etmiştir.³²⁴

23 Eylül 1908 tarihinde Bulgaristan'ın istiklali haberini duyan Giritliler daha tam sabah olmadan toplanıp Girit bayraklarını indirip yerine Yunan bayrakları dikmişler ve ilhak ilan ettilerse de konsoloslar bu bayrakları tekrar değiştirdiği³²⁵ haberi basında yer almış fakat aynı zamanda Bulgaristan ve Bosna-Hersek

³²² **Tanin**, 4 Haziran 1908, Nr:271.

³²³ **Tanin**, 4 Haziran 1908, Nr:271.

³²⁴ **İkdam**, 26 Ekim 1908, Nr:5181-96.

³²⁵ **İkdam**, 18 Ekim 1908, Nr:5173-88.

meselelerinin devam etmesi ve hami devletlerin müdahalesiyle büyük bir tepki ortaya çıkmamıştır.

Duygusal yazılara basın sık sık yer vermekte nihayet “Girit” başlıklı yazıda;

“...Girit kelimesi telaffuz edildi mi? Bir Müslüman, bir hakiki Türk tasvir olunamaz ki kalbinde derin bir teessür ile karışık acı bir hiss-i intikam duymasın. Gerek muzaffer bir harpten sonra mağlup bir milletten tefrik ediliyor gibi elden gitmesinden ve gerek istibdadın hataları sayesinde bi-insaf pan elenizm hudutlarının envai mezalim ve haşyanesiyle masum kanlarına boyanmasından Girit faciası millet-i osmaniyye hatırasında unutulmaz bir yara bırakmıştır. Evvelce Osmanlılara yazmak, söylemek, hatta düşünmenin yasak olduğu Girit mezalimine ibraz-ı teessüf bile edememeye mahkum edilmiş olan millet-i osmaniyye şimdi istediği gibi yazabilir... Giritli Müslümanların fikrine bakıldığında İngiltere'nin her vakit ahali-i Hristiyan ve İslamiye arasında adalet ve musavvati muhafazaya çalıştığı ifadesiyle, hatta İngiltere'nin kati surette adada kalmasını isteyenler az değildir...”

şeklinde İngiltere yanlısı ifadeler de dikkat celp etmektedir.³²⁶

Ayrıca Yunanistan ilerideki planlarını düşünerek Girit meclisinin aldığı ilhak kararını “şimdilik” reddettiği ve Müslümanların kesinlikle Giritli kardeşlerini düşüneneceği muhtariyet ilanında gizli gizli “Girit öldü. Yaşasın Girit!” dediklerini, bugünde düşünüp çalışacaklarını ifade etmiş, Fransa'nın Alsace Lorain'i varsa Osmanlıların da Girit'i olacaktır ifadesi ile yazı bitirilmiştir.³²⁷

Girit Milli Meclisi'nin Yunanistan'a ilhak çabaları 1908 senesinin son aylarında, Bulgaristan'ın istiklalini ilan etmesi ve Avusturya-Macaristan'ın Bosna-Hersek'i ilhak etmesinden sonra hız kazanmış ve 1909 senesinin ilk aylarında da mesele gündemi meşgul etmeye devam etmiştir. Türk basınının sürekli meseleyle meşgul olması neticesinde kamuoyunda da tepki hareketleri başlamıştır.

³²⁶ **Sabah**, 1 Aralık 1908, Nr:6891.

³²⁷ **Sabah**, 1 Aralık 1908, Nr:6891.

Yunan sabık başbakanı Zaimis'in Girit'te ki fevkalade komiserlik vazifesinin bitip tekrar adaya gönderilmesi söz konusu olduğunda basın "Zaimis Girit'e Gidemez" başlıklı makaleye yer vererek,

"...artık Girit'e karşı hayalat ile geçirilecek vaktimiz olmadığını, gerek galeyan-ı milli ile ve gerek Meclis-i Mebusan ve ayanımızın şiddetli protestoları ile kafî derecede ispat eyledik. Bizim metalibimizde hukuk ve insaniyet itibarıyla gayr-ı kabil-i kabul hiç bir nokta gösterilemez...hukukumuzun kutsiyet ve ulviyetine olan itimat ve hatta itikadımız, bizi her ne şekil ve mahiyette olursa olsun başka endişeden vareste tutuyor..."

şeklinde Zaimis'e karşı tepkiler dile getiriliyor.³²⁸

Aynı makalede Zaimis'in fevkalade komiserliğine dair;

"...açıktan açığa ilan ederiz ki bu eser yani bir Yunanlının Girit fevkalade komiserliğine tayin etmek üzere vücuda getirilmek istenen muhtariyet Devleti Osmaniyye'nin hukuk-ıhakimiyetine külliyen muhaliftir. Çünkü Girit'te böyle bir komiser buldukça Girit asileri ilhak hakkındaki emel-i hayal perestanelerinden vazgeçmek istemeyeceklerdir. Hükümetimizin bu memuriyete tebaa-i osmaniyye'den bir zatı intihab ettirmek imkanını görmezse, nihayet bitaraf devletlere faraza İsviçre, Flemeng, Belçika veya Danimarka gibi devletlere mensup bir zatı intihab hususunda ısrar etmekle beraber veto hakkını yani intihab olunan zatı kabul etmek veya etmemek salahiyetini kendine hasr etmeye elbet cihet edecektir. Yoksa zaten hakimiyeti bağlayan halka zayıf, çürük, hatta hayali olmuş olur." 329

değerlendirilmesi yapılmıştır.

Basın özellikle Girit Müslümanları üzerinde hassasiyetle durmuş, nitekim Hüseyin Cahid yazdığı bir makalede, Girit Adası'nda Hristiyan ahalden başka kimse bulunmazsa idi, Sisam Adası'nda olduğu gibi bir usul-ü idare kabul ederek, asakir-i osmaniyyeyi çekmenin gerekebileceği, fakat Girit'teki altmış bin Müslümanı

³²⁸ İkdâm, 28 Mayıs 1910, Nr:76.

³²⁹ İkdâm, 28 Mayıs 1910, Nr:76.

Hıristiyanların muamelatt-ı şedidesine maruz bırakmanın kabil olamayacağı yorumunu yapmıştır.³³⁰

Giritli Hıristiyan azalar Yunan Kırvalı adına meclisi açıp ilhak ilan edince Türk basını savaş çağruları yapmağa başlamıştır. Nitekim hukuk ve hakimiyet muhafazası için harp etmek zorunda kalılabileceği, fakat kimle diye sorulup, “hukukumuz açık veya gizli kimin tarafından ihlal ediliyorsa, kimin tarafından Girit’e tecavüz ediliyorsa, kimin tarafından Girit meselesi çıkarılmışsa o tarafa yürüyeceğiz”.³³¹ şeklinde cevap verilmiştir.

Aynı makalede Avrupa devletleri şiddetle tenkid edilerek;

“...Osmanlı devletinin izzet-i nefis cihetinde diğer devletlerden farklıymış gibi muamele edildiğini, eğer Avrupa devletleri dost iseler bunu filiyatta ispat etmelerinin gerektiğini, fakat Osmanlı devleti hukuku söz konusu olduğunda susmayı tercih ettiklerini ve bu politikanın bir asrı aşkın politikalarının devamı olduğu...”

ifadeleri kullanılmıştır.

Zamanın meşhur simalarından Hüseyin Cahid’ yazısında Girit’in Osmanlı gibi vasi savahile sahip bir devlet için çok mühim olduğu, donanmanın kuvveti için elimizde kalması gerektiği, muhtariyet ile ilhakın çok farklı şeyler olduğu, ilhakın kabul edilemez olduğu, adanın fethi için dökülen binlerce şehit kanının sadece bir avuç toprak ele geçirmek için olmadığı, Osmanlı Devleti’nin bahri bir devlet olacağı, ve Girit’in istikbali ne olursa olsun Osmanlı Devleti’nin bir limanı, bir gümrük deposu, bir mevki-i müstahkem istihsal etmekten sarf-ı nazar edemeyeceği, Hıristiyanların Müslümanlara yaptığı mezalimin en haşin kalpleri bile titrettiği, Osmanlı Devleti’nin Girit Müslümanlarını bu mezalimin içinde terk edemeyeceği ifade edilmiştir.³³²

³³⁰ **Tanin**, 8 Eylül 1910, Nr: 726.

³³¹ **İkdam**, 29 Mayıs 1910, Nr:77.

³³² **Tanin**, 17 Ekim 1908, Nr:78.

Sadece İstanbul ve Anadolu değil farklı bölgelerde dahi basın Girit ile meşguldür. Manastır’da neşredilen Neyyir-i Hakikat’ın yazdığına göre;

“...Giritli Hıristiyan vatandaşlarımıza gelince, o biçarelerin hiç bir şeyden haberleri yoktur. O zavallular yalnız Venizelos’la rüfekaşının Yunan fabrikalarında imal ettirdikleri iltihak düdüklarini çalarak Girit’in sahili garbisinden zuhuruna muntazır oldukları mai bandıralı yolcuları karşılamak için kaç tane İslam kurbanı kesmek lazım geleceğini düşünmekle adeta akıllarına hiffet getirmişlerdir...”

“..Yunanistan bir taraftan Girit üzerindeki hukuk-ı padişahiyye riayetkar olduğunu beyan ederken, diğer taraftan Yunanistan’a Yunanlı posta memurları tayin etmek, Girit Meclisi Milli azalarını Yunan Kralı namına yemin ettirmek, Yunanistan Meclis-i Umum-i Millisine Giritlilerden tebaası maskesiyle mebus kabul etmek teşebbüsünde bulunmak gibi Girit’e doğrudan doğruya hakim olabilmek gibi teşebbüslerde bulunuyor...”

yorumunu yapmıştır.³³³

Gelinen noktada Avrupa devletleri şiddetle tenkid edilmekte, Avrupalı devletlerin artık Girit meselesini uzatarak Osmanlıları silaha sarılmaya mecbur ettikleri ve haklarını kendilerinin almalarına müsaade etmedikleri, ne de haklarını vermeye yanaşmadıkları ifade edilip, “... bu sebeple bugün devlet-i osmaniyye baştan aşağı ayağa kalkmış durumda. Osmanlının hem mal ve mülkü gidiyor, hem de izzet-i nefsi milliyesi tahammül edilmeyecek derecede ihlal ediliyor...” serzenişlerinde bulunulmuştur.³³⁴

Bu dönemde Girit meselesi Türk kamuoyunun odaklandığı nokta olması sebebiyle Çeşitli müelliflerce bir çok kitap neşredilmiştir. Neşredilen kitaplardaki bu artış kamuoyunun meseleye ilgisinin yoğunluğuna işaret etmektedir.

Daha önce 1313 tarihiyle Hanya’da Yusuf Kenan Matbaasınca üç defa neşredilmiş olan Girit Hıristiyanlarının Osmanlı idaresine isyanı ve Müslüman ahaliye zulmünü içeren “Girid Hailesi” adlı eser, meşrutiyet idaresinde ilk defa Girit

³³³ **Sırat-ı Müsattim**, 5 Mayıs 1910, Sayı 87, s.159.

³³⁴ **İkdam**, 29 Mayıs 1910, Nr:77.

Meclisi'nin ilhak kararı alma teşebbüsü üzerine meselesinin alevlendiği 1908 senesinde, İstanbul'da Ahmed Saki Bey matbaasınca tekrar özet şeklinde yayınlanmıştır. Eser Etniki Heteria Cemiyeti'nin faaliyetlerinden başlayarak Girit'te vuku bulan şiddeti ve meselenin gelişimini anlatmaktadır.

İtihad ve Servet-i Funun gazetelerini neşreden Osmanlı Anonim Şirketi Ağustos 1325 tarihinde kaleme alınmış "Girit" adlı bir kitap yayınlamış, kitap Mora İsyanı'yla başlayarak o tarihe kadar adanın geçirmiş olduğu safhaları özetlemekte ve bol miktarda adadan fotoğraflarla manzara içermektedir.

Nazikter Muzaffer takma adıyla Yusuf Niyazi adlı müellif tarafından yazılmış, on dört sayfası Girit'te zulümden kaçmaya çalışanların hikayesini ihtiva eden "Girit Kurbanları" adlı kitapçık Edeb matbaası tarafından ve yine Girit hadiseleriyle alakalı Mehmed Asaf tarafından kaleme alınan on beş sayfalık kitapçık Şems Kitaphanesi tarafından 1326'da tab edilmiştir.

Girit ve İstanbul dışında Tahsin Bey adlı müellif de Selanik'te 1910 senesinde resimler de ihtiva eden "Girit" adlı bir eseri Selanik Asır matbaasında tab ettirmiştir.

Girit'in fethinin yaklaşık yirmi beş yıl sürüp yüz binin üzerinde şehit verilen kıymetli bir ada olduğu dönemin münevver şahsiyetlerince bilindiği ve kamuoyunun da bu hususta bilgilendirilmesi maksatlı eser yazımları devam etmiştir.

2- Devlet Adamları ve Mühim Şahsiyetlerin Tepkileri

Girit meselesi başlıklı yazıda İstanbul gazetesi muharririnin Sadrazam Hilmi Paşa ile mülakatını vermiştir. Muharririn hamî devletlerin askerlerini çekmelerinden sonra Yunanistan'ın adaya asker çıkarması halinde ne yapılacağını sorması üzerine, Sadrazam Hilmi Paşa Yunanistan'ın böyle bir şeyi yapmak niyetinde olmadığını, yaptığı takdirde Osmanlı Devleti'nin bunu tecavüz addedip gerekli olanı yapacağını ve Girit'teki hukukunu koruyacağını beyan etmiş, ayrıca hamî devletlerle

müzakerelerin devam ettiği, şu an için tedbir olarak bir icraatın olmadığı, ama kesinlikle Osmanlı Devleti'nin adadaki hukukunun korunacağı ve Girit'e bahşedilen idarenin değiştirilmesinin düşünülmediğini ifade etmiştir. ³³⁵

“Girit meselesinin suret-i hali için bir teklif” başlığıyla Hayat gazetesinin bir muharririnin ayan reis-i sanisi Gazi Muhtar Paşa ile mülakatı verilmiş, Muharririn Girit meselesinin hami devletler çekildikten sonraki hali sorusuna karşın, Muhtar Paşa'da cevaben, Girit'in Osmanlı Devletin'den kopamayacağı, buna memleketin her tarafından şiddetle muhalefet edildiği, meselenin birden bire ortaya çıkmadığı, fakat hakikaten böyle bir mesele olduğunu, çözüm olarak da Cebel-i Lübnan idaresine benzer muhtar bir idarenin tesis edilebileceğini ifade etmiştir. Vali seçiminde ise padişah tarafından seçilen üç adaydan birinin düvel-i hamiyeye tercih edilmesi ve bu kişinin de padişah onayı ile görev alması gerektiğini beyan etmiştir. ³³⁶

Giritli Hıristiyan azalar Yunanistan'a iltihak kararı alınca, Hıristiyan mebusların iltihak kararına Müslüman mebusların kahramanca karşı koyması üzerine İstanbul Meclis-i Mebusan üyeleri, ulema, eşraf ve tüccarları tarafından Müslüman mebuslara bir teşekkür telegrafı gönderilmiştir.

Telgrafda;

“Girit üzerindeki meşru haklarımızın müdafaaı yolunda Milli Meclis içinde uğradığımız tecavüz, bütün İslam ve Osmanlı aleminde büyük bir teessür uyandırdı. Büyük hami devletlerin her türlü nasihat ve ihtarları hilafına Naim Bey-zade Hüseyin Bey kardeşimize yapılan tecavüz ise medeniyet dünyasınca kınanmaktadır. Milletvekili adını lekeleyen saldırganların şu haksız hareketlerini bütün gücümüzle protesto eder, büyük devletlerce tasdik edilmiş olan Girit deki meşru haklarımızın etkili bir şekilde korunması için canını bile feda etmekten bir an bile geri durmayacak olan Osmanlıların şanına layık bir fedakarlıkla gösterdiğimiz vatanseverlikten dolayı hepinizi tebrik eder, Allah yardımı ve insanlığı sevenlerin gayretleriyle haksız saldırılardan yakında kurtulacağınızdan emin olunuz. Milli müdafaa uğrunda gösterdiğiniz fedakarca sebat ve metanetinizin devamını Allahtan temenni ederiz”

³³⁵ **Tanin**, 5 Haziran 1908, Nr:272.

³³⁶ **Tanin**, 7 Haziran 1908, Nr:274.

ifadesi ve 8 Mayıs 1326 (1910) tarihiyle, Kırşehir mebusu, Avukatlar Cemiyeti Başkanı Mahmud Mahir; Ayandan Giritli Nuri; Kafkasyalı Doktor Kara Bey; Hikmet Gazetesi imtiyaz sahibi Şehbenderzade Hilmi; Şeyh'ul-mebusan Halep mebusu Nafi; Amasya mebusu İsmail Hakkı; Berat mebusu Aziz Viriyon, Hilmi-zade Nesimi; Ankara mebusu Talat; "Jön Türk" imtiyaz sahibi Celal Nuri; Kaur-zade Muallim Mehmed Aziz; Muharririnden Ahmet Agayef; Kaur-zade Osman Nurettin; Gümilcine mebusu İsmaili Agazade Mehmed Behçet; Karasi mebusu Abdülaziz Mecdi; Debre mebusu İsmail Paşa-zade Mehmed Fuat; İpek mebusu Mahmud Bedri; Mithat Paşa damadı Süleyman Nüşet; Dolma-zade Ahmed; Kerek mebusu Tevfik; Bağdat mebusu Es-seyyid Mustafa Nuri; Bağdat mebusu Şevketî Mirza Said Paşa-zade Mirza Said; Priştine mebusu Hüseyin Fuat; Kerkük mebusu Mehmed Ali; Avukat Abdurrahman Adil; Kudüs mebusu Said El-hüseyini; Redifpaşa-zade Halil; Niğde mebusu Hayri; Doktor Sarac-zade İbrahim Hulusi; Bağdat mebusu Baban-zade İsmail Hakkı; Üsküp mebusu Necip Ziraga; Eyn Kulübü Merkez Başkanı Hoca-zade isimli mebusların isimleri yer almıştır. ³³⁷

28 Mayıs 1910 tarihinde Mebusan Meclisi'nin bir mahşer yerine döndüğü, mebusan ve ayanın devletin hukukunu çiğnetmeme yönünde kararlılıklarını sertlikle ifade ettikleri ve gerçekten halkın hislerine tercüman oldukları, ayan ve mebusanın milletin ruhunu taşıdığı, dünkü celsenin İstanbul'un her yerinde yankılara yol açtığı basında yer almıştır. ³³⁸

Osmanlı Devleti yemin meselesinden sonra hami devletleri de uyararak,

"Girit meclisi azaları tarafından Yunan Kralı namına yemin edilmesi ve Girit'e verilen ilamlarında Yunan Kralı namına tasdiri hakkında Girit'ce ittihaz olunan mükkererat Hükümet-i Osmaniyyece istihbar edilmesini müteakip geçen Perşembe günü süfera-yı osmaniyye vasıtasıyla düvel-i muazzama kabinelerine tebligat-ı lazıma ika kılınmış olduğu, tebligat ve ikada Giritlilerin mukererat-ı ahiresi yalnız hukuk-ı hükümran-i saltanat-ı osmaniyyeyi mahal olmakla kalmayıp belki de düvel-i erbaa-i hamiiyenin ahiren ittihaz ettikleri mükereratı da fek hükmünde bırakacak bir

³³⁷ Tahmizcizade, a.g.e., s.128-129.

³³⁸ İkdam, 29 Mayıs 1910, Nr:77.

muameley-i tecavüzkar olduğu için bu babda düvel-i müşareileyhin taraflarından Girit Hükümeti'ne tebliğ-i madde edilmesi ve hukuk-ı hükümran-ı osmaniyye tarafından olan o gibi muamelata taraf-ı hükümet-i osmaniyyeden hiçbir vecih ile meydan verilmeyeceği..."

açıklamasında bulunmuştur.³³⁹

"Son Notanın Cevabı" başlıklı haberde Girit Heyet-i Hükümeti'nin düvel-i hamiyeye rağmen Yunan Kralı namına yemin etmeleri ve bu hareketleri ile hem devlet-i osmaniyyenin hukuk-ı hükümranisini, hem de hükümet-i erbaanın mükerreratını ihlal eylemek cüretinde bulunanların üzerine taraf-ı hükümet-i osmaniyyenin, süferay-ı osmaniyye vasıtasıyla irsal kılınan son notaya düvel-i müşareileyhinden bazıları tarafından evvelki gün cevap varid olduğu ve mezkur cevapların devlet-i osmaniyyenin haklı olduğunu bildirdiği basında yer almıştır.³⁴⁰

Türk edebiyatının ve fikir hayatının mühim şahsiyetlerinden Namık Kemal Girit Müslümanları hakkında Tasvir-i Efkar gazetesinde yayınlanan bir makalesinde;

"Girit de felakete uğramış olan kardeşlerimiz adanın karışıklığına bakarak mülklerini satıp başka yerlere göç etmek ellerinde iken, vatanın, ana vatandan ayrılmaması için sabır ettiler. Millet uğrunda hasıl olan bunca yaralar, merhametsiz kalmış, vatanını korumak için gece gündüz çarpışan vücutlar açlıktan takatsiz kalmıştır. Feryatlarını bizden başka kim işitsin? Onlar, vatanımıza elden gelen hizmeti yaptılar. Bizde onlara elimizden gelen yardımı yapalım... Yardım severlik ve insanlık böyle günde belli olur. Biz acizlerin gönlünü kazanmakla dünyada şan almış bir milletiz. Böyle şerefli bir unvanımızın lekelenmesi yakışık kalır mı?"

ifadeleri ile Girit Müslümanlarının Girit'de göstermiş olduğu vatanperver mücadeleyi takdir ederken, kamuoyunu Girit Müslümanlarına yardıma davet etmiştir.³⁴¹

Girit Türklerinin önemli şahsiyetlerinden biri olan Tahmizcizade Mehmet Macid'de Avrupa'da bulunan önde gelen Türk ilim ve fikir adamlarına mektuplar

³³⁹ **Tanin**, 9 Kanun-i Sani 1910, Nr:16.

³⁴⁰ **Tanin**, 11 Kanun-i Sani 1910, Nr:18.

³⁴¹ Tahmizcizade, **a.g.e.**, s. 33.

göndererek Müslümanların adada ki içler acısı durumu hakkında bilgi verirken, Girit Müslümanları ve Osmanlı Devleti lehinde Avrupa’da lobi faaliyetleri yapılmasını ve Avrupa ahalisinin Girit hadiseleri hakkında aydınlatılması ricasında bulunmuştur.

Londra’da bu maksatla meşhur şair Abdülhak Hamid ile mektuplaşmıştır. Şair Abdülhak Hamid Tahmizcizade Mehmet Macide göndermiş olduğu 20 Temmuz 1907 tarihli mektubunda İslam aleminin en büyük ızdırabının Girit de olduğunu bildiğini ve bu durumun müsebbiplerini lanetlediğini yazmıştır.³⁴²

Yine şair Abdülhak Hamid Tahmizcizade Mehmet Macid’e göndermiş olduğu 22 Nisan 1908 tarihli mektubunda;

“...Canib-i hükümet-i seniyye den aldığımız emirlere imtisalen ahval-i elime-i meskure hakkında i’la ettiğimiz feryatlara karşı Frenklerin sağır ve tasvir olunan facialara inanmakta ise gayet ağır oldukları tecarib-i adideyle sabit olan umur-ı muhayyiredendir. Devlet-i aliyye nin izdiyad-ı kuvvet miknetine ve memleketimizde bir sada-yı milli zuhuruna intizar etmekten gayri yapılacak tedbir olmayıp ehl-i salibin muhacemat-ı hak-şikenanesi ancak o zaman nihayet-pezir olabilir...”

ifadeleri ile devletin güçlenmesi ve sabırla bu meselenin halledilebileceğine inandığını beyan etmiştir.³⁴³

Tahmizcizade Avrupa’da lobi oluşturma faaliyetlerinden biri olarak da uzun yıllar Cambridge Üniversitesi’nde ders vermiş Halil Halid Bey ile mektuplaşmıştır. Halil Halid Bey Tahmizcizade Mehmet Macid’e yazmış olduğu 23 Teşrin-i Evvel 1907 tarihli mektubunda kendisine düşenin Girit meselesi için büyük gazetelere mektup yazmak olduğunu, fakat İngiliz gazetelerinin bu tür Müslümanların uğradığı saldırılara pek ilgi göstermeyip, eğlenceli, hoş makaleleri kabul ettiklerini ifade etmiştir.

Yinede Halil Halid Bey Hanya’dan gönderilen mektubu tercüme ederek Times gazetesine gönderilmiş ve gazetede yayınlanmıştır. Mektupta Girit’te İngiliz işgali altında bulunan bölgede zulüm yapıldığı, Müslümanların köylerdeki mahsullerine gidip bakamadıkları, Müslümanların yok edilmek ve adadan göçe

³⁴² Tahmizcizade, **a.g.e.**, s. 55.

³⁴³ Tahmizcizade, **a.g.e.**, s. 55- 56.

zorlanmak için Rumlar tarafından öldürüldükleri ifadelerini içermektedir. Bunun sonunda Halil Halid Bey sormaktadır;

*“...Sultanın idare ve himayesini iyi görmeyen dört büyük devletin (düvel-i muazzama) adayı yerli Müslümanların malını, hayat ve namusunu korumaktan aciz bulunan Yunan hükümetinin idare ve nezaretine terk etmesi ve Müslüman ahalinin mukadderatını yerli zalim Rumların eline teslim eylemesi adalete uygun mudur ?...”*³⁴⁴

Halil Halid Bey mektubunun sonunda;

“...milyonlarca ehl-i İslamın Avrupa payitahtlarında birer vekil-i hususileri, mürevviç-i efkar olacak itimatlı adamları bulunmuyor ki. Böyle şeylere bakan, Frenk gazetecilerini ikramla, rüşvet ile ehl-i İslama müfid şeyler yazdırmağa teşvik etsin. Girit Müslümanlarından hal-ü vaktine hala halel gelmemiş ve birkaç zat kalkıp da Avrupa'ya bir heyet-i iştikâiye gönderebilseler belki sadalarını biraz işiten olur...”

şeklinde lobi yetersizliğinden ve yeterince faaliyette bulunamamaktan Müslümanlar adına şikayet etmektedir.³⁴⁵

Hariciye Nazırı Rafed Paşa bir gazetede mülakatında sorulan soruya cevaben Girit'e yapılacak bir tecavüz durumunda hükümetin her fedakarlığa katlanacağını beyan etmiştir. Tanin gazetesi hariciye nazırının her hamiyetperver Osmanlı gibi cevap verdiğini ifade etmiştir. Fakat paşanın Girit meselesini inkar etmekle böyle bir meselenin olmayacağı anlamına gelmeyeceği, ortada bir mücadele olduğunu aşikar olduğu ifade edilmiştir.³⁴⁶

Osmanlı rical-i askeriyesinden ismi gazetelerde ifşa edilmeyen bir şahsiyet de Avrupa gazetelerinin biriyle yaptığı mülakatta Girit meselesinin halli için fikri sorulduğunda, kendileri ve bütün Türkler için Girit diye bir meselenin mevcut olmadığı, Osmanlı hukukunun adada devam ettiği ve talep ettikleri şeyin Osmanlı

³⁴⁴ Tahmizcizade, **a.g.e.**, s. 58.

³⁴⁵ Tahmizcizade, **a.g.e.**, s.57.

³⁴⁶ **Tanin**, 4 Haziran 1908, s.271.

nüfuzunun adada takviyesi olduğu ifadesiyle, Girit'i 1866 isyanından beri bir mesele haline getirmeye çalışan Avrupalı güçlere tepkisini dile getirmiştir.³⁴⁷

İkdam gazetesi "Girit Hakkında Kati Bir Teşebbüs" başlığı altında çıkan yazıda 27 Mayıs günü öğleden sonra ricalden şahsiyetlerin bir teşebbüsü verilmekte;

*"Beyoğlu'nda oyun salonunda mebusan ve ayandan vesayir ricalden mürekkebe bir içtima akdedilmiş. Üç saat süren müzakerat Girit hakkındadır. Son günlerde bütün Osmanlılık tarafından bir katiyet ile hale ihtiyaç gösterdiğinden zevat-ı müctema evvel emirde hükümete son derece kadar her ne gibi fedakarlık ihtiyarını istilzam eder ise etsin müzahir olmaya ve bu hususta meclisi mebusanın hükümeti beyanatı katiye ile teyit etmesini tahtı kararı almıştır. Osmanlılık hukukunun muhafazası için bütün alemler medeniyete birer beyanname gönderilmesi dahil tekrar etmişlerdir. Diğer mukarrerat matbuata tebliğ edilecek, bunun için heyet-i kalemiye teşkil edilmiştir. Girit meselesi hali hazırda sözden ziyade vasıta-i müessire ile halledilmesi muhtaç ise de evvel emirde bil-cümle vesait müsalemat istimal ettikten sonra o vesait müracaat lazım geleceğinden zevat-ı müctemanın kararlarını en son azm ile nişanedar eylemelerini menafi-i milliye namına talep ederiz."*³⁴⁸

3- Mitingler ve Protesto Telgrafnameleri

Türk kamuoyunun özellikle Anadolu insanının zihni devlet işleri ile sürekli olarak meşgul olmuş fakat Girit meselesinin alevlendiği dönemlerde iç ve uluslar arası meselelere ilgi daha da çok artmıştır.

Anadolu ve Osmanlı Devletine bağlı muhtelif bir çok bölgeye seyahatler yapıp izlenimlerini Tanin gazetesinde yayınlayan Ahmet Şerif Anadolu ve Rumeli insanı ile Şam insanlarını kıyaslarken "...mesela, Anadolu'nun veyahut Rumeli'nin bir köyceğizinde köylü Hasan Dayı en büyük düşünceleri ve dertleri arasında Girit meselesini veyahut devletin gemi alması olduğunu düşünür ve kendi hükmüne göre, genel durumdan bir pay alırken..." Şam'da bu tür düşüncelere rastlanmadığını ifade ile Anadolu insanının devletin durumu hakkındaki hassasiyetini dile getirmiştir.³⁴⁹

³⁴⁷ **Tasvir-i Efkar**, 4 Temmuz 1909, Nr:35.

³⁴⁸ **İkdam**, 28 Mayıs 1910, Nr:76.

³⁴⁹ Ahmet Şerif, **Arnavutluk'ta Suriye'de, Trablusgarp'da Tanin**, Haz. Ahmet Çetin Börekçi, c. II, TTK, Ankara, 1999, s.110.

Meşrutiyet rejiminin de kamuoyunun siyasi meseleler hususundaki fikirlerine müspet tesir yaptığı iddiasında bulunan Ahmet Şerif, Balıkesir'deki gezisinde ahalinin Girit meselesi ile pek ziyade meşgul olduğunu ifade edip, meşrutiyet rejimi ile ilgili gayet olumlu fikir beyan ederken, “vatan ve milletin sefih, zalim bir hükümdarın elinden oyuncak olmaktan kurtarıldığını sezen halkın artık bir avuç toprağı vermeye razı olmayacağı hakkındaki azimleri pek kesindir” ifadeleriyle daha önceki idare için hayli ağır ithamlarda bulunmaktadır.

Balıkesir'de Girit'in Yunanistan'a ilhak teşebbüsü sebebiyle akdedilen bir mitinge de şahitlik eden Ahmet Şerif izlenimleriyle ilgili olarak;

“Hatta, bugün, bin beş yüz kişi hazır olduğu halde, cami-i kebir önünde, bir miting yaptılar. Bir hoca efendi, Girit'in tarihi durumundan, Osmanlılar tarafından zabtı için yapılan fedakarlıklardan, bu uğurda dökülen kanlardan bahsederek, şimdi ne gibi entrikaların neticesi olarak Akdeniz'in anahtarı olan bu güzel adanın, vatanın vücudundan koparılmak istendiği ve bu konuda bütün Osmanlı beldelerinden, Osmanlıların genel kalbinden, protesto, şikayet sesleri yükselmekte olduğuna ve tabii olarak, Balıkesir halkının da, bütün Osmanlılarla beraber olduğunu açıklaması üzerine, heyecanlı bir kitle meydana getiren halk tarafından, protesto bağrışları yükseldiği ve şu kararlarını bildirmek ve ilgili makamlara açıklamak üzere, hükümete, oradan da askerlik dairesine gittiler. Hükümet dairesinde, mutasarrıf paşa halka teşekkürle, şu karardan ilgili makamları haberdar edeceğine söz verdi, askerlik dairesinde, binbaşı efendi, askerle milletin bir vücudun organları olduğunu, milletin emellerinin, daima, askerlerinde, en aziz emellerini meydana getirdiğini kısa bir nutukla açıkladı ve toplantı son buldu.”³⁵⁰

ifadelerinde bulunmuştur.

9 Teşrin-i Evvel 1909 tarihinde Sultan Ahmet'de büyük bir miting tertip edileceği basın yoluyla Türk kamuoyuna ilan edilmiş ve miting heyeti miting programını gazetelerde ilan etmiştir.

Verilen miting programına göre saat 8'de Sultan Ahmet Meydanı'nda toplanılacağı ve nutukların irat edilmesinden sonra Meclis-i Mebusan'a gidilerek

³⁵⁰ Ahmet Şerif, **a.g.e.**, s.89.

Soğukçeşme kapısından Bab-ı Aliye girilip sadaret makamına protestonamenin tevdi edileceği, sonrasında herkesin işine gitmek üzere dağılacağı ilan edilmiştir.³⁵¹ Miting heyeti yayınladığı bildiri de miting amacının Yunanistan'ın Girit'i ilhakı şayiaları üzerine Osmanlıların "müttehidin" ve "müttefikin" itirazlarını alenen beyan etmeleri olduğu ve bu mitingde "fark-ı siyasiyye ve şahsiyatın katiyen mevzubahis olmayacağı, Osmanlıların terbiye-i milliyemize layık umum Osmanlı kardeşlerimizin program dahilinde kemal-i intizam ile hareket buyuracaklarının muhakkak olduğu da bildirilmiştir. ".³⁵²

Basında yer alan diğer bir habere göre hukuk fakültesi öğrencileri Girit'in Yunanistan'a ilhakı şayiaları üzerine bir içtima tertip etmişler ve konferans salonunda izdiham yaşandığı ve bundan dolayı konferans verecek zatın bazısı bahçede bazısı salonda konuşmak zorunda kalmasından anlaşıldığına göre sadece hukuk fakültesi öğrencileri değil tüm mekatib-i ilmiyyenin alaka göstermiş olduğu ve bunun efkar-ı umumiye-i Osmaniyyenin azm-i katiyyesine bir delil olduğu ifade edilmiştir.³⁵³

9 Teşrin-i Evvel 1909 tarihinde Sultan Ahmet meydanında icra edilmiş miting basında büyük yankı bulmuştur. Haberi ilk sayfasında "Büyük bir gün büyük bir millet" başlığıyla ilk haber olarak veren Tanin gazetesi Sultan Ahmet meydanında toplanmış kalabalık için "... taş, toprak, ağaç, hava, sema insan kaynıyor yek vücud oluyor ve ortaya bir mahluk-ı tecessüm çıkıyor: hamiyet-i Osmaniyye"³⁵⁴ Sabah gazetesi ise haberi Tanin gazetesi kadar önemli bulmamış ve orta sayfalarında daha az yer vererek ahalinin sabah erkenden toplanarak ellerinde bayraklarla "Girit

³⁵¹ **Tanin**, 9 Teşrin-i Evvel 1909, Nr: 158.

³⁵² **Tanin**, 9 Teşrin-i Evvel 1909, Nr: 158.

³⁵³ **Tanin**, 9 Teşrin-i Evvel 1909, Nr: 158.

³⁵⁴ **Tanin**, 10 Teşrin-i Evvel 1909, Nr: 159.

Osmanlılarıdır” sloganlarıyla coştuğunu nutukların irad edilmesinde sonra, Bab-ı Ali’ye gidilerek mitingi tamamladıklarını anlatmıştır.³⁵⁵

İrad edilen nutuklarda fedakarca vatan uğruna kendini kurban eden şehitlerden bahsedilerek şimdiki Osmanlıların babasının bıraktığı serveti yiyen veya kaptıran sefil veraseler gibi olmayacaklarını iki buçuk asır önce büyük düşüncelerle, şecaatle adayı fetheden Köprülülerin, gazilerin, o koca Osmanlıların eserini takip edeceklerini atalarının kabirlerini buldukları adayı asla teslim etmeyeceklerini, teşkil edilen şu kuvvetin karşısında hiçbir kuvvetin gelemeyeceği ifade edilmiş “Yaşasın Girit Vilayet-i Osmaniyyesi” sloganları atılmıştır. Muhtelif kazalardan gelen protesto telgrafları meydana okunmuştur.³⁵⁶ Uzun süredir protestoname okumak isteyen hukuk fakültesi öğrenci ve mezunları aynı meydana geldikleri halde izdiham sebebiyle protesto nameyi okuyamamış ve başka bir yerde sonradan okumaya karar vermişlerdir.³⁵⁷

Nutukların irad edilmesinden sonra mitinge iştirak eden heyetler Meclis-i Mebusan önüne gelerek mebusan-ı kiram pencerelerde bulunduğu halde “Yaşasın Girit, Yaşasın Osmanlılar, Yaşasın Millet Meclisi” sloganlarını atmışlardır. Mebusan Reisi Ahmet Rıza Bey irad ettiği nutukta Girit’teki haklarına istinaden mukaddes bir hukukun var olduğunu bunu daima muhafaza etmek için çalışacaklarını, zaten seçilmiş olan mebusların gece gündüz çalıştıkları ve Meclis-i Mebusan’ın hukuka riayetle iş görüp çalıştıklarını beyan ettikten sonra ahaliden dağılmalarını rica ettmiştir. Ahmet Rıza Beyin ardından Gazi Ahmet Muhtar Paşa da devletin hukukunu korumaya çalışacağını, gösterilen itidale teşekkürle müsterih ve emin olmaları tavsiyelerinde bulunmuştur.³⁵⁸ Daha sonra ayandan Manastırlı İsmail Hakkı Efendi ahalinin gösterdiği ittihattan iftihar duyduğunu ve bundan ayrılamamaları temennisinde bulunduğu halde ahali yine dağılmamış, Şura-yı Devlet Bidayet Mahkemesi kapısından Bâb-ı Âli’ye giren bir heyet Sadrazam hazır olduğu halde

³⁵⁵ **Sabah**, 10 Teşrin-i Evvel 1909, Nr: 5253.

³⁵⁶ **Tanin**, 10 Teşrin-i evvel 1909, Nr: 159.

³⁵⁷ **Sabah**, 10 Teşrin-i Evvel 1909, Nr:5253.

³⁵⁸ **Tanin**, 10 Teşrin-i Evvel 1909, Nr: 159.

onun namına Aziz Bey mesele üzerine konuşmuş ve ardından mitingi nihayete erdirmişlerdir.³⁵⁹

Basında da muhtelif şehir ve kazalardan gelen protesto telgrafnameleride neşredilmiştir. Manastır Osmanlı İttihat Kulübü'nün Tanin idarehanesinden Girit Heyet-i Riyaseti'ne göndermiş olduğu telgrafnamede “Osmanlı kitle-i cemiyetinin cüz-i mühim-i hamaseti olan Manastırlılar Girit için vuku bulan teşebbüsat-ı vatanperveranemize teşekkürle manen iştirak ederler. Vaktiyle haberdar olarak bugünkü mitinge maddeten iştirak edemediklerinden müteessifirler ve bu uğurda her türlü fedakarlığı ifaya amade olduklarını arz ile kesb-i şeref eylerler.”³⁶⁰ Neşredilen bazı telgrafnamelerde yüz binlerce evlad-ı vatanın hun-i şehadetiyle fetholunan bu adanın kanlarının son damlasına kadar muhafaza edileceğine yemin edilmekle birlikte kadınların dahi canlarını fedaya hazır oldukları beyan edilmiştir.³⁶¹

İstanbul basınına gelen 4 Ağustos tarihli telgrafnamede Bolvadin'de bir miting aktedildiği bildirilmiş, belediye reisi Hasan Hüseyin ile müftü Mehmet Ali'nin imzaladığı telgrafname;

“40 bin nüfusa havi kazamız halkı Girit üzerindeki hak-ı hakimiyetimizin tasdiki için can ve mallarını isar ve ibzale müheyya haldedir. Hukuk-i meşrua-i osmaniyye vuku bulacak ufak bir tecavüzü hazm edemeyip kanları ile temizlemek suretiyle ecdatımızın kahramane hareketlerine imtisal etmek üzere ahd-ü peyman eylediklerinin ve nisvanımızın bile bu hususta hiss-i hamiyet-i vataniyye izhar etmekte bulduklarını arzına memur bulunduğumuz maruzdur.”

metnini içermektedir.³⁶²

Bolu'dan ulaşan 28 Kanun-i Evvel 1325 tarihli telgrafnamede Girit Meclisinin Yunan Kralı namına yemin etmesinin Bolu ahalisini galeyana getirdiği, ecdat kanıyla yoğrulmuş olan cezirenin ecnebi eline geçmesini kati suretle kabul

³⁵⁹ **Tanin**, 10 Teşrin-i Evvel 1909, Nr:159.

³⁶⁰ **Tanin**, 10 Teşrin-i Evvel 1909, Nr:159.

³⁶¹ **Tanin**, 10 Teşrin-i Evvel 1909, Nr:159.

³⁶² **Tasvir-i Efkar**, 19 Ağustos 1909, Nr:80.

edemeyeceklerini, Girit hakimiyetinin Osmanlı Devleti lehine teyidi için Meclis-i Mebusan Heyet-i Umumisi'ne istirhamda bulduklarını beyan etmişlerdir.

Telgrafname bildirisinde mutasarrıf vekili, müftü, belediye başkanı, ceza reisi gibi mahkeme azaları gibi önemli şahsiyetler yanında, gayri Müslim vatandaş isimleri de yer almıştır.³⁶³

Gerede'den çekilen 28 Kanun-i Evvel tarihli telgrafnamede ilhakı kabul etmektense ölmeye hazır oldukları ve her türlü fedakarlığa amade bulduklarını yeni kabineye ancak Girit'te Osmanlı hakimiyeti teyit edilirse itimat edecekleri noktasına dikkatlerinin çekilmesi ricasında bulunulmuştur. Kaymakam ve ileri gelenlerin imzalarının yer aldığı telgrafnamede hükümetin dikkati çekilmeye çalışılmıştır.³⁶⁴

Mudurnu'da 27 Kanun-i Evvel tarihli telgrafnamede benzer şekilde ilhakın kabul edilemeyeceği, her türlü fedakarlığa hazır olduğu ve mebusan Riyaset-i Celilesi'ne umumiyetle müracaat edildiği, müftü ve belediye reisi gibi önemli şahsiyetlerin isminin geçtiği telgrafnameden anlaşılmaktadır.³⁶⁵

Girit hakkında Memalik-i Saire-i Osmaniyye'nin muhtelif cihetlerinde akd edilen miting heyetleri tarafından Meclis-i Mebusan riyaset celilesine varid olan telgrafnamelerinde başlığıyla 11 Mayıs 1326'dan itibaren Meclis-i Mebusan'a miting heyetleri tarafından gönderilen ve miting heyeti reisi ile yapıldığı şehrin ileri gelenlerinin ismi yazılı olarak telgrafnameler yayınlanmıştır.

Girit Meclis-i Millisi'nin Yunan Kralı George namına sadakat yemini etmesi üzerine yapılan mitingler detayları ile verilmiştir.³⁶⁶ (26 Nisan'da Girit meclisi Yunan Kralı namına yeminle açılmıştır)

³⁶³ **İkdam**, 12 Kanun-i Sani 1910, Nr:19.

³⁶⁴ **İkdam**, 12 Kanun-i Sani 1910, Nr: 19.

³⁶⁵ **İkdam**, 12 Kanun-i Sani 1910, Nr:19.

³⁶⁶ **Takvim-i Vakayi**, 11 Mayıs 1326, Nr:538.

Manastır'da tertip edilen ve 20 bin kişinin iştirak ettiği miting sonrasında Meclis-i Mebusan'a çekilen 30 Nisan 1326 tarihli telgrafnamede Girit meselesi Manastır ahali tarafından bir namus meselesi olarak kabul edilmiştir ve savaş göze alınmıştır.

“...Girit'i düşman kaparsa Osmanlıların hayatını, canını, gasp etmiş, Osmanlının namusunu çiğnemiş demektir ki, biz Osmanlılar bir neferimiz kalıncaya kadar Girit'in gasıbı olacak düşmanımızla boğuşmaya hazırız...” içerikli telgrafnamenin altında gayri Müslimlerinde isimlerinin olması dikkate değer.³⁶⁷

İzmir'de yapılan miting sonrası Meclis-i Mebusan'a 30 Nisan 1326'da çekilen telegrafda “Dünyada takdis edilen yalnız hakır” cümlesi ile başlayıp ada fethinde yüz binlerce can verildiği ve ada meclisinin Yunan Kralı namına yeminle açılmasının Osmanlı hukuk-ihükümranlığını tahkir ettiğini, bunu protesto ettiklerini ve eğer Osmanlı hukuk-ihükümranisi ihlal edilecek olursa ona karşı zaten mülk-i meftuh olan Teselya kıtasının işgali için ilan-ı harp edilmesi teklif edilmiştir.³⁶⁸

Selanik'te yapılan mitingde, miting komisyonunun çektiği 1 Mayıs 1326 tarihli telgrafnamede “...Girit Osmanlı kanıyla yoğrulmuştur. Bu kan şu damarda cereyan ettikçe o toprak yine Osmanlılarındır...” şeklinde tepki dile getirilmiştir ve Osmanlı lehine teşebbüste bulunup üç gün içinde bunun ilan edilmesi talep edilmiştir.³⁶⁹

29 Nisan 1326'da Edirne'de içtima eden mitinge de kırk bin kişi katılmış ve Meclis-i Mebusan Riyaseti'ne gönderilen telegrafda Girit Milli Meclisi'nde gayri Müslim azaların Yunan Kralı namına yemine cüret etmesi Edirne muhitinde pek elim tesirata mucip olduğu, halkın galeyana geldiği, düvel-i erbaa'nın Hukuk-i Osmaniyye hakimiyeti lehine hareket edeceklerinden şüpheleri olmamakla birlikte Hukuk-i Osmaniyye müdafaası için kuvvet kullanmak gerekirse kanlarının son damlasına

³⁶⁷ **Takvim-i Vakayi**, 11 Mayıs 1326, Nr:538.

³⁶⁸ **Takvim-i Vakayi**, 11 Mayıs 1326, Nr:538.

³⁶⁹ **Takvim-i Vakayi**, 11 Mayıs 1326, Nr:538.

kadar bu uğurda fedakarlıktan çekinmeyeceklerini ifade etmişlerdir. Birçok yerde olduğu gibi, Belediye Reisi Muhammet Fuat miting komisyonu başkanlığı yapmıştır.
370

Drama’da yapılan 30 Nisan 1326 tarihli miting sonrası çekilen telegrafda düvel-i hamiyenin teminatının senet olarak ittihaz edildiği, fakat Girit’in vatandan koparılamayacağı ve buna kalkışıldığı takdirde kanlarının son damlasına kadar fedakarlığı milletin göze aldığı yazılmıştır. Miting komisyonu başkanlığını belediye reisi Muhammed Emin yapmış Müslim ve gayri Müslim azalar telgrafnameye imza koymuşlardır.³⁷¹

29 Mayıs 1326’da Avrethisar’da yapılan miting sonrası çekilen “...Millet-i Osmaniyye’nin sertac-ı kıymettarı Girit adasının yed-i emanete alan düvel-i hamiyeye’nin icraat-ı adaletkaranesine rağmen bu kerre küşad edilen Meclis-i Milliye’nin Yunan Kralı namına tahlif-i icra edildiğini, evrakı matbuada görülmekle kulub-ı osmaniyan dagdar-ı teessüf olmuştur..“ şeklinde başlayan telgrafnamede Osmanlı ahalinin düvel-i hamiyeye’ye itimat ettiklerini fakat düvel-i hamiyeye’yi bile dinlemeyen Girit Rumlarına hadlerini bildirmek için mal ve canlarını feda etmekten kaçınmayacaklarını yazmışlar, telgrafnameye gayri Müslim belediye reisi, Rum Metropoliti, Müftü ve Katolik reisi imza koymuşlardır.³⁷²

Kavala’dan gelen telgrafnameye göre Avrupa’ya güven belirtirken hükümete güvensizlik particiliğe işaret etmektedir;

“...Burada toplanmış olan anasır-ı mutelifden mürekkep otuz bin halkın bu uğurda hükümet-i seniyye’nin evamirine tevfikân her suretle kanlarının son damlalarını akıdarak mal ve canlarını fedaya hazır bulduklarını ve hiçbir kuvvetin bizleri bu azim ve niyetimizden çeviremeyeceğini beyan ve düvel-i hamiyenin bu babdaki hissiyat-ı adaletkaranelerine emin olmakla beraber hükümetimizin göstermekte olduğu ihmali otuz bin kişi namına şiddetle protesto eyleriz...”

³⁷⁰ **Takvim-i Vakayi**, 12 Mayıs 1326, Nr:539.

³⁷¹ **Takvim-i Vakayi**, 12 Mayıs 1326, Nr:539.

³⁷² **Takvim-i Vakayi**, 12 Mayıs 1326, Nr:539.

Telgrafnamenin altında belediye reisi Ahmet Mümtaz, Haham ve Metropolitin imzaları bulunmakta.³⁷³

Gelibolu'dan 24 Nisan 1326'da çekilen telegrafda Avrupa düvel-i hamiyesinin hulus-ı niyetle verecekleri karara razı olmakla birlikte Yunanlıların gayri meşru bir idare kurmaya çalışmalarına karşı askerimiz, donanma ve mevcudiyetle harekete hazır olduğuna dair yemin edilmiştir. Başta Belediye Reisi Bekir Sıtkı olmak üzere eşraftan ve gayri Müslimlerden imzalar atılmış, Avrupa devletlerine şartlı güven işaret edilmiştir.³⁷⁴

30 Nisan 1326'da Dedeoğaç'ta beş bin kişinin katılımıyla gerçekleşen miting Girit'teki durum protesto edilerek ve kanlarının son damlalarına kadar fedakarlık yeminleri edilmiştir. İstanbul'a çekilen telgrafnamenin altına Müslim ve gayri Müslimlerin önde gelenleri imza koymuşlardır.³⁷⁵

Petriç'te 30 Nisan 1326'da akd edilen miting sonrası çekilen telgrafnamede düvel-i erbaa'nın açıklamalarına rağmen her hangi bir aksi durum olursa müdahalede karar kılınmış ve Girit'te vuku bulan Yunan Kararı namına Hıristiyan azaların yemin etme meselesi protesto edilmiştir. Gayri Müslim, Müslim ve Bulgar ruhani liderleri telgrafnamenin altına imza atmışlardır.³⁷⁶

30 Nisan 1326'da Kırcaali ve civar kazalar ahalisi Girit Rumlarının, Girit Milli Meclisi'nde Yunan Kralı namına yemin etmelerini protesto edip, her karış toprağı şehit kanı ile yoğrulmuş Girit'te Osmanlı hakimiyetini korumak için her fedakarlığa katlanmaya hazır olduklarını ifade etmişlerdir.³⁷⁷

Dimitoka'da 30 Nisan 1326'da hükümet konağı önünde yapılan mitingden sonra çekilen telgrafnamede Giritli Hıristiyan azaların Yunan Kararı namına yemin

³⁷³ **Takvim-i Vakayi**, 13 Mayıs 1326, Nr:540.

³⁷⁴ **Takvim-i Vakayi**, 12 Mayıs 1326, Nr:539.

³⁷⁵ **Takvim-i Vakayi**, 12 Mayıs 1326, Nr:539.

³⁷⁶ **Takvim-i Vakayi**, 12 Mayıs 1326, Nr:539.

³⁷⁷ **Takvim-i Vakayi**, 12 Mayıs 1326, Nr:539.

ile ilan-ı iltihak eylemelerini protesto edip, “...düvel-i erbaa-i hamiiyye’nin hukuk-ı Osmaniyye’yi himayeleri hakkındaki hissiyat-ı aliyyey-i adalenelerine ve hukuk-ı hükümran-i osmaniyye’ye bir darbe olduğunu düvel-i müşarün-ileyhim’in nazarı dikkatlerine arz eylediklerini...” ve düvel-i hamiiyyenin bu meseleyi hukuk-ı hükümran-ı osmaniyyeyi muhafaza hali lehine hal etmeyeceklerse canlarını feda etmeye hazır olduklarını ve bunları hükümete de beyana heyet-i idareye vekil ettiklerini yazmışlardır.³⁷⁸

Karacık’tan çekilen telegrafda Müslim ve gayri Müslim ahalinin müşterek ve birlikte miting tertip ettikleri Girit Milli Meclisi’nde Rum azaların Yunan Kralı namına yeminini protesto ettikleri ve canlarını feda etmekten kaçınmadıkları benzer şekilde beyan edilmiştir.³⁷⁹

Selanik’e bağlı Linkaza kasabasında 30 Nisan 1326’da saat sekiz raddelerinde belediye civarında miting tertip edilmiş; “...muhterem vekillerimiz ve vatanperver kabinemizden bu babda şan-ı osmaniyye’ye layık bir sebat ve metanet ibrazına muntazır bulduklarını ve Girit’teki hukuk-ı mukkadimeyi osmaniyye’nin idame ve muhafazası için hükümeti meşrutamızın ufak bir işareti ile feda-i cana amade olduklarını kemal-i tehyicle ifade eylemiştir...” ifadesiyle Selanik’te yarın yapılacak mitinge iştirak edeceklerini ifade etmiş olan miting komitesinin meşrutiyet ve ittihat terakki taraftarlarının yoğun olduğu Selanik’te meşrutiyet hükümetine açık bir desteği telgrafnamede görülmektedir.³⁸⁰

Selanik’ten gelen telgrafnamenin aksine, Kavala’dan gelen telgrafnamede hükümete güvensizlik ifade edilip Avrupa’ya güven vurgusunun yapılması Osmanlı devleti içinde particiliğin açık bir işareti olmuştur. Nitekim Kavala’dan gelen telgrafnamede;

“...burada toplanmış olan anasır-ı muhtelifeden mürekkebin otuz bin halkın bu uğurda hükümet-i seniyye’nin evamirine tevfikân her suretle kanlarının son damlalarını akıtarak mal ve

³⁷⁸ **Takvim-i Vakayi**, 12 Mayıs 1326, Nr:539.

³⁷⁹ **Takvim-i Vakayi**, 12 Mayıs 1326, Nr:539.

³⁸⁰ **Takvim-i Vakayi**, 13 Mayıs 1326, Nr:540.

canlarını fedaya hazır bulduklarını ve hiçbir kuvvetin bizleri bu azim ve niyetimizden çeviremeyeceğini beyan ve düvel-i hamiyeye'nin bu babdaki hissiyat-ı adaletkaranelerine emin olmakla beraber hükümetimizin göstermekte olduğu ihmali otuz bin kişi namına şiddetle protesto eyleriz...”

Belediye reise Ahmet Mümtaz, Haham ve Metropolit gibi gayri Müslimlerin imzasını koyduğu telgrafnamede görüldüğü gibi protesto direkt hükümetin ihmaline karşı ifade edilmiştir.³⁸¹

Çekilen birçok telgrafnamede düvel-i hamiyeye'ye yönelik sık sık atflarda bulunulmuştur. Vize'den çekilen 1 Mayıs 1326 tarihli telgrafnamede düvel-i hamiyeye yedlerinde vedia olarak bulunan Girit'te hakimiyet-i milliyemizin muhafazası için her türlü fedakarlığın yapılacağı ifade edilmiştir.³⁸²

Midye'den 16 Mayıs 1326'da çekilen telgrafnamede, telgrafname altına gayri Müslim olan belediye başkanı imza atmış ve belediye önünde yapılmış olan 29 Mayıs 1326 tarihinde saat 5'teki mutantan mitinge “...bi-l umum kasaba ahali sadika-i osmaniyye'si...” iştirak etmiştir. Birçok çekilen telgrafnamede gayri Müslim imzalar yer almıştır. Bunların içinde Rum, Bulgar, Ermeni, Musevi ve Ulah Milletlerinden dini temsilcileri ve ileri gelenleri, belediye reisleri, müderrisler, tüccarlar ve meclis idare azaları gibi şahsiyetler telgrafnamelerin altına imzalarını koymuşlardır.³⁸³

Telgrafnamelerin bazıları aynı formatta yazılmış olmasına karşın, bir kısmı da uzun ve son derece duygusal yazılmışlardı. Gümülcine'den çekilen telgrafnamede;

“...şanlı vatanımızın mukaddes bir uzvu olan sevgili Girit ile-l-ebed Osmanlılıkla beraber yaşayacak, Osmanlılıkla beraber olacaktır. Girit'te bazı nankörlerin Yunan Kralı namına ettikleri yemini hukuk-i mukaddesimize vurulan bir darbe izzet-i nefsi milliyemize cerihadar etmiş ve artık bunlara tahammül için mecal kalmamıştır. Bu muazzam bu arslan millet Girit'te alçakçasına yapılan bu hareketi izzet-i nefsi milliyesine sürülmüş bir leke, bir kara addederek ve bunu kanla temizlemek için bütün Akdeniz'i alkana boyayarak kendi hakkını kendisi istirdat etmeye ahd ve peyman eden

³⁸¹ **Takvim-i Vakayi**, 13 Mayıs 1326, Nr:540.

³⁸² **Takvim-i Vakayi**, 16 Mayıs 1326, Nr:542.

³⁸³ **Takvim-i Vakayi**, 16 Mayıs 1326, Nr:542.

mevaidle yad emanetlerine tevdi edilen Girit'i hüsn-ü muhafaza ederek Osmanlıları memnun edecek kati bir neticeye rabt edilmesi düvel-i hamiiye'den rica eyler,”

şeklinde telgrafnameler gönderilmiştir.³⁸⁴

Kırkkiliseden 30 Nisan 1326'da miting heyeti çektiği telgrafnamede ecdat mezarını çiğnetmeyeceklerini, Girit'in ırzları namusları olduğunu yazmışlardır. Her zerre-i hakisi ecdat kanıyla yoğrulduğu ve asilere birkaç gün zarfında “sille-i tedip” indirilmezse çoluk çocukları ile ve bulabilecekleri vesaitle Girit'e gidip hukuk-ı meşruayı tecavüzden muhafazaya azimle karar verdikleri ifade edilmiştir.³⁸⁵

29 Nisan 1326'da Ödemiş'den çekilen telgrafnamede Girit'in Osmanlıların meşru bir malı olduğu, çünkü “...mücahit-i islamiyye'nin kanı pahasına alınmış ve her avuç toprağı ecdatlarımızın hun-u şهادetleri ile yoğrulmuş...”. ifadesiyle yine Saray nahiyesi ve yirmi iki kariyesi Osmanlıları tarafından çekilen 30 Nisan 1326 tarihli telgrafnamede “...Akdeniz'i kırmızıya boyayan yüz bini mütecaviz şehit kanı dökerek yirmi beş sene muharebe ve muhasara neticesinde zir-i dest hakimiyetine geçen...” Girit'i Osmanlı devletinin meşru bir parçası olarak görmekte olan kamuoyunun Girit tarihi hakkında bilgilendirilmiş olduğu çekilen telgrafnamelerden anlaşılmaktadır.³⁸⁶

Çekilen telgrafnamelerde Osmanlı Hükümetine destek verilirken, bir an önce teşebbüse geçilmesi içinde talepte bulunulmuştur. Vize'den 1 Mayıs 1326 tarihinde çekilen telgrafnamede “...hukuk-ı hükümrانımızın muhafazası emrinde iktizasının ifasına teşebbüs buyrulmasını Meclis-i Millimizden istirham ederiz...”. ifadesiyle yine İzmir Seferihisar'dan çekilen 2 Mayıs 1326 tarihli çok sert telgrafnamede “...Ey mebusan-ı kiram! Allah aşkına artık kendimizi Girit ve asilerine gösterelim...”³⁸⁷ ifadesi ve benzer şekilde Aydın'dan çekilen 2 Mayıs 1326 tarihli telgrafnamede de “...Millet her ferdi ile bu babda bil-vücut müttehid olduğundan, hukuk-ı sariha-i

³⁸⁴ **Takvim-i Vakayi**, 16 Mayıs 1326, Nr:542.

³⁸⁵ **Takvim-i Vakayi**, 16 Mayıs 1326, Nr:542.

³⁸⁶ **Takvim-i Vakayi**, 16 Mayıs 1326, Nr:542.

³⁸⁷ **Takvim-i Vakayi**, 17 Mayıs 1326, Nr:543.

osmaniyye'ye riayet ettirmek için vükela-i millet ve devletimizin son derece sebat ve metanet etmelerini..." talep ederken " kemal-i tehalükle" makine başında cevap beklemekte olduklarını yazmışlardır.³⁸⁸

O yıllara kadar Girit tarihi üzerine kitaplar neşredildiği için kamuoyu Girit fethi gibi konular hakkında bilgi sahibi olmuştur. Nitekim 17 Mayıs 1326 tarihli Takvim-i Vakayi'de Yenice kazasından çekilen telgrafnamede "...nüfusunu üç dört misli telefata bizi mal olan bir cüz-i vatanımız..." diye bahsedilmiştir.³⁸⁹

Yenice kazasından 1 Mayıs 1326 tarihli telgrafnamede;

"...hukuk-u hükümran-ı osmaniyye'nin muhafazasını taahhüt eden düvel-i muazzama tarafından hissiyat-ı adilanesine tevfiken hukukumuzun payi-mal edilmesine müsaade olunmayacağına emin isek de...vatanımıza olacak bir tecavüze vücudumuzu siper ederek bila tereddüt kanımız isar..."

ifadeleriyle telegrafdan anlaşıldığı gibi düvel-i muazzamaya itimat söz konusudur. Aynı tarihli gazetede Kırcaabad'dan çekilen telgrafnamede;

"...huku-u hükümran-ı osmaniyye'nin muhafazası yolunda düvel-i hamiiyye'nin mevadına itimatımız payidar olmakla beraber... icab ederse muhafaza-yı vatan uğruna kanımızın son damlasını dökmeye..."

ifadeleri hamî devletlere şartlı bir güveni ifade etmektedir. Bu her iki telgrafnamde de mezhep ve cins ayrımı olmadan mitinglere katılım olduğu ifade edilmiştir. Katılım oranları ise genelde yüksektir. Kırcaabad'a otuz beş bin ahali namına üç bin kişi mitinge iştirak etmiştir.³⁹⁰

Telgrafnamelerin bazıları benzer şablonda yazılmış olup ılımlı muhtevaya sahip iken bazıları son derece sert içeriklidir. Seferihisar'dan beş bin kişi namına

³⁸⁸ **Takvim-i Vakayi**, 17 Mayıs 1326, Nr:543.

³⁸⁹ **Takvim-i Vakayi**, 17 Mayıs 1326, Nr:543.

³⁹⁰ **Takvim-i Vakayi**, 17 Mayıs 1326, Nr:543.

çekilen ve gayri Müslimlerin de imzasını taşıyan 2 Mayıs 1326 tarihli talagrafnamede;

“...muazzam bir milletin mukadderatı ile oynayan o kanlı ellerin kesilecek zamanı hala gelmedi mi? ...sedd-i rahımız olmak isteyenleri parçalayalım. Girit suları öyle bir renk güllüne boyansın ki, Akdeniz namı bir müddetde kanlı denize tahavvül etsin...”

şeklinde sert ifadeler içermektedir.³⁹¹

Yenice kazasından çekilen telgrafnamede Yunan Kralı adına yemin eden Rum mebuslar için hain durumunda olmalarına rağmen hala Giritli vatandaşlarımız diye bahsedilmesi dikkate değer bir noktayı teşkil etmektedir.³⁹²

Pek çok telgrafnamede adanın Osmanlı Devletinin güzel bir parçası olduğu yazılı iken Aydın mitinginde bunun yanında “hakimey-i derya bir cezire” olduğu yazılmıştır. Böylelikle kamuoyunun adanın stratejik önemine de vakıf olduğu anlaşılmaktadır.³⁹³

Mitingler hem muhalefet hem de hükümet yanlılarınca tertip edilmiş, nitekim Aydın’dan çekilen telgrafnamede tertip edenlerin hükümet yanlısı olduğu “..milletin her ferdiyle, hükümetle bil-vücut müttehîd” olduğu ifadesinden anlaşılmaktadır.³⁹⁴

Mitingler en küçük kasabalarda dahi tertip edilmiştir. Nitekim Cuma günü saat 9.30’da Darıdere Pazar yerinde Küçükdere miting heyetinin düzenlediği mitinge bine aşkın insan toplanmış ve meclise çekilen telgrafnamede;

“Yunan Kralı namına yemin namus-u milliyeye büyük bir leke. Bunun için gerekli telafinin yapılmasını meclis-i milli ve kuvve-yi icraiyeimizden talep eyler, hakimiyetimizin teyidi için namuslu meclis-i millimizin kabinesinden hararetle isteriz.”

³⁹¹ **Takvim-i Vakayi**, 17 Mayıs 1326, Nr:543.

³⁹² **Takvim-i Vakayi**, 17 Mayıs 1326, Nr:543.

³⁹³ **Takvim-i Vakayi**, 17 Mayıs 1326, Nr:543.

³⁹⁴ **Takvim-i Vakayi**, 17 Mayıs 1326, Nr:543.

İfadeleriyle gerekirse kanlarını son damllarına kadar dökmeye hazır olduklarında ifade etmişlerdir. Aynı telegrafta matbuat-ı osmaniyye'nin birine, meclise ve Girit mahalli hükümetine tebliğ kararlaştırılmıştır.³⁹⁵

Meclis-i Mebusan Riyaset-i Celilesine Bozdoğan'dan varid olan telgrafnamede "...hukuk-u hükümran-ı osmaniyyemizin muhafazasının düvel-i muazzamanın taht-ı tekeffülünde olduğu her zerre-i hakisi binlerce şüheda kanıyla sulanmış olan Girit'in safahatı tüm Osmanlıları dil-hun yapıyor..." son feryatlarının umum ahalice ya ölüm ya Girit olduğu ifade edilmiştir.³⁹⁶

Umumiyetle telgrafnamelerde miting heyeti reisi, belediye reisi veya müftü, eşraftan ileri gelen, gayri Müslim cemaatlerin dini yetkilileri, devlet memurlarının imzaları vardır. Fakat bazen farklı olarak, mesela Sarayköy'den gönderilen telgrafnamede, Sarayköy İttihat ve Terakki Kulübü adına Şekip şeklinde imza yer almıştır. Telgrafname içeriğinde ise yemin meselesi için "...yapılan zorba-i tahkiri kan ile temizlemeye ahd ve misak edildiği..." şeklinde sert ifadeler vardır.³⁹⁷

Ahali Girit meselesinin hangi safhada olduğunu, meselenin nereden kaynaklandığını bilmektedir. Mesele Bozdoğan gibi küçük bir yerleşim yerinde ham devletlerin ne olduğu, ada üzerindeki Osmanlı hukukunu korumaları gerektiği telgrafnameden anlaşılmaktadır. Yine Hıristiyan azaların Yunan Kralı namına yemin etmelerinin ne anlama geldiği Küçükdere gibi küçük yerleşim birimlerinde bile bilindiği yayınlanan telgrafnamelerden anlaşılmaktadır. Gönderilen telgrafnamelerin çoğunun içinde bunlarla ilgili ifade ve yorumlar yer almıştır.³⁹⁸

Tertip edilen mitinglerde katılım oranı hayli yüksektir. Örnek verilecek olunursa İzmir'in Bayındır kazasından çekilen 30 Nisan 1326 tarihli protesto telgrafnamesine göre kaza nüfusu yirmi bin küsur iken Girit için yapılan mitinge yine

³⁹⁵ **Takvim-i Vakayi**, 18 Mayıs 1326, Nr:544.

³⁹⁶ **Takvim-i Vakayi**, 18 Mayıs 1326, Nr:544.

³⁹⁷ **Takvim-i Vakayi**, 18 Mayıs 1326, Nr:544.

³⁹⁸ **Takvim-i Vakayi**, 18 Mayıs 1326, Nr:544.

aynı telgrafnameye göre ahal-i umumiye namına beş bin kûsur kişi iştirak etmiştir.

399

Miting ve telegraflar Girit meselesinin aldığı duruma göre tekrarlanmıştır. Bozdoğan'dan çekilen 27 Nisan 1326 tarihli ahalinin tepkisini içeren telegrafdan sonra Girit melesinin aldığı renk ve emanet olarak Girit'i alan hamî devletlerin bu duruma karşı lakayd hareketleri üzerine ahalinin işlerini terk ile kati bir netice için emire amade oldukları 26 Mayıs 1326 tarihli bir telegraf ile tekerrür etmiştir.

Fakat aynı tarihte Antakya'dan çekilen telegrafda ise düvel-i muazzama için "...düvel-i muazzamanın cidden şayan-ı takdir ve şükran olan mukarerrat-ı selamet ve hakşinas..." olarak iltifatlandırılmış olmaları bu konuda kamuoyunda bir bütünlük olmadığına işaret etmektedir.⁴⁰⁰

Antakya'dan çekilen telegrafda ileri gelen ailelerden Halefoğullarından Vahid başkanlık etmiş, Rum, Ermeni, Yahudi ruhani liderlerinin de bir çok telegrafda olduğu gibi protesto telegraflarında isimleri yer almıştır. Fakat daha genel olarak mitinglere belediye reisleri, müftüler gibi idari ve dini görevi olan şahsiyetler başkanlık etmiştir.⁴⁰¹

Girit Milli Meclisi'nin Rum azalarının Yunan Kralı namına yemin ettikleri dışında yemin etmeyen İşlam azalarına da Rumlarca hakaretlerde bulunduğunun bilindiği anlaşılmaktadır. Böylelikle Girit Müslümanları ile basın yolu ile de olsa irtibatın sağlandığı ve meselenin Türk kamuoyunca derinlemesine takip edildiği anlaşılmaktadır.⁴⁰²

Sulvi'te yapılan mitingde bin beş yüz kişi toplanarak Girit'teki Osmanlı hukukuna tecavüz anlamına gelen yemin meselesi protesto edilmiş ve iki yüz ksur

³⁹⁹ **Takvim-i Vakayi**, 18 Mayıs 1326, Nr:544.

⁴⁰⁰ **Takvim-i Vakayi**, 21 Haziran 1326, Nr:573.

⁴⁰¹ **Takvim-i Vakayi**, 21 Haziran 1326, Nr:573.

⁴⁰² **Takvim-i Vakayi**, 22 Haziran 1326, Nr:574.

senelik Osmanlı malı olan Girit’le irtibatın kopmaması için can ve mal fedasında bulunulacağına dair yemin edilmiştir. ⁴⁰³

Ahali kuvvet tatbikini gerekli görmekte ve müdahale için milli alaylar bile oluşturmuştur.

Nitekim Kula’dan çekilen 25 Mayıs 1326 tarihli telegrafda her zerre toprağı şehit kanı ile yoğrulmuş Girit’in bugün ki halinin ahaliyi galeyana getirdiğı, tekrar Osmanlı hakimiyetinin tesisi, sorumluların “tedibi” için kuvvet kullanılması talep edilir. Kuvvet uygulamak için milli alay oluşturulduğı da bildirilmiştir. ⁴⁰⁴

Protesto telegraflarının en ilginçlerinden biride Çine’den çekilmiştir. 25 Mayıs 1326 tarihli telegrafda Çinliler “Giritli Müslüman kardeşlerini palikaryaların pis canavar, mundar ellerinden kurtarmaya...” gönüllü olduklarını ifade edip, mezar kazıp şehit gömmenin hep Osmanlılara mı düşeceğini sorup, Osmanlı şanına bunun yakışmadığını ifade etmişlerdir. ⁴⁰⁵

Particilik ve siyasetin etkin olmaya başladığı bir dönem olması sebebiyle hükümete görevini yapmadığına dair tenkitler de yer bulmuştur.

Çineliler milletin üzerine düşen vazifeyi yaptığını, “evliya-yı umur” unda vazifesini yapması gerektiğini, artık bıçağın kemiğe dayandığını, sabırların tükendiğini ifade edip “namus-u millet ve hükümeti muhafaza için biz gidiyoruz” ifadesi ile artık “kuru nazariyeler, pis pis vaatler, küflü mütalaaların” kendilerini bıktırıp kati cevap beklediklerini ve fiili icraat istediklerini dile getirdikten sonra en altta gönüllü alay kumandanı iki bin beş yüz vatan fedaisi namına mütekaid binbaşı Süleyman imzası telegrafda yer almıştır. ⁴⁰⁶

⁴⁰³ **Takvim-i Vakayi**, 22 Haziran 1326, Nr:574.

⁴⁰⁴ **Takvim-i Vakayi**, 22 Haziran 1326, Nr:574.

⁴⁰⁵ **Takvim-i Vakayi**, 22 Haziran 1326, Nr:574.

⁴⁰⁶ **Takvim-i Vakayi**, 22 Haziran 1326, Nr:574.

Ankara'ya bağı Mihalcık kazasından 9 Mayıs 1326 tarihli Meclisi Mebusan Riyaset-i Celilesi'ne çekilen telegrafda vatani için her zaman kanlarını feda etmeye hazır olan Osmanlıların Girit meclis ve kabinesinin Yunan Kralı namına yemin etmelerinin kabul edemeyecekleri bir hadise olduğu, Girit'in müdafaası için beşikteki çocuklarını bile feda edebileceğini, Girit'i kaybedip üzüntü içinde yaşamaktansa vatan için can feda etmenin daha hayırlı olduğu vurgulanmış ve düvel-i hamiyenin vaatlerine sahip olduklarına inanmakla beraber Meclisi mebusanın küçük bir işareti ile her kesin hazır olduğu ifade edilmiştir.⁴⁰⁷

Telegraflarda meşrutiyet idaresine bağlılık vurgusu da yapılmıştır. Ankara'ya bağı Mihalcık kazasından yapılan miting sonrası çekilen 9 Mayıs 1326 tarihli telegrafda;

“...ecdatımızın kemik ve kan parçalarından terhib eden Girit Adası Osmanlıların hayatında aziz olan meşrutiyet kadar mukkadestir... Genç Türkiye'nin muhterem Meclisi Mebusanından vuku bulacak küçük bir işaretle hepimizde hazırız...”

ifadeleri Müftü Abdülgaffar'ca imzalamıştır.⁴⁰⁸

Bazı mitinglerde Yunanistan'ın düşman kabul edilip protesto edildiği de görülmüştür.

Amasya'da yapılan mitinge yirmi bin kişi katılmış ve 23 Mayıs 1326 tarihli telegrafda miting alanında ya Girit ya şehit sloganları atılmış, ahali Girit Rumlarını ve onlara yardımcı olan Yunanlıları protesto etmiş, Giritsiz yaşayamayacaklarını ifade etmişlerdir. Protestan cemaati reisi ve Rum metropolidi de telegrafı imzalamışlardır.⁴⁰⁹

⁴⁰⁷ **Takvim-i Vakayi**, 22 Haziran 1326, Nr:574.

⁴⁰⁸ **Takvim-i Vakayi**, 22 Haziran 1326, Nr:574.

⁴⁰⁹ **Takvim-i Vakayi**, 22 Haziran 1326, Nr: 574.

Edremit fedai bayraktarı Hidayet Efe imzalı 28 Mayıs tarihli telegrafda “Yunan Kralının beyanatından naşı ya tarziye ya harp” sloganı yer almıştır. Ahali Yunanistan’ı sorumlu görmüş ve protesto etmiştir.⁴¹⁰

Yine bazı miting ve protestonamelerde düvel-i hamiiyyeye itimat edilirken bazılarında tenkitler göze çarpmaktadır.

Denizli’den çekilen 26 Mayıs 1326 tarihli telgrafta Denizli ahalsinin Girit meselesinin evvelden beri muallakta kalmasına tahammülü yokken, Avrupa devletlerinin kabinelerinin düzgün olmayan siyasetlerinin eseri olarak meselenin kati sonuca ulaşmadığı, ahalinin meseleyi politika ile değil kılıç ile halledilebilmesi için ilk işarete harekete hazır buldukları, toplanan yirmi bin kişi “vahdaniyyed-i hüda ve imdad-ı ruhaniyyed-i hazret-i peygamberiyye” ye sığınarak kanıyla, canıyla, malıyla ahd-u peyman etmişler ve makine başında irade beklediklerini beyan etmişlerdir.⁴¹¹

Bergama’dan çekilen 26 Mayıs 1326 tarihli telegrafda Girit’in muhafazası için her türlü fedakarlığı göze alan şimdilik bin nefer makine başında sabırsızlıkla emir beklediklerini beyan etmişlerdir.

Aynı şekilde Edremit’te ahali “...pençeleşerek namus ve hukuk-ı mukaddes-i millinin muhafazası için...” ve “...alemde şanlı bir nam bırakmak için saff-ı harp teşkili için binden fazla gönüllü fedai hükümetin işaretini beklemekte olduğunu beyan etmiştir. Telegraf 27 Mayıs tarihlidir.⁴¹²

26 Nisan 1910 tarihinde Girit meclisinde Girit Rum azalarının iltihak kararı almaları üzerine Türk kamuoyunda bir infial ve galeyana ruh hali olduğu çekilen telgrafnamelerden anlaşılmaktadır. Bir çok şehirde olduğu gibi kasabalarda dahi mitingler akdedilmiştir.

⁴¹⁰ **Takvim-i Vakayi**, 23 Haziran 1326, Nr:575.

⁴¹¹ **Takvim-i Vakayi**, 23 Haziran 1326, Nr:575.

⁴¹² **Takvim-i Vakayi**, 23 Haziran 1326, Nr:575.

4- Yunanistan'a Karşı Boykotaj

Girit Rum mebuslarının iltihak kararı almalarında Yunanistan sorumlu görülmüş, mitingler dışında Türk kamuoyunca sorumlu görülen Yunanistan'a karşı boykotaj başlatılmıştır.

Selanik'ten boykot haberi basında yer alırken

“Yunanistan'a karşı icra olunacak boykotaj esaslarını kararlaştıracak olan heyet dün ikmal-i vazife eylemiştir. Vilayet-i Osmaniyye limanlarından Kala-i Sultaniyye'den boykotoja iştirak olunacağına dair beyannameler vurut etmektedir. Mamefih boykotajın Yunan şirketlerinden maadasına sirayet edeceği ve bahusus Yunanistan'a, Girit'e, Mısır'a sığır ve koyun sevk eden ticarethanelerinde pek sarsılacağı tahmin ediliyor”

ifadelerine de yer verilmiştir.⁴¹³

Yanya vilayetine yakın hudut boylarındaki köyler tarafından da Yunanlılara karşı boykotaj ilan edildiği haberi basında yer almıştır.⁴¹⁴

İzmir boykotaj cemiyeti kurulmuş ve beyannamelerini “mübin-i harb-i iktisadi mukarreratı” ismiyle gazetelerde neşretmişlerdir. Beynamede;

1. Ağustos'un ikinci Pazar gününden itibaren Yunan emtia ve vesait-i nakliyyesi ile muvaredat sairesine karşı boykot vazı taht-ı kararı alınmıştır.
2. Boykot vaz edildiği bilimur matbuat-ı osmaniyye ile ilan edilecektir.
3. Boykot sırf Yunan emtiyesına karşı olup, bunun katiyen Rum vatandaşlarımızla şumuli yoktur.
4. Yunan vapurları gerek Osmanlı gerek sair devlet tebaasından olan tüccara ait eşyayı hamilen yola çıkmış bulunacaklarından tarihten itibaren 15 gün mühlet verilecek, vapurlar hakkında hakiki boykot muamelesine müddet-i mezkurden sonra başlanacaktır.
5. Dahilde bulunan Yunan tacir ve esnaf nezdlerinde bulunan bil-cümle eşya boykota tabiidir.

⁴¹³ **Tasvir-i Efkar**, 19 Ağustos 1909, Nr:80.

⁴¹⁴ **Tasvir-i Efkar**, 19 Ağustos 1909, Nr:80.

6. *Tarih ilanından beş gün sonra dahile gönderilecek bil-cümle emval sahip ve nakilleri Osmanlı dahi olsa bila-istisna mallarının boykota tabii mağazalardan alınmadığını ispat için merkez boykotaj cemiyetinin mührüne havi fatura ibrazına teşhire boykotaj cemiyetleri tarafından mecbur tutulacaktır.*
7. *İcra kılınacak boykot muamelesinin ciddiyet ve nezaketi alemce silm olan terbiye-i milliyemiz dahilinde icrasını temin için program haricinde muamelata cesaret edeneler şiddetle ve alenen takbih edilecektir.*
8. *Yunanlı mağazaları ve boykotajın tarih tatbikinden sonra riayet etmeyen mağazaların esamisi boykot edilmek üzere gazetelerle ilan edilecektir.*
9. *Dahil ve hariçte Yunan arması bandırası ve buna mümasil mai ve beyaz boya ile telvin edilmiş işaretler bulunan bütün dükkân ve mağazalar Yunanlı addedilecek, boykot edilecektir.*⁴¹⁵

Boykotajla ilgili olarak boykotaj beyannamelerinin herkese ulaşması için “Girit meselesi üzerine icrasına karar verilen boykotaj bugün sokaklarda yapıştırılan beyannameler vasıtasıyla ilan edilmiştir. Boykotaj elyevm Osmanlı eşyasına hamil olup limanımıza kariben muvasalat edecek olan Yunan vapurlarının vurudundan sonra yani Salı günü tatbik edilecektir. Boykotaj heyeti son derece muntazamdır.”⁴¹⁶ haberleri basında yer almıştır.

Nitekim ahalinin boykotaja rağbet ettiği ilanların işe yaradığı açıkça görülmüş, nitekim “19 Ağustos 1909 sabahı İstanbul’dan gelen Zakintos vapuruyla yalnız iki yolcu gelmiş ve acente kayığı ile sahile çıkmışlardır. Vapur emtiasını ihraç edemediğinden Golos’a müteveccihen hareket etmiştir.” Basında çıkan haberlerle boykotajın tesiri anlaşılmıştır.

“Bugün limanımıza gelecek olan Yunanlı kumpanyanın vapuru Golos’tan yolcu bulamadığından gelmemiştir.”, “Selanik’te bulunan vapur acenteleri içtima ederek boykottan dolayı vali nezdinde teşebüsata bulunmağa karar vermişlerdir.”⁴¹⁷ şeklinde basında boykotajın tatbik edildiğine dair haberler yer almış ve yer almaya devam etmiştir.

⁴¹⁵ **Tasvir-i Efkar**, 19 Ağustos 1909, Nr:80.

⁴¹⁶ **Tasvir-i Efkar**, 19 Ağustos 1909, Nr:80.

⁴¹⁷ **Tasvir-i Efkar**, 20 Ağustos 1909, Nr:81.

Nitekim “İzmir’de de harb-i iktisadiyye ilan edildiği ve bunun tesirini göstermeye başladığı boykotaj cemiyetinin bütün Yunanilerin dükkanlarının neşr-i ilan etmesi ile hiçbir hamiyetli Osmanlı’nın Yunanlı dükkan ve mağazalarının içinde görülmediği, bütün ashab-ı sanatın Yunanlı ameleyi yanından çıkardığı, boykotaj sebibiyle Rum vatandaşlarımızın tezkire-i osmaniyyelerini pencerelerine talik ederek teşhir ve dikkate vazi eyledikleri ve ceza-i laiklerini bulmuş olan Yunanilerin vekil ve müdafileri olan konsolosa müracaat ederek aç kaldıklarını, çarelerine bakılmazsa konsoloshaneyi yağma edeceklerini, Girit’in Yunanistan’a ilhakı taraftarı olmadıklarını, daha ileri giderse kahrolsun Yunanistan demekten onların hiçbir kuvvetin alamayacağı”nı beyan etmişlerdir.⁴¹⁸

Samsun’da da ahali Yunan bandırasına hamil bil-cümle Yunan vapurlarına karşı boykotaj ilan etmiş ve gelen Yunan bandıralı gemiler hiçbir yük alamadan gelmiş oldukları limanlara geri dönmek zorunda kalmışlardır.⁴¹⁹

Türk Kamuoyu’nun boykotajına Girit’te ki Hıristiyanlar mukabelede bulunmuş ve Türklere karşı onlarda boykotaj başlatmışlardır.⁴²⁰ Boykotaj bahisiyle “Daha önce yapıp tesirini kaybeden Müslüman ahaliye karşı boykotaj tekrar şiddetlendiği ve bu yolla Müslümanları adadan ihraca zorladığı, adada kalabilmek için her fedakarlığı göze alan Müslümanların aç bırakılarak adadan koparılmak istediği.” haberi basında yer almıştır.⁴²¹

5- Girit Türklerinin Tepki ve Faaliyetleri

Hanya’dan 30 Nisan tarihli gelen telgrafnameye göre Giritli Müslüman mebusları cezire-i mezkure meclis-i umum-i alisi Yunan Kralı George namına küşad edileceğinden ilk içtimada hazır bulunmamak istemişlerdir.⁴²²

⁴¹⁸ **Tasvir-i Efkar**, 28 Ağustos 1909, Nr:89.

⁴¹⁹ **İkdam**, 29 Mayıs 1910, Nr: 77.

⁴²⁰ **Tasvir-i Efkar**, 28 Ağustos 1909, Nr:89.

⁴²¹ **Sırat-ı Müstakim**, 29 Nisan 1326, Sayı88, s.79.

⁴²² **Tanin**, 2 Mayıs 1910, Nr: 598.

Girit Milli Meclisinin Yunan Kralı namına açılması üzerine iki reddiye tanzim etmişlerdir. “...bugün Girit Milli Meclisinin Yunan Kralı adına ve Yunanistan kanunlarına ve nizamlarına göre açılışının vekilleri bulunduğumuz Müslüman ahali adına protesto eder, işbu protestonamemizin milli meclis zabıtlarına derc ve kaydını talep ederiz.” Bu ilk reddiye Müslüman üyelerce seçilmiş Naim Beyzade Hüseyin Bey tarafından başkanlık makamına verilmiş, başkanlıkça kabul edilmesine rağmen ikinci reddiye ise Daskaloyani adlı Rum mebus tarafından Hüseyin Bey’in elinden kapılıp yırtılmış ve Hıristiyan üyelerce dışarı dışarı sloganları atılmıştır.⁴²³

Daskaloyani tarafından yırtılan reddiye “ada üzerindeki Osmanlı hükümranlıklarından ve Osmanlı hükümetinin büyük devletlerin (düvel-i muazzama) muvaffakı ile adaya bahşetmiş olduğu muhtar idareden başka bir noktaya istinat ve iştirak etmediğimiz cihetle, Milli Meclis başkanlığı tarafından Yunan Kralı namına yemini, vekilleri bulunduğumuz Müslümanlar adına protesto eder ve işbu protestonamemizin Milli Meclis zabıtlarına kaydını talep ederiz.” ifadelerini içermektedir.⁴²⁴

Girit Milli Meclisi Yunan Kralı ve Yunan kanunlarına göre açılıp Yunan Kralı namına yemin edilince, Müslüman azalarca hazırlanan iki reddiye sureti derhal düvel-i erbaa konsoloslar heyeti başkanlığına Fransızca tanzim edilmiş bir protesto name ve Osmanlı hukukunun korunmasını talep eden bir beyanname ile birlikte takdim edilmiş, bundan öncede Fransız Konsolosluğuna gidilerek orada toplanmış olan düvel-i erbaa konsoloslarına Girit Milli Meclisi’nde vuku bulan hadise anlatılmıştır. Konsoloslarda yapılan tecavüzü kabinelerine bildireceklerini beyan etmişlerdir.⁴²⁵

⁴²³ Tahmizcizade, **a.g.e.**, s. 66.

⁴²⁴ Tahmizcizade, **a.g.e.**, s. 67.

⁴²⁵ Tahmizcizade, **a.g.e.**, s. 68.

Rum Proedos gazetesi Girit milis kuvvetlerindeki Müslüman askerlerin ve mebus Ahmet Bey'in Yunan Kralı namına yemin ettiğini, Müslümanlar ve Hıristiyanlar arasında ihtilaf olmadığını yazınca Girit'ten Müslümanların çektiği telegraflarla hiçbir Müslümanın ihanet etmeyeceği yazılmıştır.⁴²⁶

Aynı gazete hamî devletlerin Yunanistan'a nota vermeleri üzerine hamî devletlerin notasının Yunanistan ve Girit'te olumlu bulunduğunu, hamilerin aslında ilhak yanlısı olduğunu, ama İngiltere'nin ilhakin emr-i vaki ile olmasına müsaade etmek istemediğinden donanmasını gönderdiği yazmıştır.

İtalyan Tribuna Gazetesinin Roma'dan bildirdiğine göre Girit mekteblileri Avrupa mekteb-i aliyyesinde bulunan hemşehrilerinden Girit meselesini nazarı dikkatten dür tutunamlarını temenni eylemiştir. Bu haberden sonra Tasvir-i Efkar "bu meseleyi gerek memalik-i osmaniyyede, gerek Avrupa'da bulunan Osmanlı talebesi nazarı dikkatten dür tutmuyor" şeklinde ifadede bulunmuştur.⁴²⁷

6 Aralık 1910'da Müslüman azalar Rum azaların ilhaki reddeden hamî devletlere karşı hazırladıkları protestonameyi imzalamadıkları ve meclistede okundukları sırada meclisi terk ederek tepkilerini göstermişlerdir.⁴²⁸

Girit'te önemli şahsiyetlerden Tahmizcizade Mehmed Macid Osmanlı basınına ve önemli şahsiyetlere mektuplar göndererek adadaki durumla ilgili bilgiler vermiş ve ada Müslümanlarına destek arayışlarında bulunmuştur.

6- Dış Müslümanların Tepkileri

Daha önceleri bile Yunanistan'ın Girit'i işgal teşebbüsüyle meydana gelen kriz ve sonrasında savaş sadece savaşan tarafların kamuoyu ve Avrupa tarafından değil Hindistan'da dahi ilgiyle takip edilmiş, Türk yanlısı olan kamuoyu Türklerin

⁴²⁶ **İkdam**, 20 Ekim 1908, Nr:5175-90.

⁴²⁷ **Tasvir-i Efkar**, 11 Kanun-i Sani 1911, Nr:468.

⁴²⁸ Tahmizcizade, **a.g.e.**, s. 88.

galibiyetiyle oluşan coşku ile kuzey-batı eyaletinde Hayber geçidi bölgesinde sömürgeci İngilizlere karşı bir ayaklanma başlatmıştır.⁴²⁹

17 Nisan – 17 Mayıs 1897 tarihleri arasında vuku bulan harpte Türklerin Yunanlılara karşı kazandığı zafer tüm İslam aleminde memnuniyet yaratmış, fener alayları düzenlenmiş, Cuma namazlarında halifeye dua edilmiş, II. Adülhamid’e tebrik telegrafları gönderilmiştir. II. Abdülhamid’de bütün telegraflara cevap yazmıştır.⁴³⁰

Türk Yunan savaşı dünyanın diğer bölgelerindeki Müslümanlar içinde de yankı bulmuştur. Dekken’den bir cemiyet teşkil edilmiş, Osmanlı hasta ve yaralıları için para toplama işine girişilmiştir. Fakat Osmanlı merkezi hükümete sormadan parayı almamış, sorma işi üç ay sürdüğü için alındı senetleri gönderilememiş, üç yüz rupiden fazla bağış yapanlara gönderilen madalyalar gelmemiş, bütün bunlar şaibelere yol açmıştır.⁴³¹

Yine Mısır’da da Girit Müslümanları adına iane olarak para toplandığı, toplanan paranın daha önce toplanan paradan hariç tutularak sonradan ilan edileceği yazılmıştır.⁴³²

Selanik mavnacılar kahyası Kerim Ağa’ya hitaben Beyrut mavnacılar kahyası Ahmet Sirkavi imzası ile vurut eden telgrafnamede “Suriye sevhili vatan kardaşlarımıza icabı vecih ile telegraflar yazıldı. Bizi besleyen vatan için ölmeye de hazırız. Bunun için ahd ve misak ettik. Girit adasındaki hukuk-i hükümrani osmaniyyemizin muhafazası için ne yapmak icap ederse emir sizden icra bizden.” İfadeleri yer almıştır.⁴³³

⁴²⁹ Bilal Şimşir, **Ege Sorunu**, c. II, TTK Basımevi, Ankara, 1989, s. XXV.

⁴³⁰ Eraslan, **a.g.e.**, s. 322.

⁴³¹ Eraslan, **a.g.e.**, s. 322.

⁴³² **İkdam**, 3 Kanun-i Evvel 1897, Nr:855.

⁴³³ **Tasvir-i Efkar**, 20 Ağustos 1909, Nr:81.

Meclis-i mebusa nın 15 Mayıs 1326 tarihinde 98. içtımasında Medine'den çekilen bir telgrafname okunmuştur. Telgrafnamede şehir-i mübarekde medeni ve bedevi yirmi bin kişinin yek dil ve yek zeban olarak, Girit'i Osmanlı haritasından çıkarmak için yapılacak bir teşebbüse Müslümanlar canlarını feda etmekle mukabele edeceklerine tekrar tekrar yeminler ettiklerini beyan etmişlerdir.⁴³⁴

Kahire'de münteşir El-liva Ceridesi Girit hakkında Hakkı Paşa'nın sadrazamlığa tayini sırasında Girit'in ancak satın alındığı paha ile yani 25 sene süresince dökülen kan karşılığında verilebileceğini bahisle dört hamı devletin adaya sükunet getiremediği, Müslümanlara karşı mezalimin devam ettiği, düvel-i hamiyenin Yunan Kralı namına yemine mani olacağı gösterilip olmadığı ve devlet-i aliyyenin hukuk-i hükümransine karşı bu hareket için devletleri uyardığı halde hala bir şey yapılamadığını yazmıştır.⁴³⁵

D) Avrupa Devletlerinin Tepkisi

Girit meselesinin ortaya çıkmasından beri ada üzerindeki Osmanlı hukukunun devam edeceğini ifade eden hamı devletler Müslümanların can ve mallarını emniyet altına alındıktan sonra askerlerini adadan çekeceklerini Osmanlı Devleti'ne bildirmişler, fakat Osmanlı Devleti buradaki sefirlerin gözü önünde katliamların devam ettiğini, hamı devlet askerleri çekildikten sonra durumun çok daha kötü olacağı kaygısını taşımıştır.⁴³⁶

Avrupa basını da meseleyi sürekli olarak yakından takip etmiştir. Viyana gazetelerine göre Girit meselesinin kati şekilde pek yakında çözüleceği Yunanistan'a iltihak ihtimaline karşı Osmanlı Devletinin Yunanistan'ı harp ile tehdit ettiği ve hamı devletlerin de müşkül duruma düştükleri bildirilmiştir.⁴³⁷

⁴³⁴ **Sırat-ı Müsatkim**, 27 Mayıs 1326, Sayı 92, s.239.

⁴³⁵ **Sırat-ı Müsatkim**, 27 Mayıs 1326, Sayı 92, s.251-252.

⁴³⁶ **B.O.A.Y. Mtv. 309/113**, 14 Rebüilevvel 1326.

⁴³⁷ **Tanin**, 5 Haziran 1908, Nr:272.

10 Kanun-i Sani'de Roma'da çıkan şaiya göre yemin meselesi sebebiyle Avrupalı devletlerin tekrar adaya asker gönderebileceği ve bu işle meşgul oldukları, ve yine Roma'da bazı gazeteler son Osmanlı notası ardından hamî devletlerin ilkbaharda adaya asker göndereceklerini yazmışlardır.⁴³⁸

Londra'dan 7 Kanun-i Sani tarihli telgrafnamede Daily Telegraph gazetesi Girit meselesi ile ilgili olarak "hükümet-i osmaniyyenin Girit üzerindeki hakk-ı tasarrufu düvel-i hamîyyenin tahtındadır. Meclis-i Milli azalarının sureti tehlipleri alialada hayiz-i ehemmiyet değildir. Binaenaleyh Hükümet-i Osmaniyye bunu bilse de Girit meselesinin her zaman tevhidî ihtilaf edebileceği pek ayan bir hakikattir." yazısını yazmıştır.⁴³⁹

25 Eylül 1910 Pazartesi günü Girit Milli Meclisi'nin üçüncü toplanma devresi başlayacağı için hamî devletlerin konsolosları Giritli Müslüman azaları protesto name verip ortamı germemeleri için Fransız konsolosluğuna çağırarak, "...bütün dünya ile bütün Avrupa ile beraber, gerek siz gerek biz biliyoruz ki hükümetlerimizin Osmanlı Hükümetine yaptıkları resmi tebligat gereğince Girit hiçbir zaman Yunanistan'a ilhak edilmeyecek, hatta yirmi beş otuz bin Müslüman bunu istese bile iltihakın olması mümkün değildir..." açıklamasını yapmışlardır.⁴⁴⁰

Ayrıca tedbir olarak da yemin meselesi çıkınca Müslüman azaların yemin etmeden Girit Milli Meclisi'ne katılabilmeleri için hamî devletler donanmalarını Girit'e göndermişlerdir.⁴⁴¹

Osmanlı Devletini Girit meselesinde en açık şekilde destekleyen devlet Almanya olmuştur. Berlin'den gelen 5 Haziran tarihli telgrafnameye göre Almanya'da yapılan açıklamalara göre "Almanya Girit'te bir kömür deposu elde etmek emelinde olmadığı gibi üçlü ittifakın diğer iki hükümetinde bu yolda bir

⁴³⁸ **Tanin**, 12 Kanun-i Sani 1910, Nr:19.

⁴³⁹ **Tanin**, 9 Kanun-i Sani 1910, s.16.

⁴⁴⁰ Tahmizcizade, **a.g.e.**, s.79.

⁴⁴¹ Tahmizcizade, **a.g.e.**, s.79.

emellerinin olduğu bilinmemektedir.” Şeklinde açıklama ile Almanya verdiği destek sebebiyle herhangi bir şüphe duyulmamasını istemiştir.⁴⁴²

Hami devletler Girit hükümetine bir nota vermişler ve bu nota gazetelerde yayınlanmıştır. Notada İngiltere, Fransa, İtalya ve Rusya'nın Osmanlı Devletine karşı yükümlülük altında oldukları ve bu dört devletin muvafakatiyetine mütevakkıf olduğu, bununla birlikte asayiş sağlanıp da ahali-i müslimenin selameti taht-ı emine alınırsa bu meselenin hamî devletler ve Osmanlı Devleti arasında müzakeresi hususu kemal-i hayr-ı havvani ile edilebilir, ifadeleri yer almıştır.⁴⁴³

Aynı dönemde arka arkaya meydana gelen Bosna ve Bulgaristan meseleleriyle daha fazla alakalı olan basın Girit meselesi başlığıyla verdiği ilhak haberinde Bâb-ı Âlin'in Yunan sefirini davet ettiğini, Yunan sefiri Griparis'in hükümet matbuası tarafından malumat verilmediğini resmen beyan etmiştir. Bu esnada Rumlar da Girit'te Yunan bayrağı çekmişler, fakat hamî devlet konsolosları çekilen Yunan bayrağını indirtip Osmanlı sancağı ve kendi bayraklarını tekrar çekmişlerdir.⁴⁴⁴

Paris'ten 17 Ağustos'ta gelen telgrafnameye göre “mahafil-i siyasiyyede hal ve mevki hakkında kanaat-bahş surette beyan-ı mütalaa ediliyor ve Yunanistan tarafından devlet-i osmaniyye'ye teminat-ı lazıme ita olunacağı ve Giritliler'in mukavemet vuku bulmaksızın Yunan bandırasının indirileceği ümit olunuyor.”

Basında bayrakla ilgili olarak “Bu sabah alafranga saat 5'te asakir-i muhtelite-i bahriyyeden 300 nefer karaya çıkarak mahud bayrağın direğini kaldırmışlardır. Kalede 60 kişi bırakıp mütebaki asker gemilere avdet etmiştir.” Haberi çıkmış, fakat Avrupa basınında olay biraz farklı yer almış, nitekim İtalya ajansının 18 Ağustosta neşrettiği garip telgrafnamede Trübina gazetesinin istihbaratına nazaren “Yunan bayrağının muhafazasında bulunan asker bugün

⁴⁴² **Tanin**, 7 Haziran 1909, Nr:274.

⁴⁴³ **Tanin**, 30 Ekim 1908, Nr: 89.

⁴⁴⁴ **Tanin**, 11 Ekim 1908, Nr:72.

bayrağı keşide etmemiş olması ile bayrak meselesi hal olunmuştur” şeklindeki yayınlanmıştır.⁴⁴⁵

Yine Roma’dan gelen telgrafnameye göre Hanya’dan alınan havadisler umumiyetle mucib-i endişeye haizdir. Yeni hükümet o derece adem-i ihtilafa sahiptir ki, bu hal efkar-ı umumiyenin teskinine katiyen hizmet etmedikten başka, ihtimale göre düvel-i hamiyeyi müdahale-i askeriyeye mecbur kılacaktır.⁴⁴⁶

⁴⁴⁵ **Tasvir-i Efkar**, 20 Ağustos 1909, Nr:81.

⁴⁴⁶ **Tanin**, 10 Kanun-i Sani 1910, Nr:17.

III. BÖLÜM

GİRİT'İN YUNANİSTAN'A RESMEN İLHAKI VE TEPKİLER

A) Balkan Harbi Arefesi Girit Meselesi, Tutum ve Tepkiler

Daha önce vuku bulan Girit'te bayrak çekilmesi hadisesinde düvel-i hamiiye kendi aralarında ve Atina ile müzakerelerde bulunarak mevcut durumun muhafazasına karar kılmışlardı.⁴⁴⁷ Osmanlı Devleti taraf olamamakta zaten adada ki hakimiyeti temsili bir sancakla sınırlı kalmıştır.

Girit valisi Zaimis'in memuriyet müddetinin 1911 Eylülünde sona erecek olması sebebiyle Osmanlı Devleti yeni vali müzakerelerine katılma isteğini büyük devletler reddetmişler, ayrıca Zaimis'in memuriyet müddetini uzatmayıp başka bir komiserin tayinin teklifini de kabul etmemişlerdir.⁴⁴⁸

Fevkalade komiser de atanmaması Girit meselesinde sona yaklaşıldığına işaret etmekte, nitekim Balkan Harbi sonrası mesele yıllardır getirilmek istenen noktaya getirilmiş olacaktır.

1911 senesinde toplanan Girit Milli Meclisi Yunan Kralı adına yemin ederek göreve başlamış, Osmanlı Devleti bu hadiseyi hamî devletler nezdinde protesto etmiş, bir sene sonra 1912 yılında toplanan hükümet ise kendine ihtilal hükümeti adını vermiş ve Yunan Meclisi'ne göndermek üzere mebus seçme kararı almıştır.⁴⁴⁹

Fakat düvel-i hamiiyenin Girit'te statükoyu muhafazaya katiyen karar verdikleri, "Girit mebuslarının Yunanistan meclis-i milliyesine adem-i kabullerini

⁴⁴⁷ B.O.A. Y.A.Mtv. 130 / 78, 28 Recep 1327.

⁴⁴⁸ Tahmizcizade, a.g.e., s.25.

⁴⁴⁹ Ayşe Nükhet Adıyeke, "Türk Basınında Girit'in Yunanistan'a Katılması", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, c.1, sayı 1, İzmir, 1991, s.57.

temin hususunda icab-ı ahvale göre her türlü vesaiti istimal eylemek suretiyle birlikte hareket edecekleri” de ortaya atılan haberler arasındadır.⁴⁵⁰

Nitekim hami devlet gemileri adayı abluka ederek Yunan Meclisi’ne gönderilmek üzere seçilmiş Girit mebuslarının Atina’ya gitmesine mani olmaya gayret göstermişler, ablukayı delmeye çalışan mebuslar İngiliz ve Fransız gemilerince tevkif edilmişlerdir.⁴⁵¹

Balkan harbi sebepleri içerisinde Girit meselesi belki en mühim yeri teşkil etmektedir. Yunan başbakanı Venizelos verdiği bir beyanatta Balkan harbi öncesi Girit meselesinin halli suretiyle Yunan umumi efkarını Türkiye lehine çevirmek ve Yunanistan’ın Balkan harbinde tarafsızlığını sağlamaya çalıştığını fakat bunu başaramayınca diğer Balkan devletleriyle ittifak ettiğini ifade etmiştir.⁴⁵²

Yunan hükümetinin 10 Ekim 1912’de Girit ve Yunan meclisinin birleşmesine muvafakat etmesi üzerine Osmanlı Devleti bu durumu bir taraftan hami devletler nezdinde protesto ederken diğer taraftan da Atina’daki elçisini geri çağırttı. Çok geçmeden Balkan Harbini müteakip 30 Mayıs 1913 Londra ve 10 Ağustos 1913 Bükreş anlaşmaları ile ada resmen Türkiye’nin elinden çıkmış oldu.⁴⁵³

Çıkan isyanlar ve uğradıkları tecavüzlerle nüfusları erimiş olan Giritli Türkler harp başlayınca dahi “..mukaddes vatanlarında direnen Giritli Müslümanlar için Osmanlı Hükümeti’nin yeniden ciddi ve müessir bir teşebbüse geçeceğinden” ümitlidirler.⁴⁵⁴

⁴⁵⁰ **Tanin**, 9 Teşrin-i Evvel 1912, No: 1465

⁴⁵¹ Ayşe Nükhet Adıyeye, **a.g.e.**, s.57.

⁴⁵² Tefik Bıyıklıoğlu, **II. Balkan Harbi Başlarında Yunanistan’ın Bulgaristan’a Karşı Osmanlı Devletine Teklif Ettiği İttifaka Dair Yeni Bir Vesika**, V. Türk Tarih Kongresi, 1960, Ankara, TTK Basımevi, s.706

⁴⁵³ Süleyman Beyoğlu, “Girit Göçmenleri”, **Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi**, Tisav, Sayı:2, İstanbul, 2000, s.136.

⁴⁵⁴ Tahmizcizade, **a.g.e.**, s.128

Fakat artık batılı devletlerde gerçek gayelerini ortaya koymaya başlamışlardır. İttihat Terakki'yi (Selanik) Giritli Müslümanları kışkırtmakla itham eden New York Herald gazetesi Atina muhabiri Willam Fitch Girit'e giderek Girit Meclisi Başkanlığına "Girit'in Yunanistan'a ilhaki için mensup olduğu gazetenin her türlü gayret ve fedakarlığı iftiharla" yapacağını beyanname ile bildirmiş, bu beyanname Girit Meclisi'nde de okunmuş, Hıristiyan üyeler de teşekkür mektubuyla cevap vermiştir. Adı geçen muhabir bir Hıristiyanla samimi olmuş, hiçbir Müslüman'a Girit meselesi hakkında danışmamıştır.⁴⁵⁵ Avrupa kamuoyu görüşü artık net olarak ortaya konmaktadır.

B) Balkan Harbi Öncesi Girit ve Türk Kamuoyu

Balkan Harbi öncesi dahi İstanbul'da Girit ile alakalı kitaplar neşredilmesi Girit'e ilginin yitirilmediği kamuoyu'nun meseleyi zihninde canlı tuttuğuna işaret etmektedir.

İstanbul'da 1327 senesinde Suphi Paşazade Mehmed Hayrullah tarafından yazılmış, Bekir Efendi matbaasınca tab edilen kitap, sadr-ı sabık Ali Paşa'nın memuriyeti esnasında Girit'teki isyanın teskini için tasavvur ettiği bazı ıslahat için Babıali'ye gönderdiği 23 Teşrin-i Sani 1284 tarihli layihayı içermektedir.

1327 tarihinde Artin Asaduryan ve Mahdumları matbaası tarafından "Girit" ismiyle 1284 tarihinde Girit'te vuku bulan isyan üzerine adaya gönderilen Fuad Paşa'nın Bâb-ı Âli yazışmalarını ihtiva eden kitap neşredilmiştir.

Adanın tarihi ile alakalı olarak Abdi Tevfik Selanikli tarafından 1911 tarihinde yüz dokuz sayfadan oluşan "Girit'in Fethi" ve Ebüzziya Mehmed Tevfik Hayrabolulu tarafından "Girit Osmanlılara kaç mal oldu?" adlı eserler kaleme alınmıştır.

⁴⁵⁵ Tahmizcizade, a.g.e., s. 106.

1912 senesinde bir komisyon tarafından hazırlanan, Girit'in fetih öncesini, fethini, coğrafi yapısını, ticaretini ve mesele haline gelirken Müslümanlara tatbik edilen şiddeti ihtiva eden “Girid, Mazisi, Hali, İstikbali” adlı eser Ebuzziya matbaası tarafından tab edilmiştir.

Girit resmi olarak elden çıkana kadar hakkında eser yazılmaya devam edilmiş nihayet ikisi de 1912 senesinde İstanbul'da basılmış altmış dört sayfalık “Girid'den Bir Ses Medeniyete Tekamül” ile kırk üç sayfalık İstanbul Tanin matbaasınca basılan “Girit Meselesi Nasıl Halledilmeli” adlı eserlerden sonra Balkan Harbinin patlak vermesi ve andın yitirilmesiyle ada hakkında eser yayınları sona ermiştir.

Girit'in Yunanistan'a ilhak teşebbüslerine mitingler ve boykotlarla tepki vermek tecrübesine sahip Türk kamuoyu, Girit ve Trablusgarp meseleleri tesiriyle hislenmiş, Balkan devletlerinin seferberlik ilan etmeleri üzerine tepki göstererek harb lehine mitingler tertip etmeye başlamış, 4 Ekim'de İttihat ve Terakki Partisi'nin İstanbul mitingini müteakiben, 5 Ekim Kayseri, 6 Ekim İzmir, 7 Ekim İstanbul darülfünun öğrencileri, Konya ve 11 Ekim tekrar İzmir mitingleri tertip edilmiştir.⁴⁵⁶

Akdedilen mitingler dışında çok sayıda genç savaşa gitmek için gönüllü yazılırken, Türk ordusunun Çatalca'ya çekilmesi üzerine kamuoyunda heyecan artmış, bir taraftan gönüllü alayları ve müdafaa-i vatan heyetleri oluşturulurken diğer taraftan İstanbul'da oluşturulan özel komisyona gönderilmek üzere yardım kampanyaları teşkil edilmiştir.⁴⁵⁷

Balkan Savaşı başlarken kamuoyunda duyulan müthiş bir heyecan ve Girit meselesinin derin izleri vardır. 4 Ekim 1912'de İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Sultan Ahmet Meydanı'nda tertip ettiği, öğrencilerin de iştirak ettiği mitingde “Girit bizim canımız marşı heyecanla söylenmiştir.”

⁴⁵⁶ Zeki Arıkan, Balkan Savaşı ve Kamuoyu, **IV. Askeri Tarih Semineri**, Ankara, Genel Kurmay Basımevi, 1989, s.173.

⁴⁵⁷ Arıkan, **a.g.e.**, s.182.

Türk talebeler dışında Yunan talebelerinin harp istedikleri ayrıca İstanbul'da Darülfünun talebelerinin gönüllü alaylar teşkil ettiği basında yer almıştır.⁴⁵⁸

Mitinler sadece İstanbul'la sınırlı kalmamış, nitekim İstanbul'da "tezahürat-ı vatanperverhane" ve "tezahürat-ı milliye namına nümayişler" yapıldığı dışında, 7 Eylülde Yanya'da, 24 Eylülde Bolvadin ve Kastamonu'da savaş lehine, Osmanlıyı yaşatmak amacıyla nümayiş ve toplantılar yapıldığı da basında yer almıştır.⁴⁵⁹

Basında hayli duygusal yazılarda neşr edilmiş, nitekim Girit'ten gelen bir mektup üzerine "Girit'de H.S. Beyefendi'ye" başlığıyla (şahsın ismi ihtimal ki güvenlik sebebiyle verilmiyor.) yazılan cevapta göz yaşları içinde mektubunun okunduğu, memlekette Giritliler için ağlamayan bir Müslüman gözü, inlemeyen bir Osmanlı ruhu olmadığı ve Osmanlı yurdunda her şehir ve köyün Girit'te bir şehidi olduğu belirtilmiş, Girit'in bugünkü halinin İspanya'da Gırnata'dan İstanbul afakını saran yardım feryadını hatırlattığı" ibaresi ile;

*"Girit'in derdi vatan derdi, vatan matemidir.
Vatan yarasıdır o, vatan merhemidir
Girit olmasa vatan yarasına var mı deva?
Meğer Allahtan ola derdine bir başka şifa."*

dörtlüğü yazılmıştır.⁴⁶⁰

Basın geleceğe dönük öngörülerde bulunarak tedbirli olma ikazında bulunmuştur. Mehmet Fahreddin yazdığı makalede, İtalya ile yapılan Trablusgarp Savaşı akabinde Rusya'nın harp ilan edeceğini, bunun için hazırlık yaptığını, Yunanistan'ın Girit'i ilhak edip diğer adalar için harekete geçeceğini ifade edip bir ayeti örnek göstererek memleketin sadece harp zamanı değil her zaman güçlü

⁴⁵⁸ **Tanin**, 7 Teşrin-i Evvel 1912, Nr:1463.

⁴⁵⁹ **Tanin**, 9 Teşrin-i Evvel 1912 ,Nr: 1465.

⁴⁶⁰ **Sebil-ür-Reşad**, 21 Haziran 1328, Adet 18 -200, Cilt 1 – 8. s.345.

olmakla için teşebbüslerde bulunması gerektiğini, tersaneye, donanmaya, şimendifere, tayyarelere memleketin ihtiyaç duyduğunu ifade etmiştir.⁴⁶¹

Giritli Müslüman ileri gelenler de meseleye dair fikir ve tenkitlerinin yazmaktan geri durmamışlardır. Nitekim hamî devletlerin Yunan Kralı'na vaatlerde bulunduğu Rusya'nın Duma Meclisi'nde dile getirilmesinin üzerine Girit Resmo Ahali-i Müslimesi Vekil-i Umumisi dava vekili Giridi Ahmet Saki "Girit'in muvakkaten hamî devletlere bırakıldığı ve emanet üzerinde müstevdilerin tasarruf hakkı olmadığı, Rusya'nın bu sarf edilenler sebebiyle geri adım atıp açıklamalarda bulunması icap ederken, Rusya ananesinde böyle bir hareketin var olmayacağı, çünkü haçın girdiği yere hilalin bir daha giremeyeceği düsturu ile hareket edildiğini, fakat Girit'in Yunan'a terki gibi bir tecavüzü Osmanlı izzet-i nefsi-i millisinin kaldıramayacağını beyan etmiştir."⁴⁶²

Giridi Ahmet Saki hamî devletler ve Yunanistan ile alakalı olarak, düvel-i hamiyenin Osmanlı hukuk-ı hükümransini korumak ve asayişini sağlamak şartıyla emaneten Girit'i aldığı, fakat iki yüzlü siyaset oynadığı, zavallı Osmanlı halkına "hiddet ve hışımla" baktığı, bu emanete ihanetin cezasının er geç verileceği, hamî devletlerin yanlış siyasetini destekleyen Yunanistan'ın ise önemli siyasetçilerinden Trikopi'nin "Girit Yunan için bir mezar-ı fena olacaktır" ifadesini siyasetlerine düstur yapmalarını, aksi halde inkisar-ı hayale uğrayacaklarını ifade etmiştir.⁴⁶³

Yine Giridi Ahmet Saki Girit'in hamî devletlere terkinden dolayı padişah II. Abdülhamit ve yönetimine şiddetle eleştirilerde bulunmuştur. Sultanın "eser-i zaaf"ı olarak Girit siyasetinde müsamaha göstererek hamî devletler siyasetlerine müsait ortamı meydana getirmiş, istibdadın zehirli tesiri ile devleti pek zayıf düşürerek meseleyi düvel-i hamiyeye bıraktığını, yalnız siyasetinden dolayı da bu devletleri

⁴⁶¹ **Sebil-ür-Reşad**, 21 Haziran 1328, Adet 18 -200, Cilt 1 – 8, s.345.

⁴⁶² **Sebil-ür-Reşad**, 21 Haziran 1328, Adet 18 -200, Cilt 1 – 8, s.167.

⁴⁶³ **Sebil-ür-Reşad**, 21 Haziran 1328, Adet 18 -200, Cilt 1 – 8, s.202.

tenkit hakkına sahip olduğunu yazmıştır. Ayrıca, Abdülhamit'in varsaydığı entrikalarla uğraşırken başımızda yanan ateşleri görmediğini ifade etmiştir.⁴⁶⁴

Giritli Rumlar Avrupa gazetelerine gönderdikleri mektuplarda Giritçe konuşan Türklerin aslen Rum oldukları propagandasını yapmışlar, propaganda içeren mektuplar Kandiye'den Kölnische Zeitung gazetesine yayınlanmıştır.⁴⁶⁵

Bu konuyla ilgili olarak "Tavazzuh-ı Hakikat" başlığıyla Girit Resmo Ahali-i Müslimesi Vekil-i Umumisi Dava Vekili Giridi Ahmet Saki gönderdiği mektutta, Giritli Türklerin aslen Rum olduğuna dair iddiaların Girit Türklerine ağır bir hakaret olduğunu, Girit'in Venedikliler'den yirmi beş yıllık zor bir savaşla fethedildiğini, Giritli Türklerin Fatihlerin torunları olduğunu, Girit de konuşulan dilin Rumca olmadığını, Latin, İtalyan, Fars, Türk, Arap dillerinin karışımı olan Giritçe olduğunu, Giritçe bilen birinin Rumca bilen biri ile konuşmaya çalışsa bile anlayamayacağını, bu iddiaların dünya kamuoyunu yanıltmaya yönelik bir hile olduğunu ifade etmiştir.⁴⁶⁶

Kandiye'den bir Rumun Kölnische Zeitung gazetesine gönderdiği mektupta Girit'in tekrar Osmanlı yönetimine dahil olabilmesi için hami devletlere ve bazı diğer rakiplere karşı harpte zafer kazanılması gerektiği ifade edilmiştir.⁴⁶⁷

Bu yazı üzerine tepki ve hami devletlere güven ile, Avrupa devletlerinin emanete ihanet edecek gaspçılar olmadığı, bu devletlere güvenilerek adanın emanet edildiği, diplomaside teminat gibi kavramların boş laflar olmadığı, böyle olması halinde Avrupa'nın akıbetinin ve geleceğinin karanlık olacağı, Osmanlıların Trablusgarp'da bir avuç mücahit ile ne yapabildiğini gösterdiğini ve Bahr-ı sefid havzasındaki siyasetini kurtaracak kuvvette olduğu ifadeleri Türk basınında yer almıştır.⁴⁶⁸

⁴⁶⁴ **Sebil-ür-Reşad**, 21 Haziran 1328, Adet 18 -200, Cilt 1 – 8, s.202- 203.

⁴⁶⁵ **Sebil-ür-Reşad**, 21 Haziran 1328, Adet 18 -200, Cilt 1 – 8, s.243.

⁴⁶⁶ **Sebil-ür-Reşad**, 21 Haziran 1328, Adet 18 -200, Cilt 1 – 8, s.243.

⁴⁶⁷ **Sebil-ür-Reşad**, 10 Mayıs 1328, Adet 12 -194, Cilt 1 – 8, s.228.

⁴⁶⁸ **Sebil-ür-Reşad**, 10 Mayıs 1328, Adet 12 -194, Cilt 1 – 8, s.228.

C) İlhak'ın Gerçekleşmesi ve Türk Kamuoyunun Tepkisi

1) İlhak ve Gazeteler

a) İkdam

İkdam gazetesi ilhak haberlerine yoğun olarak yer vermiş, nitekim Yunan Hükümeti'nin Londra, Bükreş ve Atina muahedeleri metinlerini düvel-i muazzamaya tebliğ ettiğini ve Yunanistan'ın bu suretle Girit Adası'yla Yunan askeri tarafından işgal edilen Epir ve Cezair-i bahr-i sefid dışında araz-i sairenin Yunan Krallığı'nın bir parçası olduğunu bil-vasıta devletlere tebliğ etmiş olduğu haberine yer vermiştir.

469

İlhal merasimi ile ilgili olarak Neo Logos gazetesinden “Yunan Kralı Girit'te” başlığıyla aktardığı haberde Kral Konstantin'in başvekil Mösyö Venizelos ile Pazar günü Girit'e azimet edecekleri ve ilhak bandırasını keşide edecekleri küçük bir yazı ile verilmiştir.⁴⁷⁰

“Yunan Kralı Girit'te” başlığı ile Kral Konstantin'in bir gün sonra Girit'e hareketle Pazar sabahı saat 9'da Girit'e ulaşacağı bildirilmiş, Girit ahalisinin Kralın istikbali için yeterli tedarikte bulunduğu haberiyle, Kral Konstantin'in Girit valisini huzuruna kabul ederek Yunanistan'ın takip edeceği yeni program hakkında valiye izahat vermediği haberi de yer almıştır.⁴⁷¹

İlhak merasimine de yer veren gazetede de “Son Müteferrika” başlığı ile küçük bir yazı ile “Girit'e sancak keşidesi merasimi” alt başlığıyla Kral Konstantin'in sabah saat 11'de ahalinin şiddetli ve heyecanlı alkışları arasında Hanya'daki fırka istihkamı üzerine bizzat Yunan bayrağı keşide eylediği, yüz bir

⁴⁶⁹ İkdam, 13 Aralık 1913, Nr:6036.

⁴⁷⁰ İkdam, 12 Aralık 1913, Nr:6035.

⁴⁷¹ İkdam, 14 Aralık 1913, Nr:6037.

pare top atışı ile bayrağın selamlandığı, düvel-i ecnebiyye konsoloslarının merasimde hazır bulduklarını ifade etmiştir.⁴⁷²

Hakimiyetin alameti olan Osmanlı sancağının sökülmesi de basında yer almış, nitekim “Girit’de ecnebi bandıraları” başlığıyla çıkan haberde Osmanlı Ajansı tarafından geç vakit tebliğ olunan telegrafnamelerde, Hanya’dan 14 Şubat’ta gelen malumata göre “umum düvel-i muazzama namına icra-i hareket eden İngiliz zırhlısı kumandanı bütün ecnebi bandıralarını ve hatta Osmanlı sancağını dahi indirmiş, bunların yerine Yunan bandırası keşide olduğu” bildirilmiştir.⁴⁷³

Yine sancak ve bandıralarla ilgili olarak, “Girit de Osmanlı ve düvel-i hamiiyye bandıraları” başlığıyla “Atina’dan gelen haberlere göre Hanya’da bir İngiliz sefain-i harbiyesi kumandanı Suda Limanı’ndan mufareket etmeden evvel bir bölük bahriye efradıyla birlikte liman önündeki küçük adaya gitmiş ve cezireyi mezkürede bulunan Osmanlı ve düvel-i hamiiyye bayraklarını Girit düvel-i hamiiyyesi namına merasim-i askeriyye ile aşağıya indirmiştir. İngiliz kumandanı düvel-i hamiiyye bandıralarını ait olduğu konsoloslukhanalara, Osmanlı sancağını da Alman konsoloslukhanesine tevdi etmiştir. Bunan üzerine Osmanlı sancağının bulunmuş olduğu mahal’e derhal Yunan bandırası keşide olunmuştur. Girit Vali Umumisi Dragumis büyük bir kalabalık ile birlikte Suda limanına azimet etmiştir. Giritliler arasında düvel-i hamiiyye ile Yunanistan lehine fevkalade bir şevk ve neşe mevcuttur.” haberi basında yer almıştır.⁴⁷⁴

“Girit’in teslimi hakkında” başlığıyla ve , “ajans telegraflarında görüldüğü cihetle İngiltere’nin Girit’deki sefine-i harbiyyesi kumandanı tarafından Girit ceziresi Yunanistan’a teslim edilmiş olduğu cihetle Hükümet-i Osmaniyye düvel-i muazzama nezdindeki süferasına gönderdiği talimat ile henüz Yunanistan’la muharebe devam ettiği için bu muamele hakkında devletlerin nazar-ı dikkatlerini celp eylemiştir.”

⁴⁷² **İkdam**, 16 Aralık 1913, Nr:6039

⁴⁷³ **İkdam**, 16 Aralık 1913, Nr: 6039.

⁴⁷⁴ **İkdam**, 17 Aralık 1913, Nr: 6038.

Şeklinde çıkan haberle basın, Osmanlı Devleti'nin artık pek zayıf kalan tepkisine de yer vermiştir.⁴⁷⁵

b) Tasvir-i Efkar

Tasvir-i Efkar'ın 1 Kanun-ı Evvel 1329 tarih 940-141 nolu sayısında birinci sayfada “Girit bugün resmen Yunanistan'a ilhak ediliyor” başlığıyla bir yazı neşredilmiştir. Yazıda Balkan Savaşı sırasında Girit'in Girit palikariyelerinca fiilen ilhak edildiğinin malum olduğu, harp bitiminde Atina'da yapılan sulh gereği bahr-ı sefidin anahtarı Girit'in terk edilmek zorunda kalındığı sebebiyle hak etmeden anlaşma yolu ile selahiyetini iktisab eyleyen Yunanistan'ın cezireyi resmen bugün mülküne dahil edeceği yazılmıştır. Adaya daha önce yazıldığı gibi Yunan Kralı ve Giritli Başvekil Venizelos'un ilhak merasimine başkanlık edecekleri bilgisiyle, yine sitemle Girit palikariyelerinin kafaları tütsüleyerek ne tür nümayişlerde bulunacaklarını okurların hayal gücüne bırakmıştır. “Bizim için bu merasim ne kadar nahoş hadşerez olsa da zihinde iz bırakan ibret verici bir hadisedir. Girit muhabirimizin göndereceği tevsilatı yayınlayacağız.” ifadesi ile aynı yazının sonunda bu kadar kolaylıkla giden adamızın (hala adamız ifadesi kullanılıyor) bize ne kadar kanlı fedakarlıklarla mal olduğunu göstermek için üçüncü sayfada Ahmet Rasim Bey'in suret-i mahsusada bir makalesini yayınlayacağı ifade edilmiştir.⁴⁷⁶

Aynı gazetenin aynı sayısının üçüncü sayfasında “GİRİT” büyük başlığıyla “zavallı Girit'imizin bugün Yunanistan'a resmen ilhakı faciası münasebetiyle” alt başlığı ile yayımlanan makalede “Girit'in Osmanlılar tarafından zaptına ilk defa ne ilham etmiştir?, Sümbül Ağanın sefinesi, Osmanlı atının ayak bastığı yer fethe mahkumdur, Sultan İbrahim ve Girit seferi, ilk donanmamızın kuvveti, donanma-i hümayyunun Girit'e muvasalatı, Hanya baskını, akib-i fetihde İstanbul'da neler oluyordu?, Yusuf Paşa'nın katli, Hanya'nın fethi, Kandiye fethi ve Fazıl Ahmet Paşa” alt başlıkları ile detaylı olarak Girit'in fetih tarihinden bahsedilmiştir. Resimli

⁴⁷⁵ **İkdam**, 17 Aralık 1913, Nr: 6038.

⁴⁷⁶ **Tasvir-i Efkar**, 1 Kanun-ı Evvel 1329, Nr:940-141.

ve haritalı Tarih-i Osmani'den Girit fethi ile ilgili makaleden detaylı bilgiler verilmiştir.⁴⁷⁷

Ayrıca Atina'dan çekilen telegrafname de yayınlanmış, Kral Konstantin'in Cumartesi günü Venizelos'un refakati ile Avarof gemisi ile Girit'e hareket edip, Pazar sabahı dokuzda Girit'e ulaşacağı bildirilmiştir.⁴⁷⁸

Yine Tasvir-i Efkarın'ın 2 Kanun-ı Evvel 1329 tarih ve 941-142 numaralı nüshasında büyük bir başlıkla "Tarih-i mevcudiyetimizin dil-suz bir günü daha" ve "zavallı Girit'imiz dün resmen Yunanistan'a ilhak edildi" alt başlığı verilmiştir. Türk basının hala Girit için "Girit'imiz" ifadesini kullanması gerçekten dikkate değer bir noktayı teşkil etmektedir. Tasvir-i Efkar imzalı çizilen resimde ise, Girit fethini tamamlayan Fazıl Ahmet Paşa başını eğmiş, üzgün bir kadın elinde Türk bayrağı ile Girit haritasına eğilmiş vaziyette resmedilmiştir. Resmin altında ise "Girit'i saye-i hilale vazeden şanlı bir sadrazamımız ile o kıymettar adayı elinden kaçırın bugünkü münkesir-ül emel Osmanlılar" ifadesi yazılmıştır.⁴⁷⁹

Daha önceki gün Ahmet Rasim Bey'in fetihle ilgili makalelerini yayınlayan Tasvir-i Efkar gazetesi, bu sefer Girit'in "tarihçe-i zaya" başlıklı bir yazı yayınlamış ve Girit'in elden çıkış sürecini anlatmıştır. Makale içerisinde "...Girit'in elden çıkış sebebi Osmanlı, hayır hayır Müslüman parası ile alınan Avarof zırhlısıdır." İfadeleri kullanılmış, uyanmak gerektiği, yoksa adaların ve İzmir'in bile elden çıkacağı uyarısında bulunulmuştur.⁴⁸⁰

Gazetelerde ilhak merasimi de detaylarıyla yer almıştır. Atina'dan 1 Kanun-ı Evvel tarihli çekilen ve Türk basınında da neşredilen telegrafmaneye göre, Kral'ın saat dokuzda Girit'e vardığı, saat onda karaya çıkarak bir zamanlar Osmanlı bayrağının dalgalandığı yere Yunan bandırasını keşide ettiği, yine Hanya piskoposunun bir nutuk irad ettiği, Kral'ında "İdare-i osmaniyye aleyhinde hareket-i

⁴⁷⁷ **Tasvir-i Efkar**, 1 Kanun-ı Evvel 1329, Nr:940-141.

⁴⁷⁸ **Tasvir-i Efkar**, 1 Kanun-ı Evvel 1329, Nr:940-141.

⁴⁷⁹ **Tasvir-i Efkar**, 2 Kanun-ı Evvel 1329, Nr:940-141.

⁴⁸⁰ **Tasvir-i Efkar**, 2 Kanun-ı Evvel 1329,Nr:940-141.

ihtilaliyyede sergerdelik edenleri mücahit” olarak addettiği, bunlardan doksan dört yaşındaki Mandakas ve seksen sekiz yaşındaki Hacı Mihal Yanaris’in sinelerine nişanlar taktığı, teferruatlarıyla anlatılmış, valinin düvel-i muazzama konsolosları merasime iştirak etmediği takdirde ahalinin bunu nezaketsizlik olarak yorumlayıp yapılacaklardan mesul olmadığını açıkladığı, sadece Rusya konsolosunu bir gün önceden bildirdiği için merasime iştirak etmediği, diğerlerinin hazır bulunduğu haberi de basında yer almıştır.⁴⁸¹

3 Kanun-ı Evvel 1329 tarih ve 942-143 sayılı Tasvir-i Efkar gazetesinde başlık olarak “Merasm-i ilhakın sefahat-ı elimesinden” ile çeşitli resimler vermiştir. Zikretmeye değer ki Girit adası için Tasvir-i Efkar gazetesi hala “kıymettar adamız” ibaresini kullanmaya devam etmiştir.⁴⁸²

Merasmle ilgili olarak, Yunan bayrağının çekildiği yerler ile bayrağı çeken şahıslar, yine merasime riyaset eden başvekil Elefteros Venizelos’un resmi, Yunan bayrağının çekildiği Hanya’nın Suda Limanı’nda bulunan Topçular denilen eski kale ile, bayrağın keşide edildiği ve Tasvir-i Efkar tarafından “menhus” olarak sıfatlandırılan direğin resimleri verilmiştir. Keşide töreni bir yazı ile anlatılmış, resim ve yazılarının sebebi olarak da “...bu yeis ve elem tevliid eden merasimin bundan sonra vazifelerimizin bi-hakkın ihtar edecek olması...” sebebi ile verildiği ifade edilmiştir. Yazıda “mavili beyazlı ve malum salib olan bez“ olarak Yunan bayrağı tasvir edilirken bayrağın çekildiği direğin Giritliler’in yüreğinde acı bir hatırası olduğu 1313’deki Yunan Muharebesi sırasında asilerin Osmanlı Bayrağını indirip “beyazlı mavili bezi” astıklarını, hami devletlerce bunun indirildiği, şimdi ise o olayın intikamının alındığı ifadeleri kullanılmıştır.⁴⁸³

“Yeni Girit Pulu” başlığıyla verilen yazıda yeni Girit pulunun resminin yanında “mağlubiyetimizin zilharış hatırası” ifadesine yer verilmiştir. Ayrıca yazıda “Girit’in bu defa Yunanistan’a ilhaki hatırası olmak üzere resmi ilhak için tab edilen

⁴⁸¹ **Tasvir-i Efkar**, 2 Kanun-ı Evvel 1329, Nr:940-141.

⁴⁸² **Tasvir-i Efkar**, 3 Kanun-ı Evvel 1329, Nr:942-143.

⁴⁸³ **Tasvir-i Efkar**, 3 Kanun-ı Evvel 1329, Nr:942-143.

pul” yazılmıştır. Pul ile ilgili verilen detaylarda “bu pulun üzerinde Giritliler’in bir kelime Fransızca bulundurmaya tenezzül etmediklerini, bizim Edirne pulunun üzerine minareden dahi büyük Fransızca harfler dizene posta nezaretinin nazar-ı itibarına vazı ederiz.” ifadeleri kullanılmıştır.

Yine pulla ilgili olarak;

“...pulun üzerindeki resim işte bunu temsil ve tasdik etmektedir. Bu yollardan cezirenin ahalisi mukadariyle mütenasip olmak üzere yalnız iki yüz seksen bin adet basılmış ve fakat bu kadar pul Girit palikaryalarının postanelere tehacümü ile iki günde tükenmiş olup Girit muhabirimizin bize gönderebilmek için bu puldan bir tanesini güç hal ile tedarik edebilmiştir.

Bu pul cidden pek nefis olup geçenlerde posta nezaretini tab ettirdiği Edirne pullarına çok faiktir. Hele pulun üzerinde tek bir Fransızca kelime bulunmaması bizler için ne derecelerde şayan-ı ibrettir. Herhalde Giritliler bir pul tabında bile bizi geçmiş bulunuyorlar ki, bundan dolayı insanın teessürüne payan olmuyor.”

İfadelerine de yer verilmiştir.⁴⁸⁴

İlhakla ilgili olarak;

“...Balkanlar harbindeki mağlubiyetimizin en acı, en zilharış neticelerinden biri iki yüz otuz sene evvel ecdat’ımızın binlerce can telef ederek fethettikleri Girit ceziresinde nihayet Yunanlılara suret-i katiyyede terke mecbur oluşumuzdur. Bizî asıl müteessir eden cihet ise bu terk keyfiyetin vaktiyle olduğu gibi üç dört büyük devletin kuvvey-i tazikesi ile değil surf Yunanistan’ın teşebbüsatıyla husule gelmiş bulunmasıdır. Vaka Yunanistanda Girit’i büsbütün yalnız başına almadı. Bizim kardeş kavgaları ile en ziyade meşgul olarak pek zayıf düştüğümüz bir sırada diğer üç hunhar hemcinsinin muaveneti ile bu güzel ceziremizi ele geçirebildi. Fakat nede olsa herhalde ömr-ü feth-i celadet-i osmaniyyenin en kahramanına teceliyyatın sayesinde müyesser olan bu büyük ve feyizli cezirenin bugün Yunan eline geçmiş olması kadar bizler için tüyler ürpertecek bir zillet tasavvur edilemez. Öyle bir zillet ki yad ve tahaddiri her an kalplerimizde bin hiss-i intikam, bin azim ve meram uyandırırsa yeri vardır... İlhak keyfiyeti Suda limanındaki küçük cezire üzerinde hakimiyet-i osmaniyyenin alamenti temaşalı olarak kalmış bulunan Osmanlı sancağını indirerek yerine bir Yunan bandırası rekz etmek suretiyle icra olunmuştur. Aynı zamanda ceziredeki küçük cami-i şerif de kiliseye tahvil edildiği...”

ifadeleri basında yer almıştır.⁴⁸⁵

⁴⁸⁴ **Tasvir-i Efkâr**, 11 Kanun-i Evvel 1913, Nr:138 – 937.

c) Sabah

İlhakla ilgili olarak ilk sayfada küçük bir yazı ile “Yunan Kralı Girit’de” başlığıyla verilen haberde;

*“Atina’dan karşı gazetelerine telegrafla işar edildiğine nazaran Yunan Kralı Konstantin de gelecek Pazar Mösyö Venizelos ile birlikte Girit’e azimet eyleyecek ve adanın Yunanistan’a ilhakını ilan edecektir. Bu münasebetle adaya suret-i resmiyyede Yunan bayrağı keşide olunacaktır. İlhak vesilesiyle icra edilecek merasimde ayrıca bir Yunan filosu da hazır bulunacaktır.”*⁴⁸⁶

Yazısı ile ayrıca, “Adalar Meselesi” başlığıyla, gelen telgrafnamelere göre “Yunan Kralı’nın bugün Girit’e müteveccihen reis-i vükela Mösyö Venizelos ile Pire’den hareket edeceğini ve muvasalatı ile beraber adanın Yunanistan’a ilhakının resmen ilan olunacağı” haberiyle, ilhak öncesi ilhakın yapılacağı bildirilmiştir.

İlhak basınca şiddetle tenkid edilmiş ,nitekim;

“Bu da bir Bahr-ı sefid meselesidir... Girit’deki sefayın vaziyet-i silsilesini tagyir edecek bir teşebbüs manası verilemez. Diğer adalara ait ihtilafta beynel düveliyye aldığı cihetle artık Girit’e ayrıca bir nazaret icrasına mahal kalmamış idi. Bu müaltın iradında maksat Girit ve Sisam meselelerinin adalar hakkındaki müzakerede bir anasır birer uzuv teşkil ettiğini tesviyede bunlarında bir mevki tutacağını binaenaleyh “Girit meselesi zaten hal olmuş bir iştir; ondan bahse bile lüzum yok” demek hukuk-ı beynel düvel nazarında merdud bulunacağını anlatmaktadır. Hatta Girit ve Sisam meseleleri gerçekten bir mevki tutar. Çünkü devletler bu iki adayı hukuk-ı beynel düvel nazarında evvelden müstesna bir halde bulundurmaktaydı. Yunan Kralı’nın Girit seyahati ve ilhak kararını resmen ilan etmesi adalar meselesinde tesirde bulunacaktır. Girit meselesi devletlere maruz davaya mülhak ve onun hesabına merbuttur. Teşbih ahir meseley-i mezküreyi hesaptan ayıramaz. Binaenaleyh biz iddia ederiz ki düveli muazzamaca bir karar itasından evvel Atina Hükümeti’nin bir ilhak kararı neşr eylemesi doğru bir hareket değildir. Hükümetimize göre bu suretle hüküm-ü arz olunan bir işin dosyasının birkaç mühim vesika çıkarmaya müşeba bir amel takip ediyor. Halbuki davanın böyle bir şekle ifrahını kabul etmemek, yani adalar meselesine yine evvelki mahiyeti ile bakmak en basit bir adaletperverlik iktizasındandır. Girit meselesinin vaziyeti münferadatından ziyade adalar meselesinin vaziyet-i umumiyyesi namuna bu mütelatı irad ettikten sonra devletlerin bu

⁴⁸⁵ **Tasvir-i Efkar**, 11 Kanun-i Evvel 1913, Nr:138 - 937

⁴⁸⁶ **Sabah**, 12 Aralık 1913, Nr: 8708.

meseleyi mevzu bahis kılmaları zamanı artık gereği gibi geldiğini beyana lüzum görüyoruz. ...Girit mukadderatı kabinelerce kararlaştırılmaktan evvel böyle bir teşebbüse ne lüzum vardı. Bu manasız nümayiş hangi kıyasıyet-i siyasiyyeye muvafıktır.”

tenkidleri yapılmıştır.⁴⁸⁷

Yine ilhak öncesi, ilhak merasimiyle ilgili olarak “Girit ve Yunanistan” başlıklı küçük yazıda, “Girit” adasının Yunanistan’ın suret-i resmiyyede ilhak olunması münasebetiyle Hanya’da icra kılınacak merasime Kral Konstantin’in de iştirak edeceği yazılmıştır. Atina’dan gelen telegrafnamelere göre “Kral ile Venizelos cumartesi günün (bugün Hanya’ya müteveccihen hareket edecekler ve mezkur limanda Avarof zırhlısıyla üç torpido muhribi tarafından) karşılanacaklardır.” Metropolithanede bir ayin-i diniyye icra olunacak, bu ayinde Kral ile mahiyet erkanı ve konsoloslar hazır bulunacaklardır. Merasimden sonra liman dahilinde kain fırka istihkamına Yunan bayrağı keşide kılınacaktır.” haberi basında yer almıştır.⁴⁸⁸

“Yunanistan’ın Bir Tebliği” başlığıyla, “Londra, Bükreş, Atina Muahidnameleri’nin suretleri Yunan Hükümeti tarafından düvel-i muazzamaya tebliğ edilmiş, bu suretle Girit adası, Epir ve adalar müstesna olmak üzere Yunan askerinin zir-i işgalinde bulunan sair mahallerin Yunanistan’a ilhak eyledikleri bilvasıta düvel-i muazzamaya bildirilmiştir.” Şeklinde verilen haberle Yunanistan’ın hami devletlere tebliğde bulunduğu basında yer almıştır.⁴⁸⁹

Tekrar küçük bir yazıyla verilmiş, Atina kaynaklı bir haber de, “Kral Konstantin refakatinde Venizelos bulunduğu halde Cumartesi akşamı Hanya’ya müteveccihen hareket edecek, Meclis-i Mebusan namına heyet-i idare bu seyahatte esbad-ı vücud eyleyecektir.” şeklinde aynı gazetede yer almıştır.”⁴⁹⁰

⁴⁸⁷ **Sabah**, 13 Aralık 1913, Nr: 8709.

⁴⁸⁸ **Sabah**, 13 Aralık 1913, Nr: 8709.

⁴⁸⁹ **Sabah**, 13 Aralık 1913, Nr: 8709.

⁴⁹⁰ **Sabah**, 13 Aralık 1913, Nr: 8709.

“Girit de Yunan Bayrağı Keşidesi” başlığıyla Atina’dan 15 Kanun-i evvel tarihli telgrafnameyle;

*“Hanya’da varid olan telegrafnameler dünkü yevm tarihin pek latif bir havayla bir kat daha iktisab-ı revnek ettiğini bildirmektedir. Arapların hakimiyetinden beri ilk defa olarak gelen Yunan Kralını selamlamak üzere Yunan bayrakları Bizans bayrakları ile bir arada talik edilmişti. Avarof diğer sefayin-i harbiye tarafından takip edilmekte olduğu halde saat 7’de görünmüş, 9’da Hanya pişgahında demirlemiştir. Vali Kralı selamlamak üzere Avarof’a azimet eylemiştir. Kral saat 10’da karaya inmiştir. İskelede meclis-i mebusan reisi ve heyet-i idaresi düvel-i muazzama konsolosları tarafından istikbal edilmiştir. Bir cem-i rafir karaya çıkarken Kralı şiddetle alkışlamışlardır. Başta Kral Konstantin olmak üzere veliaht prens Aleksandır, Venizelos ve ada muteberanından mürekkebe olan teşkil etmiş ve kral Girit müteheyyezanını selamladıktan sonra kiliseye azimetle metroplodi kabul etmiştir. Metropolid bir nutuk irad eylemiştir haberiyle ilhak merasimi teferruatı ile ele alınmıştır. Bu merasimi müteakip alay-ı fırka istihkama tevci etmiş ve saat 11’de istihkama vasil olmuştur. Resmi takdis badel ifa kral bizzat Yunan bayrağını keşide eylemiştir. Bu sırada sefayin-i harbiye yüz bir pare top atarak bayrağı selamlamışlardır. Sonrasında hükümette bir resmi kabul icra edilmiş ve ziyafet verilmiştir. Kral Konstantin ve mahiyet-i erkanı akşam Atina’ya mütevecehen hareket eylemişlerdir.”*⁴⁹¹

Haberiyle ilhak merasimi sonrasında ise Girit’de “Yunan Bayrağı Keşidesi” başlığıyla verilen küçük haber de;

*“Atina’dan 14 Kanun-i Evvel de gelen telegrafnamede bu sabah saat 11’de Kral Konstantin kendi eliyle ve alkışlar arasında Yunan bayrağını Hanya fırka istihkama üzerine keşide eylemiştir. Bayrak yüz bir pare top ile selamlanmıştır. Düvel-i muazzama konsolosları da bu merasimde hazır bulunmuşlardır. Konstantin, Venizelos ve mebus an erkan-ı idaresi yarın Atina’ya avdet eyleyeceklerdir.”*⁴⁹²

gazetelerde neşredilmiştir.

Basın Akdeniz’deki adaların elden çıkışını şiddetle tenkid etmiştir. 15 Aralık 1913 tarihli Sabah gazetesinde Ali Haydar Emir’in “Akdeniz’e hakimiyet-i bahriye meselesi” yazı dizisi neşredilmiş ve yazıda Akdeniz’in eskiden Türk gölü iken

⁴⁹¹ **Sabah**, 17 Aralık 1913, Nr:8713.

⁴⁹² **Sabah**, 16 Aralık 1913, Nr:8712.

adaların elimizden çıkmasıyla hakimiyetimizden çıktığı, Yunanistan'ın bize rakip olduğu ve Akdeniz'de yayılmaya çalıştığı konu edilmiştir.⁴⁹³

d) Tanin

Adalar meselesi bütün basını meşgul etmiş, Avrupa gazeteleri ve ajanslarından alınan haberler sürekli olarak Türk basınında yayınlanmıştır. Yunanistan ve adalarla ilgili olarak Londra'dan telegrafla bildirdiğine göre Londra basınında adaların mevzu bahis edildiği "...Yunanistan, diyor, bütün adalar denizi cezairine malik olmalıdır... Girit'in Yunanistan'a ilhakı hakkında ortaya çıkmış olan delailden birisi yoktur ki Yunanistan'ın diğer adalar üzerindeki niyetinden farklılık gösterebilir" haberi Türk basınında yer almıştır.⁴⁹⁴

Yunanistan'ın tutumu ve Batılı güçlere güvenerek imtiyazlar kazanmaya çalışması Türk basını tarafından şiddetle tenkid edilmiştir. İsmail Hakkı imzalı yazıda Yunanistan'ın dost görünen tutumunun Osmanlı Devleti ile Bulgaristan'a karşı müttefik görünmeye çalıştığına dayandığı, Atina basınının bu sebeple bu türde yayın yaptığı, Yunanistan'ın 1313 öncesi duruma geri dönmek istediği, halbuki bunun Osmanlı Devleti için kabul edilemez olduğu, o dönem Yunanistan'ın savaşı kaybettiği halde asayişimizi ihlal eden Yunan kapitülasyonlarının lağv edilmesine Avrupalıların mani olduğu yazılmıştır.

Aynı yazıda Yunanistan'ın uzattığı barış elinin samimi olduğuna inanmak için adalar konusunda kesin fikrini beyan etmesi gerektiği belirtilmiştir. Yine aynı yazıda Yunanistan'da bir çok dindaşımızın yaşadığı ve camiler üzerinde baskı olduğu sürece Yunanistan'ın samimiyetine güven duyulamayacağı belirtilmiştir.⁴⁹⁵

Avrupa gazetelerinden alınan habere göre Hariciye Nazırı Said Halim Paşa Londra Konferansı'nda Osmanlı Devleti temsilcilerinin hareket-i sulh-i perveranesi

⁴⁹³ **Sabah**, 15 Aralık 1913, Nr:8711.

⁴⁹⁴ **Tanin**, 3 Haziran 1913, Nr:1620.

⁴⁹⁵ **Tanin**, 4 Haziran 1913, Nr:1621.

dolayısıyla düvel-i muazzamanın adalar konusunda Osmanlı Devleti aleyhine bir karar vermemeleri gerektiğini, adaların Yunanistan'a terkinin hiçbir Osmanlı hükümetince kabul edilemeyeceğini, Yunanistan lehine verilen bir karar olursa Osmanlı efkar-ı umumiyesinin son bir gayretle Yunanistan'ı adalardan çıkarmak isteyeceğini ve bunun yeni bir savaşa yol açacağını beyan ettiği, haberiyle kaybedilen Girit'in ardından diğer adalar için devlet adamlarının kararlılığını ortaya koyduğu haberi gazetelerde yer almıştır.⁴⁹⁶

Babanzade İsmail Hakkı imzalı yazıda Yunanistan'ın meselenin esasında halledilmesi ve adaların her biri Devlet-i Osmaniyye'nin başına bir Girit olursa iyi mi olur? ifadelerine karşılık adaların Girit ile mukayese edilmeyeceği, Girit'in başımıza bela olmasının adem-i iktidarımızdan kaynaklandığı, Avrupa'da oluşmuş olan Yunan perverlik fikrinin husule getirmiş olduğu şımarıklıklardan himayekarlıklardan ileri gelmiş olduğu, katiyen Girit'in olsa olsa kendi başına bir tehlike olduğu, Avrupanın Osmanlı Devleti'nin elini kolunu bağlaması sebebiyle Girit'in Girit olduğu, bela olsa dahi kendi kendinin belası olacağı ifade edilmiş, aynı yazıda Yunanistan'ın Türkiye'den herşeyi almak isteyip hiçbir şey vermeden dost olmak istediği ve sürekli yeni yeni adalar ile ortaya çıktığı, daima ok gibi Osmanlı'nın canına işleyecek olan adalardaki vaziyet için ısrar ettiği, dost olmanın başka, Yunanistan'ın askeri tehdit-i daimisi altında yaşamının yine başka olduğu, Yunanistan'ın bir iki adanın hatırı için milyonlara baliğ olan menfaatinden vazgeçmeyi gözüne kestirip kestiremeyeceği sorulmuştur.⁴⁹⁷

Avrupa güçlerinin özellikle İngiltere'nin Yunanistan'a Ege adalarını bırakarak, Arnavutluk'a toprak bıraktırmaya çalışmasının kabul edilemeyeceği, adaların Anadoluyu tehdit edeceği sebebiyle bu durum şiddetle tenkid edilmiştir. Konuyla ilgili olarak yine İsmail Hakkı Babanzade imzalı yazıda;

"...adalar meselesine fevkalade ehmeniyet vermekte maazuruz. Ajans Router dünkü ajanslar vasıtasıyla vaki olan neşriyatı ise Londra'daki sufera konferansının bu meseleye Devlet-i Osmaniyye'nin hayat-ı müstakbesine olan irtibatı itibarı ile کافی derecede ehemmiyet vermediğini

⁴⁹⁶ **Tanin**, 4 Haziran 1913, Nr:1621.

⁴⁹⁷ **Tanin**, 7 Haziran 1913, Nr:1624.

gösteriyor. Neşriyet-ı vakanın derece-i sıhhatini bilmiyor isek de herhalde sıhhati halinde çürük bir esasa müstenid olduğunu beyan mecburiyetindeyiz. Güya adalar meselesi cenubi Arnavutluk hududu meselesine tabi imiş de, Fransa nokta-i nazarı ile İtalya nokta-i nazarı arasında bir suret-i talikkiye vücuda getirilmesine çalışılıyormuş. Bunun kabul edilmez olduğu asıl bu mesele ile ilgili olan Osmanlı Devleti'nin olduğu Arnavutluk birkaç karış genişleyecek diye Anadolu savahilimiz tehlikeye koymak ne Avrupa'nun siyaset-i umumiyesine, ne de bahr-i sefid ile alakadar olan düvel-i bahriyyenin menfaatine muvaffık düşer. Güya Çanakkale müdahalini tehdit edebilecek iki adayı tamamen yeddimizde bırakacaklar, diğerlerini Yunanistan'a. Fakat Yunanistan tarafından bahri ve yeri hareket-ı harbiyyeye esas ittihaz olunmayacağına dair teminat verilmek şartıyla ilhak eyleyeceklermiş. Adalara Yunanlıların yerleşmesi demek Anadolu'nun kalbine her dakika hançer saplamak demektir. Yunanistan'ın vasi bir hayale malik olan bir devletin yüz binlerce Rum ile meskun bir kıtanızın ta içerilerine kadar sokulması, Anadolu savahilimizi Makedonya'dan daha fena bir vaziyete sokacaktır... “⁴⁹⁸

Şeklinde yapılmak istenene şiddetle tepki gösterilmiştir.

Türk basını müzakerelerin devam ettiği sırada Yunan basınına da takip etmiş ve Yunan basınına tehditlerine alayla karşılık vermeyi ihmal etmemiştir.

“Providos gazetesinin Selanik'te vuku bulan istihbaratına göre Bâab-ı Âli 1897 öncesinde cari olan ahval-i atikanın iade muraiyetine muvafakat etmemekte bulunduğu cihedle bu mesele hakkında cereyan eden müzakerat Yunan hükümetinin nokta-i nazarına göre muvaffakiyetle neticelenmediği takdirde Yunan hükümeti mukaddemat-ı sulhiye protokolünü fesh edecektir. Her ihtimale karşı Yunan hükümeti Çanakkale karşısında hareket-ı bahriyyesine başlamak için Yunan filosuna hazır bulunması için emir vermiş imiş...”

Tanin gazetesi buna karşılık Hükümet-i Osmaniyye Bulgaristan'la akd-i sulh ettikten sonra Yunanistan'dan korkacak nesi kalır?... Bize ne gibi zarar ifa edebilecek. Asya'daki savahilimizi bir işgal-i askeriyye ile mi tehdit edecek? ifadelerini kullanmıştır.⁴⁹⁹

Balkan Savaşı sonrası tertib edilen Londra Konferansı'nın sona ermesi sonrasında basın;

⁴⁹⁸ **Tanin**, 7 Haziran 1913, Nr:1624.

⁴⁹⁹ **Tanin**, 11 Haziran 1913, Nr:1628.

“...Londra Konferansı nihayet hitam buldu. Mucip olacak ihtilaflarımız Yunanistan ile evvela yeniden baş başa verip uzun uzadıya müzakeratta bulunmaya vakit bulacağız. Adalar meselesi de zaten Yunanistan daire-i nüfuzundan çıkmış olduğu için adaların vaziyeti hadisesi ile mukerraratımız üzerinde icra-i tazyike imkan kalmayacaktır. Yunanistan ile doğrudan doğruya müzakeresine devam edeceğimiz işler tebaanın iki memleketteki hukuk mütekabbileleri, konsoloslar mukavenamesi, mensubat-ı ticariye gibi şeylerdir. Müzakeratın uzamasından hasıl olacak zarar bizden ziyade düşmanımıza ait olacaktır. Onun için varsın Yunanistan inad etsin diyeceğiz. Çünkü zarar edecek olan onun tebaası, onun ticaretidir.”⁵⁰⁰

değerlendirmesini yapmıştır.

Yunanistan’ın Dedeğacı ilhak etmesi ile, Çanakkale Boğazı’nın ve dolayısıyla İstanbul’un tehdit altına girdiğinin, bundan dolayı Osmanlı ordusunun direk Edirne yönüne yürüyüşe geçmesi gerektiği, Yunanlıların bu hareketine Avrupa’nın sessiz kalmayacağını zannedildiği, fakat sessiz kalırsa da Osmanlı Devleti’nin Yunanlılarla kendisinin hesaplaşması gerektiği şeklinde ifadeler ile Girit ve ardından kaybedilen topraklardan duyulan teessür sebebiyle Yunanistan ile basında savaş isteği ortaya çıktığı anlaşılmıştır.⁵⁰¹

Adaların düvel-i muazzamaya terk edilmesi üzerine Hüseyin Cahid yazdığı yazıda Yunan basınına takip ederken komik bulduğunu, sürekli ordularının güçlerinden ve savaşçılıklarından bahsetmelerinin komik olduğunu ve adaların Anadolu’yu tehdit etmemesi şartıyla düvel-i muazzamaya terk edildiği, bu konunun Yunanistan’ı hiç ilgilendirmediği, Yunanistan’la Osmanlı Devleti arasında böyle bir meselenin bulunmadığını, Devlet-i Osmaniyye’nin Bulgaristan’la anlaşacağını, Yunanistan’la da anlaşacağını, eğer Yunanlılar sabırsızlık edecek olurlarsa bunun onlar için pek hayırlı olmayacağını ifade eden yazıyı neşretmiştir.⁵⁰²

⁵⁰⁰ **Tanin**, 11 Haziran 1913, Nr:1628.

⁵⁰¹ **Tanin**, 14 Temmuz 1913, Nr:1661.

⁵⁰² **Tanin**, 8 Teşrin-i Evvel 1913, Nr:1722.

Balkan Harbinde Osmanlı donanmasının varlık gösterememesi üzerine Hüseyin Cahid “Donanma İsteriz” başlıklı bir yazı neşretmiş ve Yunanistan’ın donanmasını güçlendirdiği, Almanya’dan yeni gemiler aldığı, adalar denizinin Osmanlı kadar Yunanistan’ı da ilgilendirdiği ve Yunanlıların 12. Konstantin’i behemehal Bizans tahtında görmek istediklerini yazmıştır. Ayrıca Osmanlı Devletince yapılması gerekenin en az Yunanlıların bir buçuk katı bir donanma oluşturmak ve böylece Yunanlıların deniz gücü yarışında ümitlerini kaybetmelerine yol açarak, bu iki ülkenin de ekonomisini bozan yarışın sona ermesi gerektiği ifadeleri ile, hükümetin yeni bir vergi çıkartması veya her memurun bir aylığının, her çiftçinin belli miktarda buğday bağışı ve tüccarın bir aylık kazancının bağışı ile büyük bir donanma oluşturulması teklifinde bulunuyor.⁵⁰³

Kral Konstantin ve Venizelos’un ilhal merasimi için Girit’e gideceği önceden basında yer almıştır. “Kral ve Venizelos Girit’te” başlığıyla Atina ajansından alınan malumata göre.

*“Kral Konstantin ile Mösyö Venizelos Cumartesi günü badelzukur Hanya’ya müteveccihen hareket edecektir. İki zırhlı, altı torpido kralın yatına refakat edecek, meclis-i mebussan da bu merasimde katipleri tarafından temsil edilecektir. Yine aynı gazetede Atina’dan 28 Teşrin-i Sani tarihinde bildirildiğine göre Cumartesi günü Kral Konstantin, başvekil, ecnebi gazeteler muhabirini Girit’e azimet edecekleridir. Kral Konstantin Girit’in Yunanistan’a ilhakını resmen ilan edecektir. Kralın rakib olacağı yat refakatinde Avarof kruvazörü ile dört torpido da bulunacaktır.”*⁵⁰⁴

haberi Türk basınında yer almıştır.

Atina hükümetinin düvel-i muazzamaya Londra, Bükreş ve Atina muahidnamelerinin suretini tebliğ ederek Epir ile Cezair-i Sefid müstesna olmak üzere, Yunanistan tarafından işgal edilen arazi-i saire ile Girit’in ilhak edildiğini ihbar eylediği basında yer alan haberler arasında olmuştur.⁵⁰⁵

⁵⁰³ **Tanin**, 19 Teşrin-i Evvel 1913, Nr:1733.

⁵⁰⁴ **Tanin**, 13 Kanun-i Evvel 1913, Nr:1785.

⁵⁰⁵ **Tanin**, 13 Kanun-i Evvel 1913, Nr:1785.

Türk basını Yunanistan'dan gelen haberlerle ilhak merasimini evvelden beri takib etmeye devam etmiştir. Atina'dan gelen ve Türk basınında yer alan habere göre;

*“Yunan filosu bugün Girit'in Yunanistan'a ilhakı merasiminde hazır bulunmak üzere vakt-i zuhurda Girit'e müteveccihen hareket etmiştir. Kral Konstantin, Veliabd Prens George ve Başvekil Venizelos Avarof zırhlı kruvazörüne rakiben Girit'e azimet etmişlerdir. Filo bugün vakt-i zuhurda Suda Limanı'na muvasıl edecektir.”*⁵⁰⁶

Tanın gazetesinde ilhak merasimi “Girit'in İlhakı” başlığıyla anlatılmıştır.

“...evvl ki gün bedbaht Girit Adası Yunanistan'a resmen ilhak olunmuştur. Kral Konstantin, Veliabd Prens George, Başvekil Venizelos Avarof kruvazörü ile Girit Suda Limanı'na sabahleyin saat dokuzda muvasalat ve saat onda Yunan donanması tarafından atılan selam ve muzafferiyet topları arasında yüz binlerce Osmanlı dilaverlerinin hun-ı mukaddesi ile sulamış olan Girit toprağına ayak basmışlardır. Yunan Kralı Konstantin Fırka Kalesi üzerine Yunan bandırasını keşide ve Girit'in Yunanistan'a ilhakını resmen aleme ilan etmiştir. Yunan bandırasının Girit surlarına keşidesinden mukaddem bir ayin-i ruhani icra edilmiş ve Hanya piskoposu Kral Konstantin'e hitaben gayet hararetle bir nutuk irad ederek Yunan ordunun şecaat ve kahramanîyesini medh-ü sena etmiştir.

Kral Konstantin, Girit'in isyanları esnasında ibraz-ı şakavet ve senaed etmiş eski sergerdelerin sinelerine kendi eliyle nişanlar takmıştır. Kralın bu iltihaflarına mazhar olanlar sergerde-i usat doksan dört yaşındaki Mandaka ile seksen altı yaşında bulunan Yanaros ve Hacı Mihal nam şahıslardır.

Girit'in Yunanistan'a resmen ilan-ı ilhakından ve Fırka Kalesi üzerinde Yunan bandırasının keşidesinden sonra, daire-i hükümete Kral Konstantin'in şerefine gayet mükellef bir ziyafet keşide edilmiştir. Bu ziyafette Kral Konstantin, Veliabd Prens George, Girit vali-i umumisi Rufos, Yunan filosu amiral ve zabitanı, Girit eşraf-ı rumiyyesi hazır bulunmuşlardır. Esna-yı ziyafette müteaddid nutuklar irad edilmiştir.

*Kral Konstantin Kandiye'ye azimed ederek oradaki kaleler üzerinde Yunan bandırasını kendi eliyle keşide etmesi pek muhtemeldir.”*⁵⁰⁷

⁵⁰⁶ **Tanın**, 15 Kanun-i Evvel 1913, Nr:1787.

⁵⁰⁷ **Tanın**, 16 Kanun-i Evvel 1913, Nr:1788.

Girit'in Yunanistan'a ilhak ilanı teferruatından sonra "...bu vaka-i meş'ume münasebeti ile Girit'in hakimiyet-i osmaniyye altında bulundurmak için mihrab-ı hamiyet ve fedakaride feda-yı can etmiş olan fedakaran-ı ümmeti bedbaht Girit Müslümanlarının akıbet-i faci'asını tahattur etmemek kabil değildir..." ifadeleriyle ilhakdan duyulan derin teessür ifade edilmiştir.

Adanın Osmanlı Devleti'nden kopuşunun anlatıldığı kısa tarih özeti de ilhak merasimi münasebetiyle neşredilmiştir;

*"Girit ilhakıyla Kandiye'nin tarih-i fethi olan 1055 tarihinden beri Girit Rumlarının ihtilalleri, şenaatleri Yunanistan'a ilhak etmek hususundaki mesaileri, takip ettikleri gaye-i ilhaka müncerr olmuştur. 1897 tarihine kadar Girit Rumları her sene Yunan Hükümetinin eser-i teşviki olan ihtilalleri ile ceste ceste kopardıkları imtiyazatı tevsi ede ede bu muvaffakiyete mahzar olmuştur. Bilhassa Girit'in madar-ı vatandan mübda-i iftirakını Halepa Muahidesi teşkil eder. Fakat Girit Rumları Halepa Muahidesi ile iktisap ettikleri müsaadat-ı azime ile iktifa etmediler. Yine mütemadi isyanları ile imtiyazat-ı muktesibeyi tevsi ederek 1897 tarihinde Kandiye'de vuku bulan müessif bir vaka neticesinde düvel-i muazzama marifeti ile asakir-i osmaniyyeyi Girit'ten tebaüd etmeğe muvafık olmuşlardır. İşte 1897 tarihinden sonra Girit Rumları her vesilede Girit'in Yunanistan'a ilhakını ilan ediyorlar idi. Fakat bütün bu ilhak teşebbüsleri daima akim kalmakla beraber Girit idaresini Yunan idaresine tamamıyla temayül etmekte ve Yunan kavanini tatbik etmeye başlamakla Girit'in ilhakına takrib ediyorlar idi. Daha doğrusu geçen güne kadar Girit'in Yunanistan'a ilhakı nazari değil, fakat fiili bir emrivaki idi. Balkan Muharebesinin bidayet-i ilanında Girit yine Yunanistan'a ilhakına ilan ettiği halde, Yunanistan bunu resmen kabul etmemiştir. Türkiye ile Yunanistan arasında Atina muahide-i sulhiyyesinin anakadi ve Türkiye'nin Girit'in Yunanistan'a ilhakının mevzu bahis etmemesi üzerine Kral Konstantin bizzat Girit'e azimet ederek resmen Yunan bandırasını keşide etmiş ve emr-ü ilhakı ilan etmiştir. "*⁵⁰⁸

İlhak merasimi sonrasında Girit'te kalan Türkler için kaygı duyulmuş ve;

"...Bizim kalbimizi parçalayan bu vaka-yı meşume münasebetiyle Girit İslamlarına tertib eden vazife-i vataniye bütün muhin ve meşküte göğüs gererek hicret etmemelerinden ibarettir..."

⁵⁰⁸ **Tanin**, 14 Kanun-i Evvel 1913, Nr: 1786.

*Girit Müslümanlarının bu vazife-i vataniyyeyi bihakkın idrak ederek Yunan idaresinden görecekları bütün mezalim-i takat ferasa karşısında tahammül edeceklerini ümit ederiz.”*⁵⁰⁹

ifadeleriyle hem kaygı, hemde Osmanlı Devleti'nin gelecekteki politikası düşünülmüştür.

Haber ajanslarından alınan merasimin detaylarını anlatmış olan haberler dışında Girit'ten gelen ve merasimi yine detayları ile ele alan 1 Kanun-ı Evvel 1913 tarihli pek duygusal bir mektub olduğu gibi neşedilmiştir.

“Bugün Girit'in Yunanistan'a ilhakı resmen vuku bulmuştur. Kral Konstantin refakatinde valiahd-ı saltanat, başvekil bulunduğu halde Avarof zırhlısı ile bugün buraya gelerek Girit'in Yunanistan'a ilhakını resmen ilan etmiştir. Hanya'nın her tarafı mersin ve defne dalları ile donanmış, muazzam abideler inşaa edilmiş, hanelerin balkonları ve bu abidelerin aksam-ı fevkaniyesi Bizans İmparatorluğunun armalarıyla, nişanlarıyla tezyin edilmiştir. Girit Rumlarının bu sur-ı sururi biçare Girit İslamlarının kalbini parçalıyor. Yalnız ellerinden gelende bu sur-ı umumiyeye iştirakten tevakki etmekten ibaret kalıyor.

İnsan bu nümayişleri gördükçe bu biçare ve güzel cezirenin akıbet-i faciasını, Yunanistan'a keşfiyet-i ilhakını düşündükçe ağlamaktan kendini alamıyor.

Biçare İslamlar, böyle bir akıbet-i facia karşısında bulduklarını sevgili vatanlarının Yunanistan'a bir gün gelip de ilhak olunacağını hiçbir zaman tasvir edemezlerdi. Meş'hum Balkan Muharebesi sevgili Rumelimizle beraber bedbaht ve güzel Girit adasını da ağıuş-u vatandan ayırdı. Hanya'da bulunan düvel-i muazzama konsolosları Girit'in Yunanistan'a ilhakı vukuda derhal en kıdemli konsolosların nezdinde akd-ı içtima ederek Yunan bandırasının Fırka Kalesinde resmi keşidesi merasiminde hazır bulunup bulunmama cihetini dur ve deraz tehemmil etmişlerdir. Konsoloslar bu müzakerat neticesinde yalnız metropolitenede icra olunacak ayin-i ruhaniye de hazır bulunmalarına, fakat Yunan bandırasının Fırka burcunda resmi keşidesi merasiminde isbat-ı vücud etmemelerine karar vermişler ve bu kararlarını da Girit vali-i umumisi Rufos'a tebliğ etmişlerdir. Girit vali-i umumisi küstahane bir lisan ile mukabele ederek konsolosların Yunan bandırasının resmi keşidesi merasiminde bulunmaktan tevakki etmeleri şimdiye kadar işitilmemiş bir hareket olduğunu ve konsolosların bu hareket-i nalayıkası karşısında Girit Rumlarının ika edecekleri hadisat-ı faciadan dolayı hiçbir mesuliyet kabul edemeyeceğini beyandan çekinmemiştir. Düvel-i muazzama konsolosları

⁵⁰⁹ **Tanin**, 14 Kanun-ı Evvel 1913, Nr:1786.

bu küstahın sözlerine hiç bi ehemmiyet vermemeleri icap eder iken tekrar toplanarak Fırka burcuna kadar refakat etmeye karar vermişlerdir.

Rusya konsolosu ise rüfekasının mükararatına muhalif olarak Yunan bandırasının resmi keşidesi merasiminde hazır bulunmaktan maada Kral Konstanti'in Girit'e gelmesi, Girit desta-ı şecaatinin şanlı bir hadmesinin teşkil ettiğini söylemiştir.

Sabahleyin saat yedide başta Avarof olmak üzere İspeçe zırhlısıyla Panter ve Yerakis keşif torpidolarından mürrekeb olan Yunan filosu bandıralar ile donatılmış olduğu halde ufukta göründü ve tam saat dokuzda Hanya limanı önünde lenger endaz oldu. Kilise nakozlarının seda-i tananı Kral Konstantini muvasalatını teyit ediyor, rıhtımda toplanmış olan Girit Rumları "zito zito" sedalarıyla Yunan Kralı'nı selamlıyor. Biçare İslamlar ise coşmuş ve azmış olan Rumların tahkirat ve tezhifatından bir katliam vukuundan korkarak hanelerinde saklanarak ağlıyorlardı! Ah bu ne acıklı idi!

Kral Konstantin saat onda endahad ettiği selam topları arasında Avarof kruvazörünün büyük istimbotuyla gümrük rıhtımında general elbisesini labis olduğu halde karaya çıkmıştır. İşte o zaman bütün Hanya sema hıraş taninleri Girit Rumlarının vaveyla-yı sur-u müsadetleriyle bir mahşere dönmüş idi.

Kral Konstantin rıhtımda Girit vali-i umumisi ile erkan-ı hükümet ve düvel-i muazzama konsolosları tarafından istikbal edilmiştir. Konstantin bu zelah-i vala ile Rumların alkışları arasında metropolitane kilisesine azimed etmiştir. Kral Konstantin kilisenin kapısında Hanya piskoposu tarafından istikbal edilmiş ve bu kiliseye esna-yı duhulünde Rum mekatib talebeleri tarafından çiçekler ile istikbal edilmiştir.

Rum talebelerinden birisi Kral Konstantine yaklaşarak bir buket takdim etmiş ve şu sözleri söylemiştir. Fehamed maab! Hanya kızlarının bu buketini lütfen kabul ediniz. Her bir çiçek diğer kardeşlerimizin bugün bizim hissettiğimiz hubur ve süruru hissetmelerine çalıtacak askerler yetiştireceklerini vaad eden Girit kadınlarının kalb ve ruhuna tercüman oluyor.

Baada Kral Konstantin kilise dahiline girerek Girit'in Yunanistan'a emr-ü ilhakını teyid için icra edilen ayin-i ruhaniyi istima etmeye başlamıştır.

Ayin-i ruhaninin hitamına doğru piskopos krala hitaben bir nutuk irad ederek kıta-yı Yunaniyyeden fazla, bugünü idrak için kan ırmakları akıtmuş olan Girit'in bugün muzaffer Kral Konstantin'i istikbal etmekle bahtiyar olduğunu ifade etmiş ve bugüne kadar maksad-ı mukaddes için kanlarını akıtmuş olan kahramanların mesud olarak istirahat daleceklerini söyledikten sonra diğer

esir Yunanileri tahlis için Cenab-ı Hakk'ın Kral Konstanti'nin bazusuna bir kuvvet-i ahnin bahşetmesi temenniyatını izhar etmiştir.

Baada kral mahiyeti ile maşıyaen Fırka burcuna gitmiştir. Kral Konstantin Fırka burcu üstüne çıktığı zaman Girit istinaf mahkemesi reisi Zoridis bir nutuk irad ederek Girit destan-ı şecaat ve fedakaresini tezkar etmiştir. Hanya piskoposu Fırka burcunda keşide edilecek olan bandırayı tesaid ettikten sonra Kral Konstantin bandırayı ipliğe bağlamış ve bera-i keşide Girit'in en eski sergerlerinden doksan dört yaşındaki Mandaka'ya tevdi etmiştir. Yunan kralı bandıra keşide olunurken selamlamış ve Yunan sefain-i harbiyeside yüz bir pare top endahd suretiyle bu hadise-i meşumeyi selamlamıştır.

*İşte Girit'in facia-ı ilhakı bu suretle oynanmış ve Akdenizin saf ve bakir sularının ortasında sallanan bu güzel memleket Yunanistan'a ilhak olunmuştur. Zavallı Girit!"*⁵¹⁰

Ayrıca yapılan bu yortular münasebeti ile Girit Rumları havaya ateş açarak zavallı İslamlara büyük bir korku ve heyecan verdikleri, “ahal-i İslamiyyeye yapılan tahkirat ve tezyifatı tasvir etmenin” imkan haricinde olduğu, “Balkan Muharebesi'nin üçüncü safha-yı faciasının” Osmanlılar ve bilhassa Girit İslamları için böyle vahim bir akıbet ile neticelendiği ifade edilmiştir.⁵¹¹

2) Dergiler

Osmanlıca neşredilen mecmualarda Girit ile alakalı olarak, ilhak öncesi ve hatta sonrasında dahi yazılar neşredilmiş ve özellikle gazetelerden farklı olarak daha fazla Girit fotoğraflarına yer verilmiştir. Bol miktarda yer alan fotoğraflarla kimi zaman adanın siyasi bir dert haline geldiği⁵¹² belirtilirken, kimi zaman ise “Aile-i Osmaniyye'nin şımarık çocuklarından biri”⁵¹³ gibi ifadeler ile adaya duyulan sempati vurgulanmak istenmiş fakat genel olarak adanın elden çıkış sürecinde duyulan acı yansıtılmıştır.

⁵¹⁰ **Tanin**, 16 Kanun-i Evvel 1913, Nr:1788.

⁵¹¹ **Tanin**, 23 Kanun-i Evvel 1913, Nr:1795.

⁵¹² **Şehbal**, 15 Temmuz 1326, Aded: 23, s. 452.

⁵¹³ **Şehbal**, 1 Teşrin-i Evvel 1328, Aded:62, s. 290.

Mazide çetin geçen bir muharebenin fetih mirası olarak görülen ve “Osmanlı kalpleriyle muhat” Girit adasının, muhtar bir idareye sahip ve henüz Yunanistan tarafından ilhak edilmemiş iken dahi, Girit’ten fotoğraflarla ilgili olarak “şimdi bunların hepsi Giritliler’in elindedir” ifadesiyle, değil ilhak’ın, muhtariyetin bile Türk Kamuoyunu rahatsız ettiği ifade edilmek istenmiştir.⁵¹⁴

Sırât-ı Müstakim mecmuası Haziran 1326 tarih, 4. cilt ve 93. sayısı’nın 265. sayfasında Kandiye’nin fethi ile tamamlanmış olan Girit fethi üzerine Hilafet makamından Mekke şerifliğine gönderilmiş olan Fetihname-i Hümâyûn suretini neşrederek Girit meselesinin hayli müşkil olduğu, fiili Osmanlı idaresinin olmadığı dönemde, adanın hala Osmanlı toprağı olduğunu hatırlatmaktadır.

Şehbal mecmuası’nın 1 Şubat 1329 tarih ve doksan sayılı nüshasının 356. sayfasında, üzerinde Hanya’nın Suda Limanı’nın bulunduğu bir Girit pulu’nun resmi yer almıştır. altına “Girit’te istila hatırası olarak Yunanistan’ın bastırıldığı bu pulun üzerinde iki tarihi felaket olan 1 Şubat 1913 ve 1 Mayıs 1913 tarihleri ile Suda Limanı’nın resmi meşhud olmaktadır” ibaresi yer almıştır.

Resimli Kitap mecmuası Girit’in Yunanistan’a ilhakı ile alakalı olarak, ilhak merasimini icra etmek maksadı ile Girit’e gelmiş olan Yunan Kralı’nın, Hanya’da rıhtım üzerinde yürümekte olan fotoğrafını Hanya Limanı ile birlikte vererek, Girit’in kaybının kalplerde açtığı teessürün ifadesi olarak resim’in altına “acı bir intubâ‘ “ ifadesini düşmüştür.⁵¹⁵

3) Girit’in İlhakı Sonrasında Türk Kamuoyu

Balkan Harpleri akabinde henüz çözüme kavuşturulmamış, gündemi, basını ve kamuoyunu meşgul eden en mühim mesele adalar meselesi olmuştur. Girit’in Yunanistan’a resmen ilhakı gerçekleşmiş, Türk kamuoyu artık yüzünü ileriye çevirmiş ve Anadolu topraklarının emniyeti açısından stratejik öneme haiz Ege Adaları meselesiyle yoğun olarak iştigal etmeye başlamıştır. Türk basını Girit

⁵¹⁴ Şehbal, Aded: 9, 1 Ağustos 1325, s.176.

⁵¹⁵ Resimli Kitap, Numro:50, 1329, s. 173.

Adası'nın resmen yitirilmesinin verdiği derin teessürle, diğer Ege Adaları'nın da yitirilmemesi ve onlarında birer Girit olmaması için hükümeti üstüne düşen vazifeyi yerine getirmesi hususunda uyarmaya çalışmıştır. ⁵¹⁶

I. Dünya Savaşında Osmanlı Devleti ile Yunanistan çarpışan rakib taraflarda yer almlarından dolayı durumları zor olan Girit Türkleri daha da zor duruma düşmüşler, Osmanlı Devleti Girit Türklerinin haklarını koruma gayreti göstermiştir. Nitekim I. Dünya Savaşı sırasında 1915 senesinde Girit'te camilere saldırılar olmuş, tahrip ve kiliseye çevirme girişimleri ortaya çıkmıştır. Bunun üzerine Girit Müslümanlarından bir heyet Atina'ya geçerek Osmanlı elçiliğine müracaatta bulunmuştur. Osmanlı elçiliğinin Yunan Kabine Reisi Gonaris'e müracaatıyla camiler Müslüman ahali hizmetine iade edilmiştir. ⁵¹⁷

Girit'in Yunanistan'a ilhakı sürecinde ve sonrasında Girit'te Anadolu'ya süren göç dalgası, 1877 Osmanlı-Rus ve Balkan Harpleri esnasında yaşanmış olan acı ve büyük göç dalgaları'nın derin izlerini henüz zihninden silememiş olan Türk kamuoyu'nda derin bir tesir bırakmış, o günleri yaşamış olan ahaliye bir kez daha aynı acıyı hissettirmiştir. ⁵¹⁸

Girit'in Osmanlı Devleti'nden kopuş sürecini ilgiyle takip etmiş ve çok büyük reaksiyonlar göstermiş olan Türk kamuoyu'nun zihninde, meseleden dolayı derin izler kalmış, yıllar sonra bile ortaya çıkan ve Girit meselesi ile benzerlik gösteren Kıbrıs gibi siyasi meselelerde Girit meselesinin acısının hala kalplerde yaşandığı ve aynı olayların tekerrür etmemesi için Girit'te yaşananların hatırlatılmasına çalışılmıştır. ⁵¹⁹

⁵¹⁶ Ayşe Nükhet Adıyeke, **Osmanlı İmparatorluğu ve Girit Bunalımı (1896-1908)**, TTK, Ankara, 2000, s.301.

⁵¹⁷ Tahmizcizade, **a.g.e.**, s. 47.

⁵¹⁸ Şükrü Kaya, "Zavallı Girit", **Yeni Tarih Dergisi**, 5 Mayıs 1957, s.140.

⁵¹⁹ Mehmet Hayrettin, **Girit'in Talihi ve Kıbrıs**, yay. Haz. Behçet Kemal Çağlar, Refah Basımevi, t.y, İstanbul, önsöz.

Tarih ile işğal eden ilim adamları haricinde mecmualarda ve Kıbrıs gibi siyasi meseleler söz konusu olduğu dönemlerde ayrıca yazılan eserlerden Girit'in kaybedilmesinin Türk kamuoyunda ki derin tesiri anlaşılmaktadır.

Ortaya çıkmış eserlerden Temmuz 1931 tarihli Deniz Mecmuası ilavesi olan "1866-1869 Girit İhtilali", Ali Haydar Emir tarafından kaleme alınmış, kısaca verilmiş Yunanistan'ın istiklali bilgilerinden sonra, 1866 Girit İhtilali ve ihtilal esnasında Osmanlı deniz gücüyle, adaya uygulanan ablukada Girit asilerine mühimmat getiren Arkadi isimli Yunan gemisinin batırılışı teferruatıyla yer almıştır.

Kosova vilayeti mahkeme üyelerinden Midilli'li Mehmet Hayrettin'in kaleme aldığı ve 1896 Girit isyanı sırasında Müslümanların Rumlar tarafından uğradıkları saldırı ve tecavüzleri anlatan eser, Behçet Kemal Çağlar tarafından Osmanlıcadan tercüme edilmiş, ve Kıbrıs meselesi'nin alevlendiği sırada İstanbul Kıbrıs Türk Kültür Derneği tarafından yayınlanarak Girit tecrübesinden ders alınması amaçlanmıştır.

II. Cihan Harbi esnasında Girit adası Alman askerleri tarafından işgal edilmesi münasebetiyle kaleme alınan bir makalede adanın Osmanlı Devletinden kopuşunun kısa tarihinden, Girit Türklerinin uğradıkları zulme karşı direniş ve fedakarlıklarından bahsedilip, Balkan Harbi öncesi elli yıllık tarihinin o günkü idarenin "zayıf, ürkek ve tereddütlü politikasının hazin bir hikayesi" olduğu tenkidi yapılmıştır.⁵²⁰ 5 Mayıs 1957 tarihinde, "Zavallı Girit" başlığı ile Yeni Tarih Dergisi'nde tekrar yayınlanan Makalenin İlmi bir çalışma olmaktan çok amatör olması Girit meselesinin Türk kamuoyu zihninde bıraktığı izlerin derinliğine delalet etmektedir.

⁵²⁰ Kaya, a.g.m. , s.138.

İlim adamlarının yazmış olduğu eserlerin yanında amat3r araştırmacılar tarafından bile hala Girit ile ilgili yazılar neşredilmekte ve 3zellikle bunlarda Girit ile Kıbrıs ilişkilendirilmektedir.⁵²¹

Girit T3rklerinin vermiş olduğu m3cadele yıllarca T3rkiye’de menkıbeler olarak heyecanla anlatılırken, Girit’te verdikleri m3cadele esnasında suçlu g3sterilerek idam edilmiş Giritli T3rkler namına, 1940’lı yıllara kadar Akdeniz kıyı b3lgelerinde mevlitler okutulma geleneği devam etmiştir.⁵²²

⁵²¹ İhsan İlgar, Girit’i Nasıl Kaybettik?, **Hayat Tarih Mecmuası**, c.1, yıl 6, 1970.

⁵²² Kaya, **a.g.m.** , s.140.

SONUÇ

İngiltere, Fransa ve Rusya'nın destekleriyle Yunan Krallığı'nın kurulmasından sonra kendini Bizans İmparatorluğu'nun topraklarının varisi olma hayaline kaptıran bu küçük krallık, Megali İdea fikri kapsamında topraklarını genişletmeye ve birlik anlamına gelen Enosis fikri ile Yunan kökenli olduklarını öne sürdüğü herkesi idaresi altına toplama çabalarına girişmiştir.

Ege adalarının en büyüklerinden biri olan Girit üzerinde emelleri olan Yunan Krallığı Ortodoks mezhebini de kullanarak ada Rumları üzerinde etki sahibi olmuş ve adayı Osmanlı idaresinden koparıp kendi topraklarına dahil edebilmek için ada Rumlarını isyan etmeleri için teşvik etmiştir. Teşvik ve propagandalar sayesinde yaklaşık on senede bir adada Osmanlı idaresine karşı çeşitli bahanelerle isyanlar baş göstermiş ve nihayet 1866 isyanı, fırsat kollayan Avrupa güçlerini de olaya müdahil ederek Girit'i bir mesele hatta Avrupa meselesi haline getirmiştir. Osmanlı Devleti isyanları bastırarak güçte olduğu halde meseleye dahil olmuş olan Avrupalı güçlerin baskılarıyla ada ahalisine sürekli imtiyazlar tanımış hatta 1878 Halepa Mukavelesi ile yarı muhtar bir idare teşkil etmiştir.

1890'lı yıllara kadar gazetelerin yaygınlaşmamış olması ve o günkü idarenin muhalif hareketlerden çekinmesi sebebiyle getirmiş olduğu kısıtlamalardan dolayı Girit meselesine reaksiyon göstermiş olan bir kamuoyundan bahsetmek oldukça zordur. Fakat 1896 İsyani'yla günlük basının bu tarihe kadar biraz daha yaygınlık kazanması kısıtlamalar devam ettiği halde müsbet tesirde bulunmuş ve Girit meselesini artık Türk kamuoyunun zihnini meşgul eder hale getirmiştir. Ayrıca münevver Giritli Türklerin adada vuku bulan hadiseler hakkında kitaplar neşretmeleri ve İstanbul'daki gazeteler ile haberleşmeleri Türk kamuoyunu bilgilendirmede tesirli olmuştur.

Yunanistan'ın adayı işgal teşebbüsü meseleyi yeni bir safhaya taşımış Girit'in işgali sebebiyle çıkan 1897 Türk-Yunan harbinde Osmanlı Devleti parlak bir zafer kazanmasına rağmen, Avrupalı dört büyük güç olan İngiltere, Fransa, İtalya ve

Rusya ada idaresini ellerine alarak sözde Osmanlı Devleti'nin ada üzerinde hakları devam etmek şartıyla adaya muhtar bir idare tesis edip, Osmanlı Devleti'nin itirazlarına rağmen Yunan tahtının varisi Prens George'u adaya fevkalade komiser olarak tayin etmişler ve Müslümanlarla Hıristiyanlar arasında cereyan eden hadiseleri bahane ederek Osmanlı kuvvetlerini adadan çekirmişlerdir.

Girit'in Yunanistan'a ilhakının birer safhası olan bu hadiseler cereyan ederken, siyasi meselelerdeki kısıtlamalar sebebiyle bir bakıma Türk kamuoyunun aynası olan Türk basını meseleyle ilgili tenkitlerde bulunamamış, genelde Avrupa gazetelerinden ve ajanslarından elde ettiği haberleri neşretmekle yetinmiştir. Daha vahim olan ise, hiçbir tepkide bulunamayacağını farkında olması sebebiyle olsa gerek, Avrupa basınında yer alan Avrupalı güçleri Osmanlı devleti lehinde ve Yunanistan aleyhinde gösteren haberleri neşrederek iyimser olmaya çalışma çabasıdır.

Türk Kamuoyu sadece Girit Müslümanları ve askeri teçhizat için tertip edilen kampanyalara hakikaten yoğun ilgi göstererek dolaylı da olsa, Girit meselesinin geçirmiş olduğu bu safhalara tepki göstermiştir.

Türk kamuoyu içinde Girit meselesine bu safhada en büyük tepki doğrudan meselenin içinde yer almış olan Giritli Türklerden gelmiştir. Gerek asilere karşı verdikleri silahlı mücadele, gerekse neşrettikleri kitaplar ve gazetelere gönderdikleri mektuplar vasıtasıyla, adada vuku bulan hadiseleri, uğradıkları tecavüz ve eziyeti Türk ve dünya kamuoylarına bildirmeye çalışmışlardır.

Meşrutiyetin ilanını müteakip Bulgaristan'ın istiklalini ilan etmesi ve Avusturya-Macaristan'ın Bosna-Hersek'i ilhak etmesini fırsat bilen Girit Rumları adayı Yunanistan'a ilhak etme teşebbüslerine Türk basını ilgisinin ağırlığını Bulgaristan ve Bosna Hersek meselelerine vermiş olmasına rağmen hemen tepki vermiş, fakat Yunanistan ve hami devletlerin ilhakı tasvip etmeyen açıklamalarıyla kamuoyu teskin edilmiştir.

1909 ve 1910 yılları meselenin Türk kamuoyunun gündemini en çok meşgul ettiği dönemdir. Yunanistan'a ilhak isteyen ada Rumları adaya Yunan bayrağı dikmelerine Türk kamuoyu hararetle tepki vermiş, basın sert yazılar neşretmiştir. Yunanistan'ın ve hami devletlerin tavrı tekrar kamuoyunu teskin etmişse de, 1910 senesinde Girit Milli Meclisi'nin Yunan Kralı namına açılması, Hıristiyan azaların Yunan Kralı namına yemin etmesi, Yunan Kralı namına yemin etmeyen Müslüman azaların meclise alınmak istenmemesi ve Girit'te Yunan kanunlarının yürürlüğe konma teşebbüslerinin Türkiye'de duyulmasıyla Türk kamuoyunda adete bir infial ve galeyana durumu ortaya çıkmıştır. En küçük kasabalarda dahi ilhak aleyhinde mitingler tertip edilmiş, savaş ilan etme ve savaşa gönüllü gitme talepleri olmuş, Osmanlı Mebusan Meclisi'ne sert protesto telgrafları çekilmiştir.

İlhak vaktinin henüz gelmediği fikrinde olan hami devletler ve Yunanistan beyanatlarıyla tekrar sükuneti temin etmişlerdir.

I. Balkan Harbi esnasında Girit Milli Meclisi'nin Hıristiyan azaları Atina'ya geçip Yunan Parlamentosu'na katılmışlardır. Balkan Harbi sonrasında ise 30 Mayıs 1913 tarihinde imzalanan Londra Antlaşması'nın dördüncü maddesi gereği Osmanlı Devleti Girit üzerindeki tüm haklarını hami devletlere terk etmiş, 14 Aralık 1913 tarihinde adaya giden Yunan Kralı adanın resmen Yunanistan'a ilhak olduğunu ilan etmiştir..

Trablusgarp Harbi ve ardından bir felaket gibi gelişen I. Balkan Harbine rağmen Türk kamuoyu Girit meselesine ilgisini kaybetmemişse de bu harplerle meşgulliyeti sebebiyle 1910 senesinde göstermiş olduğu galeyana ve infial derecesindeki tepkileri göstermemiştir. Balkan harplerinden hemen sonra ise Türk Basını ve kamuoyu artık ileriye bakmaya çalışmış, henüz çözüme ulaşmamış ve Anadolu'yu dahi tehlikeye sokması muhtemel gördüğü adalar meselesine ilgisini yoğunlaştırmıştır.

Girit'in Yunanistan'a ilhakı meselesi, Türk Kamuoyunu tarihte ilk defa bu kadar yoğun meşgul etmiş ve onu bu kadar heyecanlandırıp şiddetli tepki vermesine

yol açmış bir mesele olması sebebiyle, Türk tarihinde farklı bir mevkiye sahip olmuştur.

BİBLİYOGRAFYA

A) BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ

<i>İr. Girit 116/3</i>	20 Temmuz 1312
<i>Y. A. Res. 85/31</i>	28 Ramazan 1314
<i>Y. A. Res. 91/41</i>	19 Şevval 1315
<i>Y. A. Res. 85/16</i>	13 Ramazan 1314
<i>Y. A. Hus. 366/95</i>	13 Rebiülahir 1314
<i>Y. A. Hus. 366/ 94</i>	13 Rebiülahir 1314
<i>Y. A. Mtv. 309/113</i>	14 Rebiülahir 1326
<i>Y. A. Mtv. 130/78</i>	28 Recep 1326

B) DÜSTUR

I. Tertip c.6, Ankara Devlet Matbaası 1939

C) GAZETE VE DERGİLER

I. Gazeteler :

<i>İkdam,</i>	1897: Numara : 855, 935, 936, 937, 938, 939, 941, 952, 954,955 1908: Numara : 5173-88, 5175-90, 5181-96 1910: Numara : 19, 76, 77 1913 Numara : 5742, 5743, 5745, 6035, 6036, 6037, 6039
<i>Sabah,</i>	1897 Numara : 2599, 2600, 2618, 2623, 2628, 2646, 2667, 2672, 2685, 2715, 2736, 2737, 2744, 2745, 2748, 2750

1908 Numara : 6891

1909 Numara : 5253

1913 Numara : 8708, 8709, 8711, 8712, 8713

Takvim-i Vakayi, 1910 Numara : 538, 539, 540, 542, 543, 544, 573, 574, 575

Tanin,

1907 Numara : 116, 117

1908 Numara : 71, 72, 78, 89, 90, 268, 269, 271, 272, 274,

1909 Numara : 158, 159, 160, 268, 274

1910 Numara : 16, 17, 18

1912 Numara : 1463, 1465

1913 Numara : 1620, 1621, 1624, 1628, 1661, 1662, 1721,

1722, 1733, 1785, 1787, 1788, 1795

Tasvir-i Efkar,

1909 Numara : 35, 80

1911 Numara : 488, 501, 502

1913 Numara : 937 - 138, 940 - 141, 941 - 142, 942 - 143, 943

- 144, 946 - 147, 947 - 148

Tercüman-ı Hakikat, 1897 Numara: 5926-726, 5936-736, 5938-738, 5944-744,

5952-752, 5953-753, 5954-754,

1898 Numara: 588-681

II. Dergiler :

Sebil-ür-Reşad,

Mayıs- Haziran 1328, Numara : 9 - 191, 11 - 193, 12 - 194, 13 -

195, 18 - 200

1913 Numara : 312

Şehbal,

1 Ağustos 1325, Aded: 9

15 Temmuz 1326, Aded: 23

1 Teşrin-i evvel 1328, Aded:62

Resimli Kitap, Numro:50, C.9,Ağustos-Eylül 1329, s. 173

Yeni Tarih Dergisi, Şükrü Kaya, 5 Mayıs 1957, s.140

D) KİTAPLAR VE MAKALELER

ADIYEKE, Ayşe Nükhet; ***Osmanlı İmparatorluğu ve Girit Bunalımı (1896-1908)***, (TTK, Ankara, 2000)

Türk Basınında Girit'in Yunanistan'a Katılması
(1908-1913, Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları
Dergisi, c.1, sayı1, İzmir 1991)

Affairs of Crete (London, June1898, by
Harrison&Sons)

Ahmet Şerif; ***Arnavutluk'da Suriye'de, Trablusgarp'da Tanin*** (Haz.
Ahmet Çetin Börekçi, Cilt II, 1999, Ankara, TTK)

AKÇURA, Yusuf; ***Osmanlı Devletinin Dağılma Devri*** (Ankara,1988,TTK
Basımevi)

ARSLAN, Ali; ***Balkanların Anahtarı Taşöz*** (Emre Yayınları, İstanbul
2005)

BANOĞLU, Niyazi Ahmet; ***Tarihte Girit ve Osmanlılar Dönemi***, (İstanbul 1991)

BAYUR, Hikmet; ***Türk İnkılabı Tarihi*** (C. I, TTK, İstanbul 1940)

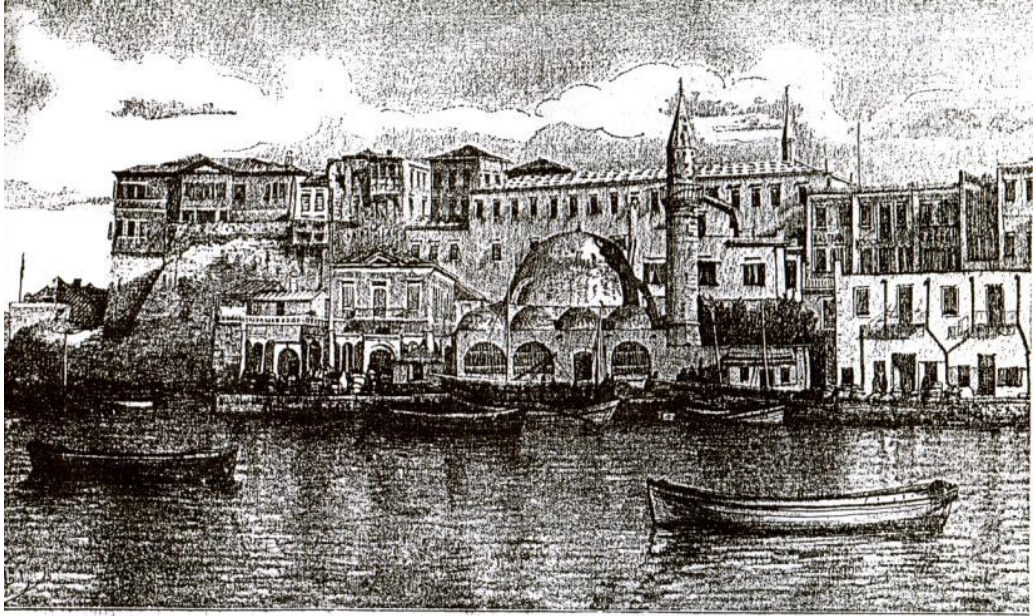
- BOSTAN, İdris - KURUMAHMUT, Ali; *Trablusgarb ve Balkan Harplerinde İşgal Edilen Ege Adaları ve İşgal Telgrafları* (SAMEK, Ankara 2003)
- BOSTAN, İdris; *Girit'e Dâir Bir Lâyiha* (Türklük Araştırmaları Dergisi, Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi İstanbul 1987)
- BOURNE, Kenneth; *İngiltere ve Girit İsyanı* (1866-1869, Çev. Yuluğ Tekin Kurat, Tarih Araştırmaları Dergisi, c.I, Sayı I, Ankara 1963)
- CLOGG, Richard; *Modern Yunanistan Tarihi* (İstanbul, 1997)
- DAMALI, Atom; *Osmanlı – Girit Sorunu, Sultanın Kermesi* (İstanbul, Mart 2005)
- DANIŞMEND, İsmail Hami; *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi* (Türkiye Yayınevi, c. III., İstanbul, 1950)
- DETORAKIS, Theocharis E.; *History of Crete* (Iraklion, 1994)
- DURAN, Tülay; *Yunanistan'ı Adalar Siyasetine İten İlk Uygulaması İngiltere'nin Armağanı "YEDİ ADA"* (Belgelerle Türk Tarih Dergisi, Ocak 1971, sayı 40)
- EMİR, Ali Haydar; *1866-1869 Girit İhtilali* (Deniz Matbaası, İstanbul 1931)
- EMRE, Ahmet Cevdet; *İki Neslin Tarihi* (İstanbul, 1960)

- ERASLAN, Cezmi; ***II. Abdülhamid ve İslam Birliği*** (Ötüken Yayınları, İstanbul 1992)
- ERİM, Nihat; ***Devletler Arası Hukuk ve Siyasi Tarih Metinleri, Osmanlı İmparatorluğu Andlaşmaları*** (c.1, Ankara 1953)
- GENCER, Ali İhsan; ***Bahriyede Yapılan Islahat Hareketleri ve Bahriye Nezaretinin Kuruluşu*** (1789 – 1867, TTK Ankara 2001)
- Girid Resmolu Mavnahoyuzade Kasım bin Ahmet; ***1897Türk—Yunan savaşı (Teselya Tarihi)*** (Yay.Haz. Bayram Kodaman Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1993)
- GÜLSOY, Ersin; ***Girit'in Fethi ve Osmanlı İdaresinin Kurulması 1645 – 1670,*** (İstanbul, 2004)
- HAYRETTİN, Mehmet; ***Girit'in Talihi ve Kıbrıs*** (Yay. Haz. Behçet Kemal Çağlar, Refah Basımevi, Önsöz, t.y, İstanbul)
- KASSAB, Sawsan Agha; ***II. Abülhamid Döneminde Osmanlı Vilayetleri 'ne İskan Edilen Giritli Göçmenler, Osmanlı,*** (c. 4, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999)
- KODAMAN, Bayram; ***1897 Türk—Yunan Savaşı (Teselya Savaşı),*** (Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1993)
- Mahir Mehdi, ***Bedreka-i Zafer Yahud Teselya ve Yenişehir*** (Yay.Haz. Bayram Kodaman,1897 Türk—Yunan savaşı (Teselya Tarihi), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1993)

- MANSEL, Arif Müfid; *Ege ve Yunan Tarihi* (TTK Basımevi, 1984, Ankara, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, TTK Kurum Yayınları)
- MARINTOS, S.; *İkinci Binyılda Girit Adası ve Girit-Anadolu Dünyası* (İkinci Türk Tarih Kongresi, Kenan Matbaası, İstanbul 1943)
- M. İ. C. İ. *Girid Hailesi* (İstanbul 1324)
- Mübahat Kütükoğlu, *Yunan İsyanı Sırasında Anadolu ve Adalar Rumlarının Tutumları ve Sonuçları* (III. Askeri Tarih Semineri, Genel Kurmay Basımevi, Ankara, 1986)
- ÖZEĞE, M. Seyfettin; *Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Kataloğu* (1973, İstanbul, İstanbul Kitapevi, c.II)
- RAHMİ Ziya; *Girit Seferi Mart 1645- Eylül 1669* (Askeri Basımevi, İstanbul 1933)
- SALAHİ Mehmed; *Girid Meselesi 1866-1889* (Haz. Münir Aktepe, Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1967)
- SMITH, Michael Llewellyn; *The Great Island, A Study of Crete* (London, 1965)
- STRAUSS, Johann; *Unutulmuş Bir Cemaat* (Girit Müslümanlarının Abdülhamit devrendeki, II. Meşrutiyet devrindeki ve ilhaktan sonraki faaliyetleri, XI. Türk Tarih Kongresinden ayrı basım TTK Basımevi, Ankara 1994)

- SÜRGEVİL, Sabri; *1897 Osmanlı-Yunan Savaşı ve İzmir* (III. Askeri Tarih Semineri, Genel Kurmay Basımevi, Ankara 1986)
- ŞİMİR, Bilal N.; *Ege Sorunu-Belgeler* (c.I, c.II. TTK Basımevi, Ankara 1989)
- Tahmizcizade M. Macid; *Girit Hatırları*(Yay. Haz. İsmet Miroğlu, Tercuman Yayınları, İstanbul 1977)
- TATSİOS, Theodore George; *Megali İdea and the Greek-Turkish War of 1897* (The Impact of the Cretan Problem on Grek Irredentism,1866-1897, Columbia University Pres,New York 1984)
- TUKİN, Cemal; *Osmanlı İmparatorluğunda Girit İsyancıları 1821 Yılına Kadar Girit* (Belleten, c. IX, TTK, 1945)
Girit (Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi c. 17, İstanbul 1998)
- TÜRKGELDİ Ali Fuat; *Mesail-i Mühimme-i Siyasiyye* (Yay. Haz. Bekir Sıtkı BAYSAL, c.II. TTK, Ankara 1987)
- UÇAROL, Rifat; *1878 Berlin Antlaşması'na Göre Yunanistan Sınırı'nın Düzenlenmesi Sorunu ve Yunanistan'a Toprak Verilmesi* (III. Askeri Tarih Semineri, Genel Kurmay Basımevi, Ankara 1986), *Siyasi Tarih* (Filiz Kitabevi ,İstanbul 1985)
- YÜKEP Kemal; *Girit Seferi 1645-1669* (Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi III. c.3. Kısım Eki, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1977)

EKLER

حايه لياي
La Cannée.

GİRİT'TEN BİR PANAROMA

GİRİT MECLİSİ MÜSLÜMAN AZALARI

GİRİT'in Yunanistan'a ilhakını protesto etmek için Sultan Ahmed Meydanı'nda düzenlenen mitingden bir görünüş

LE • CASUS BELLI • GRECO-TURC. Les députés crétois se rendant à la Chambre hellénique le jour de l'ouverture du Parlement, à Athènes.
Phot. A. Rhomaidis.

GİRİT MİLLİ MECLİSİ RUM AZALARI YUNANİSTAN MECLİSİNE
KATILMAYA GİDERKEN (14 EKİM 1912)